

T. C.
KALKINMA BAKANLIĞI

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023)

TÜKETİM VE TASARRUF EĞİLİMLERİ

ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU

ANKARA 2018

T.C.
KALKINMA BAKANLIĞI

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI
(2019-2023)

TÜKETİM VE TASARRUF EĞİLİMLERİ

ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU

ANKARA 2018

YAYIN NO: KB: 3026- ÖİK: 808

Bu çalışma Kalkınma Bakanlığının görüşlerini yansıtmaz.
Yayın ve referans olarak kullanılması Kalkınma Bakanlığının
iznini gerektirmez.

Bu yayın 500 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLolar LİSTESİ.....	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
KUTULAR LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR.....	v
KOMİSYON ÜYELERİ.....	vi
YÖNETİCİ ÖZETİ.....	ixx
1. GİRİŞ.....	1
Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu.....	3
2. LİTERATÜRDE TASARRUF- YATIRIM İLİŞKİSİ.....	5
3. TÜRKİYE’DE TASARRUFLARDA MEVCUT DURUM.....	8
3.1. Türkiye’de Tasarrufların Gelişimi	8
3.2. Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelişimi.....	11
3.3. Türkiye’de Yatırımların Mevcut Durumu	16
3.4. Türkiye’de Kamu Tasarrufların Gelişimi	18
3.5. Türkiye’de Firma Tasarrufların Gelişimi.....	19
4. TÜRKİYE’DE TÜKETİMDE MEVCUT DURUM	22
4.1. Türkiye’de Tüketimin Gelişimi	22
4.2. Türkiye’de Hanehalkı Tüketiminin Gelişimi.....	28
5. GENEL DURUM DEĞERLENDİRİLMESİ	35
5.1. Dünya Ülkelerinde Tasarruflara Bir Bakış	35
5.2. Tasarrufları ve Tüketimi Belirleyici Faktörler ve Tasarruflara İlişkin Değerlendirme	39
6. SONUÇ, GENEL DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	47
6.1. Hanehalkı tasarruf ve tüketimine ilişkin değerlendirmeler ve politika önerileri	49
6.2. Firma tasarruf ve tüketimine ilişkin politika önerileri	54
6.3. Kamu tasarruf ve tüketimine ilişkin politika önerileri	55
6.4. Genel Politika Önerileri	55
KAYNAKÇA	58
EK 1: EK TABLOLAR	62
EK 2: POLİTİKA MATRİSİ	68

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları.....	9
Tablo 2. Farklı Tasarruf Tanımlarına Göre Hanehalkı Tasarruflarının Kullanılabilir Gelire Oranları (%).....	12
Tablo 3. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Tasarruf Oranları	13
Tablo 4. Hanede yapılan tasarrufları değerlendirme alternatifleri	13
Tablo 5. Hanede yapılan tasarrufları değerlendirme şekli 2003 - 2016 (%).....	14
Tablo 6. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Ortalama Geliri, 2009-2013 (TL)	14
Tablo 7. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Ortalama Tasarrufu, 2009-2013 (TL)	15
Tablo 8. Hanehalkı Ortalama Reel Tasarruf Miktarı, 2009-2013 (TL)	15
Tablo 9. Hanehalkı Kullanılabilir Gelir İçindeki Tasarruf Oranı, 2009-2015 (%).....	15
Tablo 10. Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumunun Dağılımı (%)	16
Tablo 11. Kurumsal Sektörlere göre GSYH İçindeki Gayrisafi Tasarruf Oranları, 2009-2015(%).....	20
Tablo 12. Toplam Tüketim/GSYH Uluslararası Karşılaştırma.....	23
Tablo 13. Tüketici Kredilerinin ve Ticari Kredilerin Toplam Krediler İçerisindeki Payları (%).....	24
Tablo 14. Tüketici Kredisi Türlerinin Dağılımı (%).....	25
Tablo 15. Hanehalkı Tüketimi/GSYH Uluslararası Karşılaştırma	28
Tablo 16. Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Türlerine göre Dağılımı (2003-2015) (% , Pay)	30
Tablo 17. Gelir Gruplarında Tüketim Harcamalarının Türlerine göre Dağılımı (% , Pay)	32
Tablo 18. Gelir Gruplarının Harcama Türleri İçindeki Payları (% , Pay).....	33
Tablo 19. Ülke Gruplarına göre Tasarruf Oranları (%)	36
Ek Tablo 1. Kredi ve Banka Kartı Harcamalarının Dağılımı (%).....	62
Ek Tablo 2. Ulaştırma Harcamalarının Toplam Tüketim İçindeki Payı (%)	63
Ek Tablo 3. Ülkelere göre Tasarruf Oranları (%)	64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Tasarruf-Yatırım Oranları Karşılaştırma (2002-2015 Ortalama)	6
Şekil 2. Toplam Yurt İçi Tasarruf Oranı (%)	8
Şekil 3. Türkiye’de Özel ve Kamu Tasarruf Oranları (%).....	9
Şekil 4. Gelir Grubuna Göre Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları	10
Şekil 5. Seçilmiş Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları.....	10
Şekil 6. Tasarruf-Yatırım Açığı ile Cari Açık İlişkisi.....	17
Şekil 7. Kurumsal Sektörlere göre GSYH İçindeki Gayrisafi Tasarruf Oranları, 2009-2015(%).....	20
Şekil 8. Toplam Tüketim / GSYH.....	22
Şekil 9. Kamu-Özel Tüketim/GSYH	23
Şekil 10. Bireysel Kredi Kart Harcamaları (milyar TL) ve Yıllık Büyüme Oranı (%)	26
Şekil 11. Konut Kredileri ve Faiz Oranı (milyar TL, %)	27
Şekil 12. İhtiyaç Kredisi ve İhtiyaç Kredisi Faiz Oranı (milyar TL, %).....	28
Şekil 13. Seçilmiş Ülke Gruplarına göre Tasarruf Oranları, 1980 – 2016 (%).....	37
Şekil 14. OECD Ülkeleri ve Türkiye’de TÜFE Bazlı Enflasyon Oranları	45

KUTULAR LİSTESİ

Kutu 1. Kredi Düzenlemelerinin Etkileri	25
Kutu 2. Çin'deki Yüksek Tasarruf Oranlarına Bir Bakış.....	37
Kutu 3. Bireysel Emeklilik Sistemi (BES).....	51
Kutu 4. Gösteriş Tüketimi.....	54

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BDDK	: Bankacılık Dzenleme ve Denetleme Kurumu
BES	: Bireysel Emeklilik Sistemi
BKM	: Bankalararası Kart Merkezi
BSMV	: Banka Sigorta Muamele Vergisi
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ESA	: European System of Accounts
FOYE	: Finansal Okuryazarlık Eğitimi
GBS	: Girişimci Bilgi Sistemi
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HHKOK	: Hizmet Eden Kâr Amacı Olmayan Kuruluşlar
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IDA	: International Development Agency (Uluslararası Kalkınma Ajansı)
KGF	: Kredi Garanti Fonu
KKDF	: Kredi Kaynak Destekleme Fonu
OYGÜ	: Orta Yüksek Gelirli Ülkeler
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
ÖDÖP	: Öncelikli Dönüşüm Programları
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SNA	: System of National Accounts
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

KOMİSYON ÜYELERİ

BAŞKAN

Alpay Filiztekin | Özyeğin Üniversitesi

RAPORTÖRLER

Mehmet Ali Soytaş | Özyeğin Üniversitesi
Ünay Tamgaç Tezcan | TOBB ETÜ

KOORDİNATÖRLER

Ali Sabuncu | Kalkınma Bakanlığı
Betül Pektaş Erdem | Kalkınma Bakanlığı
Hakan Terzi | Kalkınma Bakanlığı

ÜYELER

Ali Burak Kurtulan | Hazine Müsteşarlığı
Arzu Kurtoğlu | Kalkınma Bakanlığı
Arzu Şener | Hacettepe Üniversitesi
Aysun Yıldız Özer | Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği
Başak Bahtiyar | Ekonomi Bakanlığı
Büşra Demirel | Kalkınma Bakanlığı
Cenk Temiz | BKM
Derya Baş Sonbul | TÜİK
Devrim Dumludağ | Marmara Üniversitesi
Ebru Gençosmanoğlu | Hazine Müsteşarlığı - Sigortacılık Genel Müdürlüğü
Eser Pirgan Matur | Kalkınma Bakanlığı
Evren Ceritoğlu | TCMB
Fatma Taşkın | Bilkent Üniversitesi
Hasan Çağdaş Karakaş | Kalkınma Bakanlığı
Hasan Kaya | Kalkınma Bakanlığı
Işıl Erol | Özyeğin Üniversitesi
Kamil Önder Ergün | Maliye Bakanlığı - Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü
Levent Ahi | TÜİK
M. Akif Eroğlu | Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği
Mehmet Ali Kelleci | Kalkınma Bakanlığı

Murat Altınyollar	Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği
Mustafa Koç	Maliye Bakanlığı - BÜMKO
Mustafa Necat Coşkun	Gazi Üniversitesi
Müberra Babaoğul	Hacettepe Üniversitesi
Müge Taşçı	Sermaye Piyasası Kurulu
Nur Asena Caner	TOBB ETÜ
Osman Berke Duvan	Danışman, Planlama Uzmanı - TBMM
Osman Nuri Erdem	Kalkınma Bakanlığı
Ömer Faruk Çolak	İktisat ve Toplum Dergisi Editörü
Önder Demirezen	Kalkınma Bakanlığı
Özge Gökdemir	İstanbul Üniversitesi
Pelin Güven	BKM
Raif Can	Kalkınma Bakanlığı
Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Serkan Silahşör	Hazine Müsteşarlığı - Sigortacılık Genel Müdürlüğü
Seyfettin Gürsel	Bahçeşehir Üniversitesi
Seyit Mümin Cilasun	TCMB
Sezai Ata	Kalkınma Bakanlığı
Sibel Baştürk Tarhan	TÜİK
Taylan Kurt	TEPAV
Tuğba Dinçer	Maliye Bakanlığı
Ü. Gülsün Özyurt	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)
Ümit Ünsal	Türkiye Bankalar Birliği
Veysi Kassap	Kalkınma Bakanlığı
Yakup Güzel	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı - Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü
Yasemin Demirdağ	FODER
Yasemin Girici	Hazine Müsteşarlığı - Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü
Zümrüt İmamoğlu	TÜSİAD

YÖNETİCİ ÖZETİ

TÜİK, 2016 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında ana yenilenme çalışmalarını tamamlamıştır. Uyum kapsamında oluşturulan 2009 yılını temel alan yeni milli gelir serileri, Türkiye'nin tasarruf oranlarında eski serilere göre önemli değişiklikler yaratmıştır. Eski ve yeni seri arasında tasarruf oranları bakımından gözlenen bu farkın nedenleri arasında milli gelirin seviye ve reel olarak yükselmesi, gayrisafi sabit sermaye oluşumundaki yukarı yönlü revizyon ve ödemeler dengesi verilerinin sabit tutulması gösterilmektedir. Yeni seriye göre Türkiye'nin toplam yurt içi tasarruf oranı, 1998-2015 yılları arasında ortalama yüzde 23 olarak gerçekleşmiştir. 1998-2003 yılları arasında düşen tasarruf oranları 2003 sonrası dönemde yükseldiği, 2008 krizi ile düşen tasarrufların 2011 yılı ve sonrasında artış sergilediği ve 2015 yılında 1998 yılından sonra en yüksek değere ulaştığı görülmektedir.

Yeni seriye göre tasarruf oranları yukarı yönlü revize edilse de mevcut durumda yatırım oranlarının gerisinde kalma durumu devam etmektedir. Bu durum, tasarruf açığının yurt dışı kaynaklarla finanse edildiğini ve cari açık probleminin devam ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin süregelen yüksek yatırım ihtiyacı dikkate alındığında Türkiye'de yurt içi tasarrufun artması hala önemli konu başlıklarından biridir.

Tasarruf oranlarına konu olan serilerdeki revizyon sonrası, bu yeni seriden gelen bilgi ile neler öğrendiğimizi değerlendirmek de geçmiş politikaların güncellenmesi bakımından önemlidir. Özel tasarrufların şimdiye kadar firmalar ve hane halkı arasında nasıl bir paylaşım ile oluştuğuna dair açık veriler TÜİK yenileme çalışmalarına kadar mevcut değildi. Bir önceki Kalkınma Planı döneminde de firma tasarrufları önemle vurgulanmış ancak veri eksikliği nedeniyle yeterince tartışılmamıştır. Türkiye'deki firma tasarrufları uluslararası karşılaştırmalarla ele alındığında seviye bakımından farklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Firma tasarrufları Türkiye'ye benzer gelişmekte olan büyük ekonomilerde daha yüksek seyretmektedir. Türkiye'nin benzer olduğu ülkelerdeki firma tasarrufları seviyesi dikkate alındığında, firma tasarruflarının nasıl arttırılacağı konusu önem kazanmaktadır.

Kamu tasarruflarının kriz sonrası dönemde bir miktar artış sergiledikten sonra yatay seyretmeye başladığı, özel sektör tasarruflarının da son beş yılda çok fazla değişmediği göze çarpmaktadır. 2015 yılında önceki yıla göre toplam tasarruflarda görülen sınırlı artışta da kamu tasarruflarının yüzde 3,9'dan yüzde 4,4'e yükselmesi etkili olmuştur. Bunun yanında Hanehalkı Bütçe Anketleri kullanılarak hesaplanan hanehalkı tasarruf oranları zaman içinde azalmaktadır. 2003 yılında yüzde 17,5 olan hanehalkı tasarruf oranı 2013 yılında yüzde 7,5'e gerilemiştir. Türkiye'de bu oran gelişmekte olan ülkelere göre düşüktür.

Türkiye'nin ortalama tasarruf oranları 1980 ve 1990'larda dünya ortalamasının altında iken 2000'li yıllarda dünya ortalamasına oldukça yaklaşmıştır. Türkiye'nin toplam tasarruf oranı 2016 yılında yüzde 24,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran yüzde 24,4 olan dünya ortalamasının, OECD, Avrupa Birliği, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika gibi birçok ülke grubunun üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak yüksek tasarruf oranına sahip Doğu ve Güney Asya ülkelerinin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye'de toplam tüketimin mevcut seviyesi uluslararası karşılaştırmalardan görüldüğü üzere birçok ülkeden iyi durumdadır. Hanehalkı tüketimi ise her ne kadar Avrupa Birliği ve orta gelir seviyesindeki ülkelere göre yüksek olsa da fark büyük değildir. Kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi ve özel okul, üniversite ve hastane sayısında 2000'lerin başından beri yaşanan hızlı artışın da özel tüketim oranını yükseltmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu ÖİK'nin diğer bir konu başlığı olan tüketim alışkanlıkları hem bu alanın daha iyi anlaşılması, hem de tasarrufları artırmaya yönelik olarak belirlenen tedbirlerin etkinliği bakımından önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin mevcut sermaye stokunun, genel dengede (uzun vadede) stok artışının daha fazla tüketim vaat ettiği bir seviyede olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Dolayısıyla halen tasarruf artışının, hem uzun vadede daha fazla tüketim vaat ederken hem de yatırımları artırıcı bir araç olarak kullanılması olasıdır. Ancak yeni seri ile gelen seviye farkları kritik seviyelerin neler olacağını sayısal olarak değiştirecektir. Burada eldeki yatırımla daha rekabetçi olacak endüstriler nasıl desteklenebilir sorusu önemli hale gelmektedir. Yurt içi tasarrufların artırılması önemli olsa da tek başına sürdürülebilir büyüme için yeterli olmayabilir.

Yurt içi tasarrufların sürdürülebilir yüksek büyümenin teminindeki rolü verimlilik ve rekabet gücü artışından bağımsız düşünülemez. Orta vadeli programda, program döneminde üretken alanlara yönelik yatırımlarla desteklenen, verimlilik artışına dayalı bir büyüme stratejisiyle her yıl yüzde 5,5 oranında büyüme hedeflenmektedir. Öngörülen verimlilik artışının özel kesim yatırımları ve yapısal reformlarla sağlanması beklenmektedir. Yapısal reformlar çerçevesinde, işgücü becerilerini geliştirmek, inovasyonu teşvik etmek, yeni teknolojileri benimsemek ve daha verimli yatırımlar yapmak suretiyle verimlilik artışından daha fazla fayda elde edilebilir. Yurt içi tasarrufları geliştirmeye yönelik politikalar, özellikle verimlilik artırıcı politikalarla desteklenmeleri halinde, sürdürülebilir yüksek büyümeyi sağlayacaktır.

Politika Önerileri

Hane halklarının tasarruflarının artması toplam tasarrufları yükseltmesi yanında hanelerin kendilerini gelecekte güvence altına almalarının sağlanması açısından da önemlidir. Hanelerin gelecekte oluşacak sağlık gibi beklenmeyen harcama gereksinimlerini karşılayabilecek belirli bir tasarruf birikimini çalışıyor iken yapmaları teşvik edilmelidir.

Hanelerin ve bireylerin neden tasarruf ettiklerine dair iktisat literatüründe oldukça fazla kuramsal bilgi birikimi bulunmaktadır. Makro seviyede, tasarrufların en önemli belirleyicisi olarak ele alınan değişkenler gelir (büyüme), reel faiz, enflasyon ve dış ticaret hadleri olmuştur. Loayza, Schmidt-Hebbel ve Serven (2000) kapsamlı çalışmalarında ülkelerin büyüme oranı, reel faiz oranları, enflasyon ve ticaret hadlerinin tasarruflar üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Aynı çalışma, tasarrufları etkileyen diğer önemli bir değişkenin ise ülkenin demografik yapısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Browning ve Lusardi ise (1996) çalışmalarında, hanelerin ve bireylerin tasarruf etmelerini etkileyen faktörleri (mikro) tartışmışlardır. Vardıkları sonuç, toplumdaki farklı özelliklerin tasarruf davranışında çeşitliliğe yol açtığıdır. Mikro seviyede tasarruf konusunda tüm çalışmalarda tasarrufun en önemli belirleyicisi olarak gelir gösterilmektedir. Diğer bir önemli değişken de yaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarruf etme ihtiyatı amaçla olduğunda bireyler yaşam döngülerinde gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde tasarruf ederken, emeklilik sonrası gelirleri azaldığında, daha önce yapılan tasarruflar ile tüketimlerini alışkın oldukları düzeye yakın bir biçimde sürdürürler. Yine eğitim (gelirle alakalı olarak), evli olmak, çocuk sahibi olmak tasarruf kararlarını etkileyecek değişkenlerdir.

Tüketimin seviyesi ve belirleyicilerinin anlaşılması uzun vadeli tasarruf oranlarının belirlenmesinde oldukça önem arz etmektedir. Bireylerin tüketim kararlarının anlaşılmasında Yaşam Döngüsü (Modigliani) ya da Sürekli Gelir Hipotezi (Friedman) çerçevesinde öncelikle bireylerin (hanelerin) tüketim kararını nasıl aldığının teorik olarak anlaşılması önemlidir. Sonrasında bu ekonomik kararın gözlemlere dayalı olarak değişik demografik değişkenlere göre farklılık göstermesi, bize ekonomik/sosyal başka hangi faktörlerin rol oynadığına dair önemli ipuçları verebilir. Bunun yanında makro düzeyde teorik olarak tüketim ve yatırım kararları birbirleriyle oldukça ilişkilidir. Bireyler ve haneler tüketim kararlarını verirken hem şimdiki gelir seviyelerini hem de gelecekte elde edecekleri gelirleri dikkate alırlar. Dolayısıyla belirli bir yıldaki tüketim, o yılda gelirden gerçekleşen değişiklikten kaynaklanabileceği gibi bireylerin gelecek ile ilgili beklentilerinden de kaynaklanabilir. Ekonomi teorisi bu ikinci kanalın daha güçlü bir motivasyon olduğuna dair deliller sunmaktadır. Bu beklentileri oluşturacak temel ekonomik faktörler ekonomik büyüme (gelir artışı) beklentisi ve reel faiz oranları olarak nitelendirilebilir.

Tasarrufları artırmaya yönelik politikalar değerlendirilirken genel ekonomi politikaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Yüksek ve sürdürülebilir büyüme hedefine yönelik özellikle beşeri sermaye gelişimi, kadınların işgücüne katılımının desteklenmesi, yenilikçilik ve AR-GE'ye dayalı katma değeri yüksek üretim ve ihracatın desteklenmesi, yatırımların verimli alanlara yönlendirilmesi güçlü kurumsal ve finansal yapı ve makroekonomik istikrar gibi faktörlerin önemine dikkat çekmek gerekir. Bu alanlarda önemli geliştirme potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir büyüme açısından tasarrufları artırma yoluyla büyümenin yanında üretimde verimliliğin artırılmasının önemi göz ardı edilmemelidir.

Tasarrufları arttırmanın kalkınma için gerekli olan sürdürülebilir büyüme hedefinin sadece bir parçası olduğu ve ana hedefin üretimde verimliliğin artırılması olduğu göz ardı edilmemelidir. Ancak verimlilik artışıyla sağlanacak büyüme kalıcı ve istikrarlı bir büyüme olacak ve Türkiye'yi istenen hedeflerine ulaştıracaktır. Ekonomik büyümenin kalıcı kılınmasına ve ekonomik kırılganlıkların azaltılmasına yönelik makro politikalar ve bunun sonucunda kapsayıcı olarak gelirlerin arttırılması tasarrufların arttırılmasına yönelik tamamlayıcı bir politika olacaktır.

Hanehalkı tasarruflarını artırmaya yönelik politikalar ele alındığında finansal okuryazarlık geliştirilmeye en yakın alan olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması yoluyla bireysel tasarrufların artırılmasının ve verimli alanlara yönlendirilmesinin mümkün olacağı değerlendirilmektedir. Bu açıdan Türkiye'deki finansal okuryazarlık düzeyindeki gelişmeleri izlemek üzere hane halklarına, işletmelere ve gençlere yönelik belirli aralıklarla finansal okuryazarlık araştırmaları yapılması; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda, devlet ve vakıf üniversitelerinde örgün eğitim kapsamında, bunun yanı sıra yetişkinlere yaygın eğitim kapsamında finansal okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılması; finansal eğitime yönelik eğitim ve tanıtım materyalleri ile eğitici görseller oluşturulması önerilmektedir.

Tasarrufları arttırmaya yönelik Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) hayata geçirilmiştir ve devlet katkısıyla bu sistemin özendiriciliği arttırılmıştır. Mevcut BES sisteminin portföy büyüklüğü ve kapsayıcılığı onu tasarrufların gelişimini anlamada ve tasarruflarla ilgili gelecek projeksiyonu yapmada önemli bir politika aracı haline getirmiştir. Bu sistemin daha etkin çalışmasının sağlanması, katılımın bütün gelir gruplarına yaygınlaştırılıp, sistemde kalma süresinin uzatılmasının sağlanması önem arz etmektedir.

Krediye erişim kolaylaştıkça insanların harcama eğilimlerinin arttığı, makro ihtiyati tedbirlerin hanehalklarının kararlarını etkilediği ancak bu tedbirlerin kısa vadeli olduğu, uzun vadede tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde sosyal normlar ve teşviklerin önemli rol oynadığı görülmektedir.

Dolayısıyla kalıcı olarak tasarrufların artırılması ancak tüketim alışkanlıklarının da bunu destekleyici yönde gelişmesiyle mümkün olacaktır.

Türkiye’de kamu tasarruflarının seviyesi 2009’dan itibaren artma eğilimindedir. Bu eğilim devam ederken kamu tasarruflarının daha da artmasına ve kamu harcamalarının rasyonelleşmesine katkı sağlayacak politikalar hayata geçirilebilir. Bu alanda özellikle kamu harcamalarında verimliliğin ve etkinliğin artırılması öne çıkmaktadır. Kamu harcamalarında tasarrufu arttırmak açısından en önemli unsur maliyet etkin harcama tercihlerinin yapılabilmesini sağlayacak yapının oluşturulmasıdır. Bu amaçla kamu harcamalarının veriye dayalı olarak maliyet-etkinlik analiz çerçevesinde yapılmasını sağlayacak mekanizmaların ve denetim sistemlerinin hayata geliştirilmesi önemlidir.

Tasarruflara olan ihtiyaç yanında, tasarrufa yönlene fonların nasıl değerlendirileceği de büyük önem arz etmektedir. Son yıllarda yatırım harcamalarının bileşimine bakıldığında inşaat yatırımlarının oranının yüksek olduğu görülmektedir. İnşaat sektörü büyümeye katkı sağlamakla birlikte teknolojik katma değer açısından düşük kalmaktadır. Son dönemde payı artan inşaat yatırımlarının, ülkemizin uzun dönemli gelişme hedefleri doğrultusunda üretken yatırımlar olmadığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında konut fiyat artışları ile hanehalkı tüketim harcamaları büyümesi arasındaki pozitif etki de dikkate alınmalıdır. Uzun dönemli tasarruf eğiliminin artırılması ve oluşan tasarrufların gelir artırıcı, istihdam sağlayıcı üretken yatırımlara yönlendirilmesine yönelik politikalar, eylem ve tedbirler önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ikinci konuta ve arsa sahipliğine ilişkin vergi düzenlemelerinin gözden geçirilmesi ve ikinci konut alımında kullanılan kredilerde KKDF ve BSMV istisnası uygulamasının kaldırılması yararlı olacaktır. Ancak burada uygulamada çıkabilecek etkiler iyi analiz edilmelidir. İkinci taşınmazlara ilave vergi konulması aynı zamanda taşınmaz piyasasının daralmasına ve taşınmaz tescillerinin asıl sahibi dışında başkaları adına yapılmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla politikanın amaçlanan etkinliğini tasarrufların konuttan daha üretken yatırım araçlarına yönlenmesini de öngören kapsayıcı bir çerçevede değerlendirmek faydalı olacaktır.

Firma tasarruflarının artırılmasına yönelik Kobi finansal okuryazarlığının artırılması, hane halklarında olduğu gibi önemli bir politika alanı olarak görülmektedir. İşletme sahiplerinin de finansal konulardaki farkındalık ve bilgi düzeyinin tasarrufların etkin kullanımında ve firma tasarruf oranlarının artmasında kritik öneme sahip olduğu ve bu alandaki eğitici faaliyetlerin tasarrufları olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Bunun yanında reel sektör şirketlerinin kur riskini asgariye indirecek makro ihtiyati tedbirlerin alınması da önemli bir konudur. Döviz geliri olmayan firmaların dövizle borçlanmasını düzenleyecek şekilde tedbirlerin alınması, özellikle küresel likidite koşullarının sıkılaşacağı bir dönemde reel sektör şirketlerinin kur riskini asgariye indirecek hem de şirketlerin tasarruf ve yatırım kapasitesini korumaya yardımcı olacaktır.

Firmaların kar payı politikaları dahil sermaye yapılarını belirlemelerinde vergiler etkin rol oynamaktadır. Dolayısıyla vergi düzenlemelerinde firmaların tasarruf tercihlerini olumsuz etkileyecek kararlardan kaçınılması, idari ve hukuki düzenlemelerin bu husus dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Özellikle firma tasarruflarını teşvik edici politikaların araştırılması ve hayata geçirilmesine yönelik bir kurumsal mekanizma kurulması değerlendirilebilir.

Bir ülkenin gelişmesi için en önemli yatırım olarak değerlendirilen insana yatırım da dikkate alınmalıdır. Yüksek gelirli hanelerde eğitim harcamalarının daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye yatırımı ve büyüme için en önemli kanallardan biridir. Bu açıdan eğitime yönelik harcamaların kısıtlanmamasına özen göstermek gerekir. Eğitime yönelik kamusal harcamalar, kaliteli eğitimi bütün gelir grubundaki hanelere ulaştırabilecek nitelikte düzenlemelidir. Beşeri sermaye ile ilgili diğer bir konu da mevcut beşeri sermayenin beyin göçü yolu ile kaybının önüne geçilmesidir. Eğitimli işgücünün yurtdışında çalışma tercihinin azaltılmasına yönelik ve mümkünse yurt dışındaki eğitimli kesimin geri dönüşünü destekleyici politikaların devamı ve geliştirilmesi önemlidir.

Hanede çalışan kadın oranındaki artışın hane halkı tasarruf oranını arttırdığı bulgusu doğrultusunda kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artırılması yoluyla tasarrufların artırılacağı düşünülmektedir. Kadının işgücüne katılımı üretime direkt etkisi ve tasarruf artırıcı etkisi ile birlikte büyüme açısından özellikle önem taşımaktadır.

Altın, Dolar, Avro, TL günlerinde toplanan tasarrufların sisteme aktarılmasını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi, finansal erişimin artırılması, mali sistemin ve sermaye piyasasının geliştirilmesi de tasarruf oranlarına olumlu katkılar sağlayacaktır. Hane halklarının borsada işlem yapmalarının teşvik edilmesi çerçevesinde küçük yatırımcıların korunmasına yönelik güçlü bir (mevzuat dâhil) koruma sağlanması önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra yeni firmaların borsaya kote olmalarına yönelik gerek tanıtım faaliyetleri gerekse teşvik çalışmaları artırılarak sürdürülmelidir.

Bunun yanında uygulanması planlanan politikaların veriye dayalı etki analizlerinin yapılması, etkin akademik çalışmalarla desteklenmesi politikaların etkinliği ve başarısı için özellikle etkili olabilir.

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alabilmesi için yüksek ve istikrarlı bir büyümeye sahip olması gerekmektedir. Yüksek büyümeyi sağlayacak yatırımların finansmanında yurt içi tasarrufların oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Toplam yurt içi tasarrufların yatırımların gerisinde kalması durumunda, yatırımların finansmanında dış tasarruflara başvurulmakta bu da cari açık problemine neden olmaktadır. Yüksek ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması ile dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasında yurt içi tasarrufların artırılması oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir.

Ülkemizde TÜİK, 2016 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında ana yenilenme çalışmalarını tamamlamıştır. Uyum kapsamında oluşturulan 2009 yılını temel alan yeni milli gelir serileri, Türkiye'nin tasarruf oranlarında eski serilere göre önemli değişiklikler yaratmıştır. Yeni seriye göre tasarruf oranları yukarı yönlü revize edilse de mevcut durumda yatırım oranlarının gerisinde kalmaya devam etmektedir. Bu durum, tasarruf açığının yurt dışı kaynaklarla finanse edildiğini ve cari açık probleminin devam ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin süregelen yüksek yatırım ihtiyacı dikkate alındığında, Türkiye'de yurt içi tasarrufun artması hala önemli konu başlıklarından biridir.

Yeni seri ile tasarruf yatırım açığının devam etmesi, Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) ile ele alınacak konuları ve tasarrufların ülkenin uzun dönem sürdürülebilir büyümesindeki rolünü hala oldukça önemli kılmaktadır. Diğer taraftan yeni seriden gelen bilgi ile neler öğrendiğimizi değerlendirmek de geçmiş politikaların güncellenmesi bakımından önemlidir. TÜİK'in yenileme çalışmalarına kadar özel tasarrufların firmalar ve hanehalkı arasında nasıl bir paylaşım ile oluştuğuna dair kamuya açık veriler mevcut değildi. Bir önceki Kalkınma Planı döneminde de firma tasarruflarının önemine vurgu yapılmakla beraber o dönemde yayımlanan resmi veri seti olmamasından dolayı konu derinlemesine tartışılmamıştır. Türkiye'deki tasarrufların kısıllımının uluslararası karşılaştırmalarla ele alındığında farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Firma tasarrufları Türkiye'ye benzer gelişmekte olan büyük ekonomilerde daha yüksek seyretmektedir (Demircan ve Öz, 2017). Türkiye'nin benzer olduğu ülkelerdeki firma tasarrufları seviyesi dikkate alındığında, firma tasarruflarının nasıl arttırılacağı konusu önem kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, dünya genelinde firma tasarruflarında bir artış eğilimi söz konusudur. Türkiye'de ise böyle bir eğilim söz konusu olmadığı gibi tam tersi bir durumdan söz etmek mümkündür. Özel tasarrufların yaklaşık yarısını oluşturan bu önemli kaynağın daha iyi anlaşılması ve dünya eğilimlerinden farklarının sebeplerinin ortaya konulması önemli görülmektedir.

Başka bir ÖİK'nın konusu olmakla beraber, yeni seri ile öğrendiğimiz diğer bir konu ise yatırımın seviyesinin yukarı doğru artmasından kaynaklı olarak, büyüme muhasebesi hesaplarının yeniden yapılması gerektiğidir. Artan yatırım seviyesinin sermaye stokunun üzerinde bir etkisi olacaktır, dolayısıyla başlangıç yıl sermaye/üretim seviyesi sabit kabul edilse bile bu hesaplamaların yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir. Bunun genel denge tüketim oranı üzerine de yansımaları olacağı unutulmamalıdır (Sermayenin altın kuralı / Golden rule of capital). Türkiye'nin mevcut sermaye stokunun, genel dengede (uzun vadede) stok artışının daha fazla tüketim vaat ettiği bir seviyede olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Dolayısıyla halen tasarruf artışının, hem uzun vadede daha fazla tüketim vaat ederken hem de yatırımları artırıcı bir araç olarak kullanılması olasıdır. Ancak yeni seri ile gelen seviye farkları kritik seviyelerin neler olacağını sayısal olarak değiştirecektir.¹

Burada eldeki yatırımla daha rekabetçi olacak endüstriler nasıl desteklenebilir sorusu önemli hale gelmektedir. Yurt içi tasarrufların artırılması önemli olsa da tek başına sürdürülebilir büyüme için yeterli olmayabilir. Tasarruf artışından kaynaklı üretim fazlası ihraç edilemediği takdirde sürdürülebilir büyüme açısından riskler ortaya çıkacaktır. Yurt içi tasarrufların sürdürülebilir yüksek büyümenin teminindeki rolü verimlilik ve rekabet gücü artışından bağımsız düşünülemez. Orta vadeli programda, program döneminde üretken alanlara yönelik yatırımlarla desteklenen, verimlilik artışına dayalı bir büyüme stratejisiyle her yıl yüzde 5,5 oranında büyüme hedeflenmektedir. Öngörülen verimlilik artışının özel kesim yatırımları ve yapısal reformlarla sağlanması beklenmektedir. Yapısal reformlar çerçevesinde, işgücü becerilerini geliştirmek, inovasyonu teşvik etmek, yeni teknolojileri benimsemek ve daha verimli yatırımlar yapmak suretiyle daha fazla verimlilik artışı elde edilebilir.

---

¹Solow modeline göre bir ekonominin dengedeki gelir ve tüketim (sermaye) seviyesini, o ekonominin tasarruf ve yatırım oranları belirler. Ancak yüksek tasarruf oranı uzun vadede hanehalklarının daha fazla tüketim yapabilmesi ve yaşam standartlarını geliştirebilmesi bakımından her zaman iyi sonuçlar doğurmayabilir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için iki uç örnekten faydalanabiliriz: İlk örnekte bir ekonomide tüm gelirin tasarruf edildiğini düşünelim. Eğer tüketim yoksa, bu tasarruf oranı ekonomik dengede, refahı yükselmek yerine açık bir şekilde düşürecektir. Diğer uç örnek olarak bütün kaynakların tüketime ayrıldığı bir ekonomide, tasarruf yoksa, yatırım da olmayacak, dolayısıyla sermaye oluşumu ve üretim de olmayacaktır. Bu tasarruf oranı da uzun dönemli ekonomik dengede, sıfır tüketim ile ekonomik refahı yükseltmek yerine düşürecektir.

Tüketim harcamaları açısından bireylerin ekonomik refahını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan bir toplumun optimal sermaye düzeyi (dolayısıyla optimal tasarruf oranı) Solow modeli çerçevesinde çalışan başına tüketimi en yükseğe çıkaran sermaye değerinin dengedeki durumu, Sermayenin Altın Kuralı Düzeyi (Golden Rule of Capital) olarak adlandırılır. Çok yüksek tasarruf oranları daha fazla sermaye birikimi yaratacağından, yıpranmış sermayenin yenilenmesi için gelirden daha fazla kullanılması gerekmekte ve fiziksel sermayenin beşeri sermayeye görece daha hızlı artışı süregelen teknolojik koşullarda fiziki sermaye için azalan marjinal verimliliğe neden olmaktadır. Bu durum tüketimin azalmasına sebep olacaktır. Ancak tasarruf oranı yeteri kadar yüksek değilse, tasarruf oranını arttırmak, dengede sermaye birikimi yaratacağından, bu da üretimi arttıracığından, ve yıpranmış sermayenin yerini almak için gelirden kullanılması gereken yatırımlar bu seviyede çok yüksek olmayacağından tüketimin artmasıyla sonuçlanacaktır. Buradaki anafikir ekonomik dengedeki sermaye birikiminin kritik bir seviyesi olduğu ve bunun ülke tasarruf oranına bağlı oluşudur. Olumlu tarafta daha fazla sermaye, daha fazla üretim anlamına gelir. Negatif tarafta ise daha fazla sermaye, yıpranmış sermayenin yerini almak için daha fazla gelir kullanılması gerektiği anlamına gelir ki bu ikinci durum tüketimi azaltabilir.

Yurt içi tasarrufları geliştirmeye yönelik politikalar, özellikle verimlilik artırıcı politikalarla desteklenmeleri halinde, sürdürülebilir yüksek büyümeyi sağlayacaktır.

Türkiye’de gelire oranla toplam tüketimin mevcut seviyesi uluslararası karşılaştırmalardan da görüldüğü üzere birçok ülkeden iyi durumdadır. Hanehalkı tüketimi ise her ne kadar Avrupa Birliği ve orta gelir seviyesindeki ülkelerden yüksek olsa da fark büyük değildir. Dolayısıyla, tasarrufları arttırıcı tedbirler önemli olmakla beraber ülke kıyaslamalarının bize söylediği üzere hanehalklarında tasarrufun arttırılması için hareket alanı çok geniş değildir. Dolayısıyla bu ÖİK’nin diğer bir konu başlığı olan tüketim alışkanlıkları hem bu alanın daha iyi anlaşılması, hem de tasarrufları arttırmaya yönelik olarak belirlenen tedbirlerin etkinliği bakımından önem kazanmaktadır. Krediyeye erişim kolaylaştıkça insanların harcama eğilimlerinin artması Türkiye’de gözlemlediğimiz bir olgudur. Bunun yanında, Türkiye’de makro ihtiyati tedbirlere ilişkin düzenlemelere hanehalklarının duyarlı olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu tedbirler kısa vadelidir, uzun vadede tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde sosyal normlar ve teşvikler önemli rol oynayacaktır. Dolayısıyla kalıcı olarak tasarrufların arttırılması ancak tüketim alışkanlıklarının da bunu destekleyici yönde gelişmesiyle mümkün olacaktır.

Bu raporda Türkiye’de yurt içi tasarruf, tüketim ve yatırımların gelişimi ve uluslararası alanda Türkiye’nin tasarruf, tüketim ve yatırım oranları açısından konumu incelenmiş, tasarruf ve tüketimi etkileyen faktörler ele alınmış ve bu kapsamda Türkiye’de yurt içi tasarrufların arttırılması ve tüketim alışkanlıklarının israfı önleyici ve sürdürülebilir hale getirilmesi hususunda çıkarım ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu

Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri ÖİK’sı yurt içi tasarrufların seviyesi ve bu seviyenin yatırımlarla olan yakın ilişkisi göz önüne alınarak değerlendirilmesine, tasarrufların verimli yatırım araçlarına yönlendirilmesine, mümkün olduğu ölçüde uzun vadede tasarruf seviyesinin yüksek gelirli ülkelerin tasarruf seviyelerine benzer niteliğe kavuşturulması amacıyla arttırılmasına ve tüketim alışkanlıklarının incelenerek bunlarla ilgili tasarrufu arttırıcı ve israfı önleyici politika önerilerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Türkiye’nin dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olma hedefi çerçevesinde yüksek oranlarda ve istikrarlı bir ekonomik büyüme sürecinin temini önem arz etmektedir. Sürdürülebilir büyüme ve yüksek yatırım oranları sürdürülebilir bir ekonomik modeli hayata geçirmekle mümkün olabilecektir. Yatırımların finansmanında iç tasarrufların yanında dış finansman kaynaklarının da, özellikle doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve uzun vadeli dış kredilerin kullanılabilmesi de mümkündür. Ancak, ülkelerin iç tasarruftan ziyade dış finansmana

bağımlı olması, ekonomik kırılmalıklar yaratabilmekte ve uzun vadeli düşük büyüme oranlarına sebep olabilmektedir. Bu sebeple 11. Kalkınma Planında, kalkınma ve ekonomik büyüme süreçleri planlanırken, önceliklerin 10. Kalkınma Planında olduğu gibi, tasarruf düzeyi ile tasarruf ve tüketim alışkanlıklarının bu süreçlerin sekteye uğramadan sürdürülebilmesindeki rolü dikkate alınarak belirlenmesi gerekli görülmektedir. Bu kapsamda Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonunda, kalkınma ve ekonomik büyümenin yüksek hızda sürdürülebilirliği için yurt içi tasarrufları artırmaya yönelik politika ve stratejilerin ilgili tüm kesimlerin katkıları ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde, komisyon çalışmalarının 11. Kalkınma Planı hazırlıklarına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu rapor, Kalkınma Bakanlığının 11. Kalkınma Planı Arka Plan Çalışması: Türkiye’de Yurt İçi Tasarrufların ve Tüketimin Gelişimi Raporundan faydalanarak ve komisyonun Aralık 2017 ve Ocak 2018’de düzenlenen iki çalışma toplantısı ile Komisyon üyelerinin yazılı katkılarından derlenerek hazırlanmıştır. Bu raporda ilk olarak tasarrufların büyüme açısından önemi tasarruf - yatırım ilişkisi kapsamında, literatürde konunun önemine ilişkin bulgular özetlenerek ele alınmaktadır. Sonrasında; üçüncü bölümde Türkiye’de özellikle tasarruf ve yatırımların konu olduğu ulusal serilerin yenilenmesi sonrasındaki mevcut durum ele alınmakta, dördüncü bölümde ise Türkiye’de tüketimin mevcut durumuna ilişkin değerlendirme yapılmaktadır. Beşinci bölümde dünyada tasarrufların gelişimi ve profili ile genel olarak tasarrufların belirleyicileri incelenmektedir. Son bölümde ise tasarruflar hanehalkı, firma, kamu özelinde ele alınmakta ve aynı zamanda genel politika önerilerine yer verilmektedir.

2. LİTERATÜRDE TASARRUF- YATIRIM İLİŞKİSİ

Tasarruf yatırım ilişkisinin anlaşılması uzun dönem büyümede ülke tasarruflarının neden önemli olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. İlişkinin, cari dengenin belirlenmesindeki olası rolü, bunun anlaşılması için en önemli kanaldır. Öncelikle cari denge, bir ülkenin ihraç ettiği mal ve hizmetlerin değeri ile ithal ettiği mal ve hizmetler arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Bu fark negatif ise bir açıktan söz etmek mümkündür ve bu ülkenin ihraç ettiğinden daha fazla mal ve hizmet ithal ettiği anlamına gelir. Ülkenin başka uluslararası gelir kaynakları olabilir (faiz ve temettü ödemeleri, yurtdışında vatandaşlarından ya da başka kurumlardan gelen kaynaklar gibi), ancak genellikle bu kalemler dış ticaretin yanında küçük bir kısmı oluşturur. Tanımlanan bu cari dengeye tasarruf ve yatırım çerçevesinde de bakmak mümkündür. Bu durumda cari açık, ulusal tasarruf ve yatırım arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Buradaki tasarruf ve yatırımlar hem özel hem de kamuyu kapsamaktadır. Dolayısıyla bu perspektiften bakıldığında, cari açık bir ülkenin yatırımlarına görece düşük tasarruf oranını ya da “normal” kabul edilebilecek tasarruf oranlarına karşın yüksek yatırım oranını ya da her ikisini de yansıtabilir.

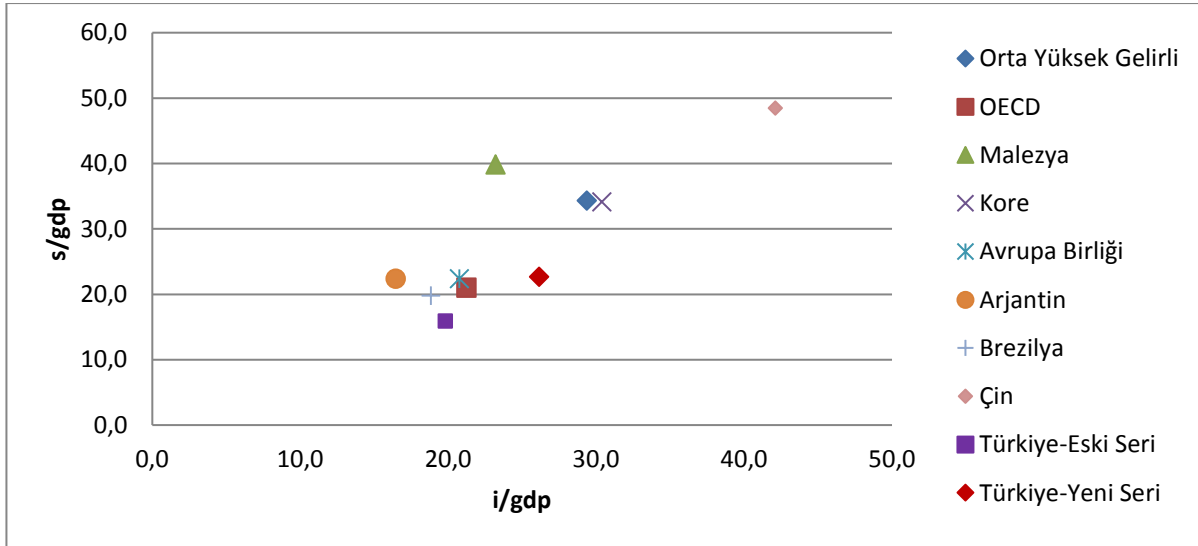
Buradan yapılabilecek bir çıkarım, az gelişmiş, ya da gelişmekte olan ülkelerde ulusal tasarruf oranlarının, olası yatırım imkânlarını karşılamada yetersiz kalabileceğidir. Dolayısıyla bu tür ülkelerde belirli bir seviyede cari açık olması ekonomik büyümeyi hızlandırıcı bir etki yaratabilir ve cari açık ile büyüme ekonomik açıdan rasyonel olabilir. Ancak bu çıkarsama araştırmalarla desteklenmemektedir. Başka bir deyişle cari açık tecrübe eden ülkelerin ekonomik büyüme performanslarının daha iyi olduğu yönünde somut bir ampirik çıkarım mevcut değildir. Elbette burada finansal sistemin rolü de oldukça önemlidir. Ülkeye giren kaynakların verimli bir şekilde yatırıma dönüştürülmesi sadece reel sektörün kontrolünde değildir. Aynı zamanda sağlıklı işleyen bir mali sistemin önemli bir rolü bulunmaktadır. Örneğin A.B.D. yüksek düzeyde cari açığa sahip bir ekonomidir ancak yatırımların finansmanını uluslararası sermaye ile rahatlıkla sağlayabilmektedir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin birçoğu cari fazla vermektedir (Dünya Bankası, 2016). Dolayısıyla yurt içi tasarruflar kadar bunların yatırıma dönüştürülmesinde mali piyasaların gelişmişliği ve ülkede yatırıma olanak verecek fırsatların gelişmişliği de çok önemlidir.

Bunun yanı sıra uluslararası veriler özellikle Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler için yurt içi tasarrufla yatırım arasında pozitif ilişkiye işaret etmektedir. Ancak bu durum, yurt içi tasarruflarla büyüme arasında nedensellik temelli bir ilişkinin varlığı anlamına gelmeyebilir. Nedensellik ve ilişkinin yönü konusu üzerine anlaşılmış olmasa da, yurt içi tasarruflarla yatırım arasında büyük bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş bir bulgudur. İktisat teorisine göre, yatırımcıların

uluslararası coğrafyada yatırımın getirisinin en yüksek olduğu yerde kolaylıkla yatırım yapabildikleri varsayımı altında, birim yatırım başına getirilerin ülkeler arasında birbirlerine yakınsaması beklenmektedir. Bu durumun geçerli olması halinde, ülke ekonomileri için tasarruflar ve yatırımlar arasında kısa vadeli istatistiki bir ilişkinin olmaması gerekir. Ancak, verilerin aksini göstermesi bu alandaki tartışmayı başlatan yazarlara atıfla Feldstein-Horioka bilmececi olarak adlandırılmaktadır.

Orta yüksek gelirli ülkelerle (OYGÜ) kıyaslandığında, Türkiye'nin yatırımlarda söz konusu ülke grubuna yakın seyrettiği (OYGÜ: yüzde 29,4; Türkiye: yüzde 26,1) ancak yurt içi tasarruflarda daha geride kaldığı göze çarpmaktadır (OYGÜ: yüzde 34,3; Türkiye: yüzde 22,7) (bkz. Şekil 1). Yurt içi tasarruflarla karşılanamayan yatırım gereksinimi, dış sermaye ile karşılanabiliyor olsa da, Türkiye'nin süregelen yüksek yatırım ihtiyacı dikkate alındığında, uzun vadede tasarrufları artırıcı tedbirlerin alınması daha az kırılğan bir ekonomi için önem arz etmektedir.

Şekil 1. Tasarruf-Yatırım Oranları Karşılaştırma (2002-2015 Ortalama)

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası

Kuşkusuz, tasarruflar büyümenin finansmanı için tek kaynak değildir. Bu tasarrufların yatırıma, özellikle de verimliliği ve rekabet gücünü artırıcı yatırımlara dönüşmesi gerekmektedir. Verimliliğin uzun vadede büyümenin en büyük belirleyicisi olduğu iktisat literatüründe üzerine anlaşılmış bir konudur. Bu nedenle, sadece tasarruf oranlarını yükseltmek ile yetinmemek, bu tasarrufların verimli kullanılmasının da sağlanması gerekmektedir. Her ne kadar 2001 krizi sonrasında Türk bankacılık sisteminde yapılan değişiklikler finans kurumlarının güçlenmesini sağlamışsa da, toplum içerisinde önemli bir kesimin tasarruflarının finansal sistem dışında olduğu düşünülmektedir. Bu tasarrufların atıl kalması, yatırıma dönüştürülememesi de büyümenin önünde bir engel teşkil etmektedir.

Hanelerin ve bireylerin neden tasarruf ettiklerine dair iktisat literatüründe oldukça fazla kuramsal bilgi birikimi bulunmaktadır. Makro seviyede, tasarrufların en önemli belirleyicisi olarak ele alınan değişkenler gelir (büyüme), reel faiz, enflasyon ve dış ticaret hadleri olmuştur. Loayza, Schmidt-Hebbel ve Serven (2000) kapsamlı çalışmalarında ülkelerin büyüme oranı, reel faiz oranları, enflasyon ve ticaret hadlerinin tasarruflar üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Aynı çalışma, tasarrufları etkileyen diğer önemli bir değişkenin ise ülkenin demografik yapısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Browning ve Lusardi ise (1996) çalışmalarında, hanelerin ve bireylerin tasarruf etmelerini etkileyen faktörleri (mikro) tartışmışlardır. Vardıkları sonuç, toplumdaki farklı özelliklerin tasarruf davranışında çeşitliliğe yol açtığıdır. Mikro seviyede tasarruf konusunda tüm çalışmalarda tasarrufun en önemli belirleyicisi olarak gelir gösterilmektedir. Diğer bir önemli değişken de yaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarruf etme ihtiyatı amaçla olduğunda bireyler yaşam döngülerinde gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde, tasarruf ederken, emeklilik sonrası, gelirleri azaldığında, bu tasarrufları ile tüketimlerini alışkın oldukları düzeye yakın bir biçimde sürdürürler. Yine eğitim (gelirle alakalı olarak), evli olmak, çocuk sahibi olmak tasarruf kararlarını etkileyecek değişkenlerdir.

Tüketimin seviyesi ve belirleyicilerinin anlaşılması uzun vadeli tasarruf oranlarının belirlenmesinde oldukça önem arz etmektedir. Bireylerin tüketim kararlarının anlaşılmasında Yaşam Döngüsü (Modigliani) ya da Sürekli Gelir Hipotezi (Friedman) çerçevesinde öncelikle bireylerin (hanelerin) tüketim kararını nasıl aldığı teorik olarak anlaşılması önemlidir. Sonrasında bu ekonomik kararın gözlemlere dayalı olarak değişik demografik değişkenlere göre farklılık göstermesi, bize ekonomik/sosyal başka hangi faktörlerin rol oynadığına dair önemli ipuçları verebilir. Bunun yanında makro düzeyde teorik olarak tüketim ve yatırım kararları birbirleriyle oldukça ilişkilidir. Bireyler ve haneler tüketim kararlarını verirken hem şimdiki gelir seviyelerini hem de gelecekte elde edecekleri gelirleri dikkate alırlar. Dolayısıyla belirli bir yıldaki tüketim, o yılda gelirden gerçekleşen değişiklikten kaynaklanabileceği gibi bireylerin gelecek ile ilgili beklentilerinden de kaynaklanabilir. Ekonomi teorisi bu ikinci kanalın daha güçlü bir motivasyon olduğuna dair deliller sunmaktadır. Bu beklentileri oluşturacak temel ekonomik faktörler ekonomik büyüme (gelir artışı) beklentisi ve reel faiz oranları olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla buradan yapılabilecek önemli bir ekonomik çıkarım, bireylerin gelirlerinde gerçekleşecek geçici değişikliklere tüketimlerinde değişiklik ile tepki verseler bile bunun kalıcı olmayacağı, ancak yaşam döngülerinde kalıcı gelir artışına sebep olabilecek gelir artışlarının tüketimlerini değiştirebileceğidir. Tasarruflarla ilgili öngörü oluşturabilecek diğer bir çıkarım ise, tüketimdeki artışın gelirden artışın altında kalacağı öngörüsüdür. Dolayısıyla tüketime gitmeyen gelirin tasarrufta kullanılacağı varsayılırsa, tasarruf oranlarının artmasında gelir artışının önemli bir etkisi olacaktır. Elbette ki bu tezinin ele aldığı bireyler rasyonel ve geleceği öngörmede sorun yaşamayan bireylerdir. Gerçekte bu ilişkiyi değiştirebilecek faktörler, mali sistemdeki uzun vade borçlanabilme potansiyeline ve çeşitliliğe, fiyatların öngörülebilirliğine ve de finansal okuryazarlığın (eğitim ile ilişkilendirilebilir) yüksek olmasına bağlıdır.

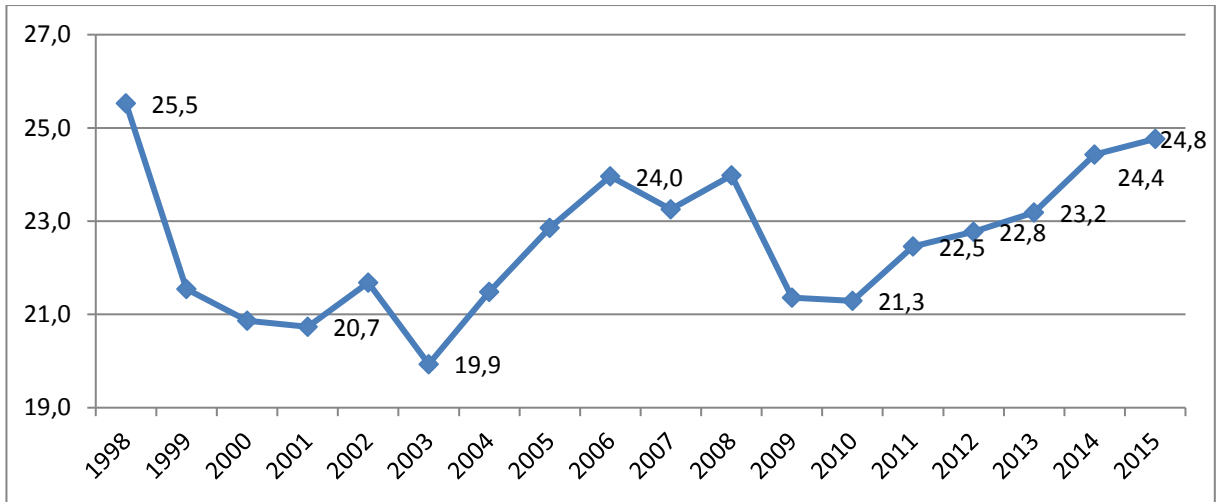

3. TÜRKİYE’DE TASARRUFLARDA MEVCUT DURUM

3.1. Türkiye’de Tasarrufların Gelişimi

TÜİK, 2016 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi’ne (ESA-2010) uyum kapsamında milli gelir hesaplamalarında yönelik önemli değişiklikler yapmıştır. Uyum kapsamında oluşturulan ve 2009 yılını temel alan yeni milli gelir serilerine göre hesaplanan tasarruf oranları eski serilere göre önemli ölçüde farklılaşmıştır. Eski ve yeni seri arasında tasarruf oranları bakımından gözlenen bu farkın nedenleri arasında milli gelirin seviye ve reel olarak yükselmesi, gayrisafı sabit sermaye oluşumundaki yukarı yönlü revizyon ve ödemeler dengesi (dış tasarruf=dış kaynak=cari açık) verilerinin sabit tutulması gösterilmektedir. Yeni seriye göre Türkiye’nin toplam yurt içi tasarruf oranı, 1998-2015 yılları arasında ortalama yüzde 23 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu oranın 2011 yılı ve sonrasında artış sergilediği ve 2015 yılında 1998 yılından sonra en yüksek değere ulaştığı görülmektedir (Şekil 2).

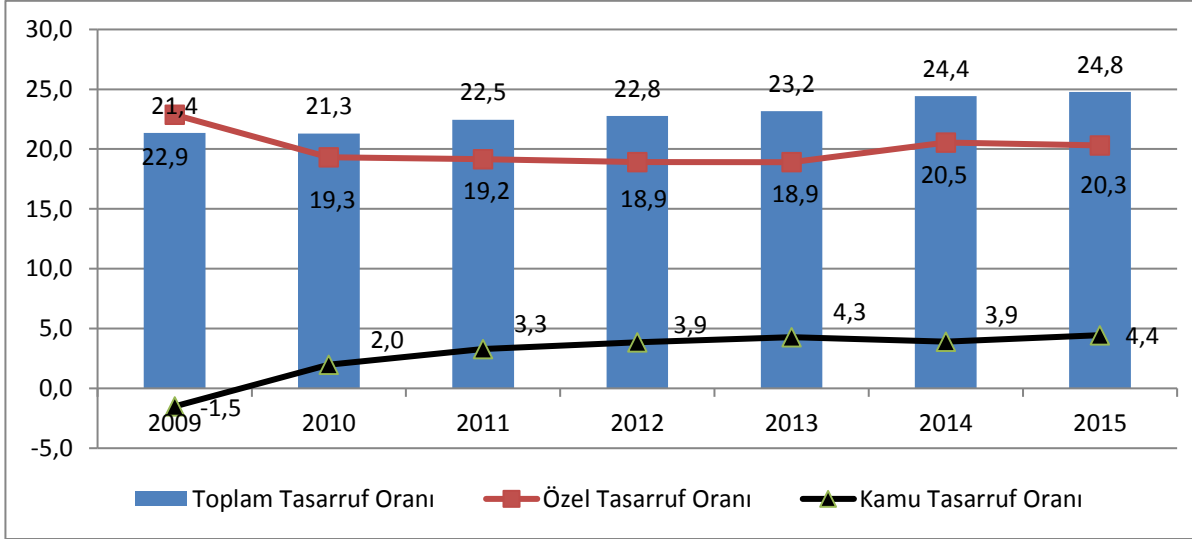
Şekil 2. Toplam Yurt İçi Tasarruf Oranı (%)

Kaynak: TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı hesaplamaları

Toplam tasarruflarda 2009 yılı sonrasında görülen artışta kriz sonrası dönemde kamu tasarruflarının toparlanması etkili olmuştur. Kamu tasarruflarının kriz sonrası dönemde bir miktar artış sergiledikten sonra yatay seyretmeye başladığı, özel sektör tasarruflarının da son beş yılda çok fazla değişmediği göze çarpmaktadır. 2015 yılında önceki yıla göre toplam tasarruflarda görülen sınırlı artışta da genel devlet tasarruflarının yüzde 3,9’ dan yüzde 4,4’e yükselmesi etkili olmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Türkiye’de Özel ve Kamu Tasarruf Oranları (%)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin toplam tasarruf oranı 2015 yılında yüzde 24,8 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu oran, aynı yıl için OECD ve Avrupa Birliği ortalamasının üzerindedir. Türkiye’de tasarruf oranlarının mevcut durumunun diğer ülkelerdeki tasarruf oranları ile karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesine Bölüm 5’te ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Tablo 1’de ise bazı seçilmiş ülkeler ve Türkiye’deki toplam tasarruf/ GSYH oranları gösterilmektedir.

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları

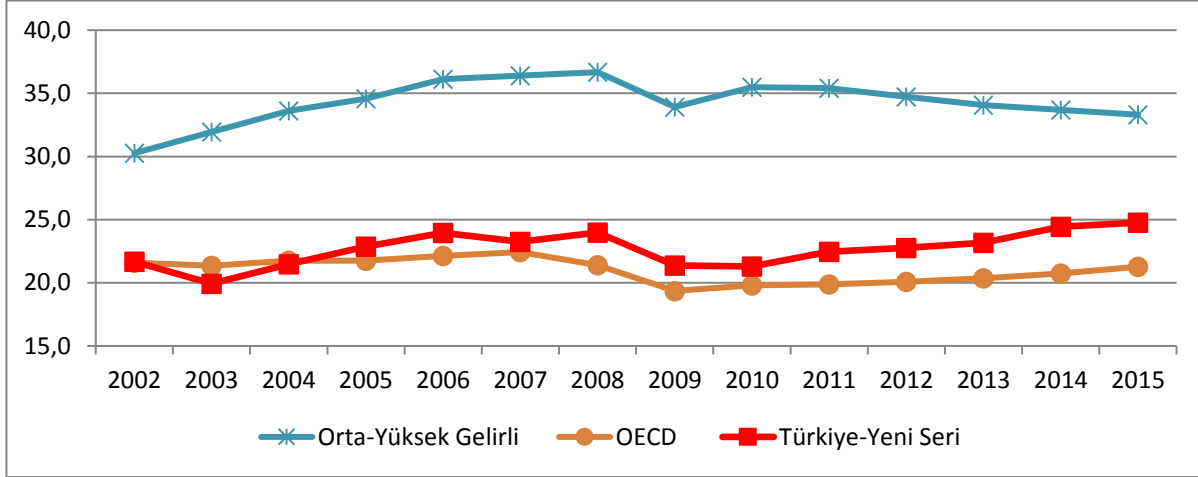
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arjantin	24.2	21.2	21.2	21.0	19.7	18.1	19.0	16.0
Brezilya	21.4	18.4	20.8	21.0	20.1	19.4	18.1	16.4
Çin	50.4	50.7	51.3	50.1	49.9	49.8	49.5	49.2
Avrupa Birliği	23.2	20.7	21.2	21.8	21.6	21.8	22.4	23.1
Orta-Yüksek Gelirli	36.7	33.9	35.5	35.4	34.7	34.1	33.7	33.3
OECD	21.4	19.4	19.8	19.9	20.1	20.4	20.7	21.3
Kore Cumhuriyeti	33.0	33.2	35.2	34.5	33.8	34.1	34.5	35.4
Hindistan	33.0	35.1	36.2	33.0	31.5	31.7	31.1	29.8
Malezya	43.8	38.1	39.3	38.8	36.5	34.5	34.3	32.7
Meksika	22.2	21.4	20.9	21.0	21.9	20.8	20.5	20.6
Türkiye	17.3	13.8	14.0	14.9	15.0	14.1	15.8	15.2
Türkiye-Yeni Seri	24.0	21.4	21.3	22.5	22.8	23.2	24.4	24.8

Kaynak: Dünya Bankası, TÜİK

Tasarruf oranlarının düşüklüğü eski milli gelir serisine kıyasla daha az göze çarpsa da halen Türkiye'nin tasarruf oranları Orta-Yüksek Gelirli Ülkelerin ve özellikle yüksek büyüme oranlarına sahip gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf oranlarının altında seyretmektedir (Şekil 4 ve Şekil 5).

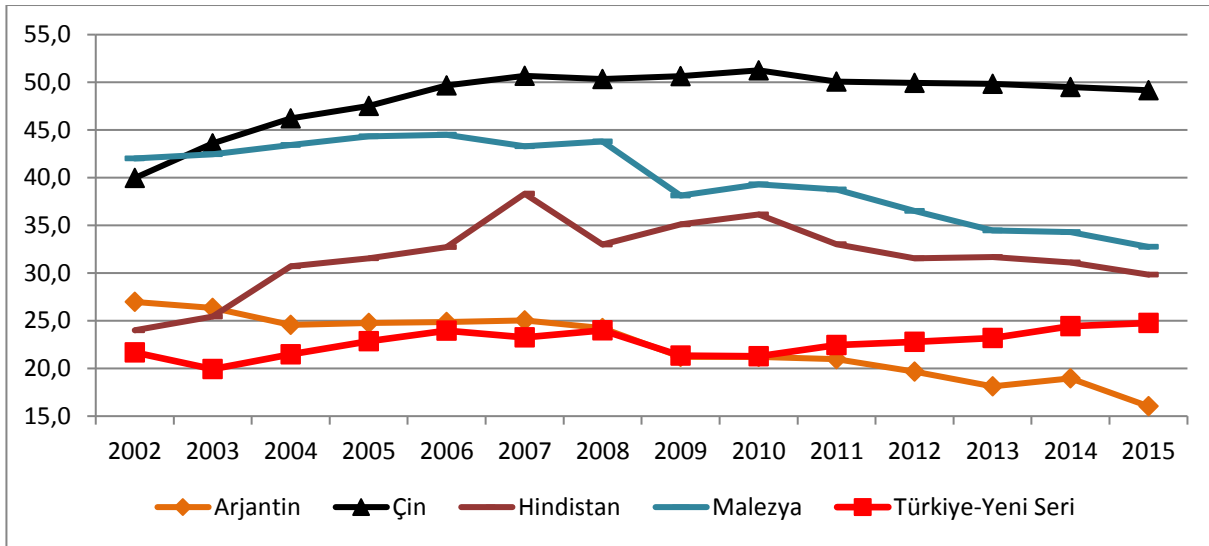
Dolayısıyla 10. Kalkınma Planı döneminde önemli bir amaç olarak benimsenen ve çeşitli politika ve plan metinlerinde öncelikli olarak yer verilen yurt içi tasarrufların artırılması hedefinin hala önemli olabileceği ve uzun vade sürdürülebilir büyüme ile olan ilişkisi dolayısıyla dikkate alınması gerektiği görülmektedir².

Şekil 4. Gelir Grubuna Göre Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları

Kaynak: Dünya Bankası-TÜİK

Şekil 5. Seçilmiş Ülkelerin Tasarruf/GSYH Oranları

Kaynak: Dünya Bankası-TÜİK

² ÖİK Aralık 2017 ve Ocak 2018 toplantılarında, Türkiye’de 2016 yılında TÜİK tarafından ulusal hesaplardan yeni serilerin açıklanması sonrası tasarruf seviyesinin kısa vadede yeterli seviyeye ulaştığı ve bu seviyenin üzerine çıkarmanın yine kısa vadede çok gerçekçi olmadığı yönünde görüşler belirtilmiştir. Bu görüşlere göre tasarrufların artırılmasına yönelik politikalara yoğunlaşmak yerine, mevcut tasarrufların daha verimli kullanılabilmesi, mevcut tasarrufları büyüme yaratacak alanlara yöneltici uygulamaların daha etkili olacağı belirtilmiştir. Bu görüşler yine tasarrufları arttırmaya yönelik atılacak adımlarda özellikle kısa vadede az bir verim alanı kalmasına atıfta bulunmakta, ancak tasarrufların uzun dönemde artışının sürdürülebilir ekonomik büyümeye etkisini yadsımamaktadır.

3.2. Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelişimi

Özel tasarrufların önemli bir kısmını oluşturan ve Hanehalkı Bütçe Anketinden hesaplanan hanehalkı tasarruf oranları yatırımları istenilen seviyede arttırıcı düzeyde olmaktan uzaktır³. Yeni milli gelir serilerine göre açıklanan hanehalkı tasarruf oranları ile Hanehalkı Bütçe Anketi kullanılarak hesaplanan tasarruf oranları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ulusal hesaplar tanımlı hanehalkı tasarruf oranlarının hesaplanmasında çok sayıda farklı veri kaynağı (Gelir İdaresi Başkanlığı, BDDK, SGK, BKM, Hanehalkı Anketleri, Devlet Mali İstatistikleri, Üretim-Harcama-Gelir Yöntemi ile GSYH vb.) kullanılmakta ve sistem bütüncül olarak dengelenmektedir. Dünyada da Hanehalkı Araştırmaları (Hanehalkı Bütçe, Gelir Yaşam Koşulları Araştırması gibi) ile Ulusal Hesaplar tanımlı hanehalkı göstergelerinde farklılıklar bulunmaktadır.

Hanehalkı Bütçe Anketleri kullanılarak hanehalkı tasarrufu hesaplanırken genel olarak kullanılan yöntem hanehalkı kullanılabilir gelirinden tüketim harcamasının çıkarılmasıdır.⁴ Birinci tanım olarak ifade edilen bu klasik yöntemle yapılan hesaplamalara göre Türkiye’de hanehalkı tasarruf oranları zaman içinde azalmaktadır (Tablo 2). 2003 yılında yüzde 17,5 olan hanehalkı tasarruf oranı 2013 yılında yüzde 7,5’e gerilemiştir. Gelişmekte olan birçok ülkede kalkınma süreçlerinin başarıyla devam ettirilebilmesi için gerekli olan yüksek, istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin finansmanında kullanılacak olan yatırımların yurt içi kaynağı birinci tanıma göre hesaplanan tasarruflar olmaktadır. Söz konusu tasarruflar üretken yatırımlara dönüştürülebilecek kaynakları ifade etmektedir. Türkiye’de bu oran gelişmekte olan ülkelere göre düşüktür.

Farklı tasarruf oranı tanımlarının da yapılabilmesi mümkündür.⁵ İkinci tanıma göre tasarruf oranı, eğitim ve sağlık harcamalarının toplam tüketim harcamalarının dışında bırakılmasıyla elde edilen

---

³ Tablo 2’de farklı tasarruf tanımlarına göre hanehalkı tasarruf oranları verilmiştir. İstikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin finansmanı amacıyla kullanılacak olan yatırımların yurt içi kaynağı genelde birinci tanıma göre hesaplanan tasarruflar olmaktadır. Bu oranda Türkiye’de yıllar itibariyle düşüş eğilimindedir.

⁴ Pektaş Erdem B. (2017)

⁵ TÜİK tarafından hanehalklarına yapılan ankette konut, arsa, dükkân vb. gayrimenkul satın alımları tüketim harcaması kapsamında yer almamaktadır. Hanehalklarının tüketim harcamaları kapsamına aşağıdaki bileşenler dahildir.

i. Satın alış: Herhangi bir mal ya da hizmete belli bir ücret ödeyerek sahip olmaktır. Hanehalkının anket ayında kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüketim amaçlı olarak yaptıkları satın alımlar kapsamıştır.

ii. Kendi üretiminden tüketim: Hanelerin kendi üretimleri sonucu elde ettikleri maddeleri, ya ürettikleri gibi ya da işleyerek tüketmeleridir. Örneğin; hanehalkının kendi ürettiği sütün anket ayında yine süt olarak ya da peynir yapılarak tüketilen değeri harcama olarak kapsamıştır.

iii. Aynı gelirlerden tüketim: Hanede iktisaden faal olan fertlerin çalıştıkları işyerinde üretilen ya da satışa sunulan mal ve hizmetlerden hanede tüketilenler, aynı gelirlerden tüketim olarak alınmıştır. Örneğin; ücretli olarak çalışan bir ferde işyerince verilen yiyecek, giyecek vb. maddeler, servis vb. hizmetler ücretlinin elde ettiği aynı gelirden tüketim olarak; işveren ya da kendi hesabına çalışan bir ferdin de kendisine ait işyerinde ürettiği ya da sattığı mallardan hanesine tüketmek üzere getirdikleri aynı gelirden tüketim olarak değerlendirilmiştir.

tasarruf oranını ifade etmektedir. Bu tanıma göre söz konusu kalemlere yapılan harcamalar beşeri sermayeye yapılan yatırım olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü tanıma göre tasarruf oranları ise dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların toplam tüketim kapsamı dışında bırakılmasıyla elde edilmektedir. Son olarak, dördüncü tanımda, eğitim, sağlık ve dayanıklı tüketim mallarına yapılan tüm harcamalar toplam tüketimin dışında bırakılmaktadır.

Tablo 2. Farklı Tasarruf Tanımlarına Göre Hanehalkı Tasarruflarının Kullanılabilir Gelire Oranları (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Tanım (Klasik tanım)	17,5	15,8	9,5	10,5	12,0	8,1	8,9	7,5	7,6	6,6	7,5
2. Tanım (Eğitim ve sağlık harcamaları dâhil)	20,7	19,4	13,4	14,4	19,4	19,4	12,5	17,8	11,5	10,7	11,9
3. Tanım (Dayanıklı tüketim malı dâhil)	28,2	28,3	25,9	26,1	30,0	30,4	24,7	28,9	26,5	26,2	26,7
4. Tanım (Eğitim, sağlık ve dayanıklı tüketim harcamaları dâhil)	31,5	31,8	29,8	30,1	32,8	34,0	28,3	33,2	30,3	30,3	31,0

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Farklı tanımlara göre tasarruf oranları incelendiğinde, hanehalkı tasarruf oranlarındaki düşüşün daha çok dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalardan kaynaklandığı ve dayanıklı tüketim malları içerisinde ise ulaştırma ve haberleşme harcamalarının tasarruf düşüşünde belirleyici kalemler olduğu görülmektedir. Benzer şekilde eğitim, sağlık ve dayanıklı tüketim mallarının tümünün tüketim kapsamından çıkarıldığı dördüncü tanıma göre hesaplanan tasarruf oranının ise yıllar içinde hemen hemen aynı kaldığı gözlenmektedir.

Türkiye’de tasarruf eğilimlerinde gelir gruplarına göre belirgin bir farklılaşma olduğu dikkat çekmektedir. Gelir seviyesi yükseldikçe tasarruf oranının yükseldiği ve toplam hanehalkı tasarrufunun çok büyük bir bölümünün en üst gelir grubundaki hanehalkları tarafından yapıldığı göze çarpmaktadır

iv. Hanehalkının özel kişi veya kuruluşlara vermek üzere hediye veya yardım şeklinde satın aldığı mal veya hizmetler: Hanehalkı fertleri tarafından anket ayı süresince, özel kişi veya kuruluşlara verilmek üzere (hediye etmek veya yardımda bulunmak amacıyla) satın alınan mal ve hizmetlerin değeri kapsanmıştır.

v. Dayanıklı tüketim harcamaları: Hanehalkı tarafından anket ayını içine alan son bir yıl içinde otomobil, beyaz eşya, bilgisayar, televizyon, kamera, mobilya, ısıtma ve soğutma sistemi gibi dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların aylık ortalama değeri de tüketim harcaması içinde kapsanmıştır.

vi. İzafi kira: Konuta mülkiyet şekli ev sahibi, lojman ve diğer (babasına, akrabasına vb. kişilere ait yerlerde ikamet edip hiç bir şekilde ücret ödmeden ya da çok düşük değerinde kira ödeyenler) şekilde olan hanehalkının ikamet ettiği konutun kira değeri izafi kira olarak değerlendirilmiştir. İzafi kira, tüketim harcaması içinde kapsanmaktadır. İzafi kira değeri, benzer özelliklere sahip olan, aynı semtte ve yerleşim yerinde kira ile oturlan konutun kira değeri emsal alınarak hanehalkı tarafından belirlenmektedir.

(Tablo 3). En yüksek yüzde 20'lik gelir grubunun tasarruf oranı, tüm yıllarda yüzde 20'nin üzerinde bulunmaktadır. Diğer taraftan düşük gelirli hanehalklarının tasarruf oranının eksi değer aldığı görülmektedir. Bu haneler cari dönemde ya önceki dönemlerde edindikleri birikmiş servetlerini kullanarak ya da borç edinerek cari gelirlerinin üzerinde harcama yapmaktadırlar. Türkiye'de 2000'li yılların başında en düşük gelirli ilk iki grubun negatif tasarruf yaptığı gözlenirken, son yıllarda üçüncü gelir grubunun da negatif tasarruf oranları görülmesi dikkat çekmektedir. Gelir dağılımını düzeltici politikalarla gelirin arttırılması ve üst gelir grubunun tasarruflarını arttırmaya yönelik teşvik edici mekanizmaların geliştirilmesi toplam tasarruf oranını arttıracaktır.

Tablo 3. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Tasarruf Oranları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
q1	-20,9	-27,7	-38,1	-25,9	-23,1	-36,2	-40,3	-32,3	-32,2	-23,9	-23,5
q2	-2,8	-2,8	-9,1	-4,1	-4,4	-14,3	-14,8	-14,1	-14,7	-14,1	-10,7
q3	5,8	4,3	-0,6	1,0	3,4	-5,9	-4,7	-3,1	-3,9	-4,4	-4,8
q4	13,0	11,8	9,3	7,4	10,2	5,0	6,8	3,8	4,6	5,0	5,4
q5	32,8	31,9	24,2	24,5	25,6	25,9	26,6	24,3	24,3	21,0	22,1

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Not: Gelir grupları hanelerin yıllık kullanılabilir gelirlerinin en düşüğe en yükseğe doğru sıralanıp beş gruba ayrılması ile belirlenmiştir.

Hanehalkı tasarrufları ile ilgili başka bir gösterge ise TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketinin 2003 – 2016 dönemi mikro-ekonomik verileri kullanılarak ve hanede yapılan tasarrufları değerlendirme şekli sorusuna verilen yanıtlar toplulaştırılarak elde edilmiştir. Buna göre hanelere Tablo 4'te verilen alternatiflerden hangilerinde tasarruflarını değerlendirdikleri sorulmuştur. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre hanehalklarının büyük bir oranı tasarruf yapmadığını (%80) belirtmekle beraber bu oran yıllar itibariye düşüş eğilimi göstermektedir.

Tablo 4. Hanede yapılan tasarrufları değerlendirme alternatifleri

1	Gayrimenkul (Ev, dükkan, arsa, tarla vb.)
2	Konut kooperatif üyeliği
3	Altın
4	Döviz
5	Banka hesabı
6	Hisse senedi
7	Tahvil, bono
8	Fon katılım belgesi
9	İşe yapılan yatırımlar
10	Faiz ile borç para vermek
11	Diğer
12	Tasarruf yapmıyor

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi

Yine Tablo 5'ten görüldüğü üzere gayrimenkul ürünlere yatırım yıllar itibariyle artış eğilimindedir. Bunun yanında döviz yatırım aracı olarak sahip olduğu önemi kaybetme eğilimindedir. Ancak altın yıllar itibariyle değişim göstermekle birlikte seviyesini korumuştur.

Tablo 5. Hanede yapılan tasarrufları değerlendirme şekli 2003 - 2016 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gayrimenkul (Ev, dükkan, arsa, tarla)	2.01	1.69	1.52	2.12	2.01	2.08	1.99	2.29	3.08	3.66	4.17	4.56	4.59	4.19
Konut kooperatif üyeliği	0.99	0.73	0.59	0.81	0.95	0.40	0.64	0.57	0.43	0.41	0.45	0.32	0.43	0.25
Altın	3.73	2.82	3.09	4.10	3.40	3.49	2.58	2.30	2.18	2.53	2.70	3.37	3.23	2.46
Döviz	5.15	3.13	3.83	2.91	1.52	1.18	0.92	0.64	0.70	0.39	0.28	0.37	0.29	0.42
Banka hesabı	2.68	2.03	2.35	2.43	2.17	1.47	2.04	3.20	3.50	3.94	3.80	4.24	5.11	4.66
Hisse senedi	0.17	0.15	0.11	0.13	0.14	0.13	0.08	0.12	0.24	0.13	0.10	0.16	0.09	0.12
Tahvil, bono	0.26	0.25	0.20	0.51	0.13	0.16	0.07	0.11	0.11	0.04	0.08	0.06	0.03	0.07
Fon katılım belgesi	0.18	0.18	0.15	0.34	0.20	0.09	0.09	0.33	0.23	0.16	0.17	0.15	0.13	0.10
İşe yapılan yatırımlar	3.62	3.22	4.99	4.67	5.96	6.20	4.63	4.10	3.86	4.29	4.65	4.32	4.70	4.79
Faiz ile borç para vermek	0.01	0.02	0.04	0.01	0.00	0.01	0.02	0.01	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00
Diğer	1.01	0.94	1.58	2.70	2.82	3.51	2.46	3.20	3.16	4.16	4.24	5.07	5.08	5.01
Tasarruf yapmıyor	80.2	84.8	81.5	79.2	80.7	81.3	84.5	83.1	82.5	80.3	79.4	77.4	76.3	77.9

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi

Tablo 5'teki bilgiler ışığında hanehalklarının yaklaşık olarak sadece yüzde 20'sinin tasarruf yaptığı, bunun da 2003-2016 arasında çok değişmediği yönünde bir bilgi ortaya çıkmaktadır. Bunu daha detaylı anlamak ve Tablo 3'te verilen oranlarla nasıl örtüştüğünü irdelemek için Tablo 6'da 2009-2013 dönemi için gelir gruplarının her biri için ortalama gelir verilmiştir.

Tablo 6. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Ortalama Geliri, 2009-2013 (TL)

	2009	2010	2011	2012	2013
q1	6342	7468	8658	9972	10683
q2	11727	13028	14911	17002	18223
q3	16854	18309	21113	23751	25507
q4	23851	25908	29701	33135	35844
q5	48914	51503	60395	67262	72250

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Tablo 7’de ise Tablo 6’da verilen gelir seviyelerine karşılık gelen temsili tasarruf seviyesi TL cinsinden verilmiştir. Bu iki tabloda görüldüğü üzere 4. Gelir grubundan 5. Gelir grubuna çıkıldığında gelir iki katına çıkmakta ve buna bağlı olarak tasarrufta ciddi bir artış söz konusu olmaktadır. Sadece pozitif tasarruf değerleri dikkate alındığında, tasarrufların yüzde 90’ının en yüksek gelir grubundan geldiği görülmektedir. Yine temsili hanehalkından oluşturulan tasarruf miktarının yıllar içerisinde, enflasyonla düzeltilmiş gelişimi Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 7. Yüzde 20’lik Gelir Gruplarına göre Hanehalkı Ortalama Tasarrufu, 2009-2013 (TL)

	2009	2010	2011	2012	2013
q1	-2556	-2412	-2788	-2383	-2511
q2	-1736	-1837	-2192	-2397	-1950
q3	-792	-568	-823	-1045	-1224
q4	1622	985	1366	1657	1936
q5	13011	12515	14676	14125	15967

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Burada görünen, 2009-2013 arasında reel bazda toplam tasarruf oranının çok değişmediği ancak kompozisyonunun değiştiğidir. TÜİK tarafından yayınlanan Hanehalkı Kullanılabilir Gelir İçindeki Tasarruf Oranı istatistikleri de bunu doğrular niteliktedir. 2013 sonrası tasarruflardaki artışta, düşük gelir gruplarında gerek makro ihtiyati tedbirlerle, gerekse 2009 sonrası artan (negatifliği azalan) trendin etkisiyle ortaya çıkan etki önemli rol oynamıştır.

Tablo 8. Hanehalkı Ortalama Reel Tasarruf Miktarı, 2009-2013 (TL)

Enflasyon	2009	2010	2011	2012	2013
Ortalama	12,743	10,907	11,950	10,385	12,218
TÜFE	12,692	10,833	12,006	10,569	12,218

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Not: 2013 fiyatları baz alınmıştır.

Tablo 9. Hanehalkı Kullanılabilir Gelir İçindeki Tasarruf Oranı, 2009-2015 (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Hanehalkı Tasarruf Oranları	10,2	9,4	9,3	9,5	11,7	13,6	13,5

Kaynak: TÜİK

3.3. Türkiye’de Yatırımların Mevcut Durumu

Uluslararası veriler ile yapılan analizler yurt içi tasarrufla yatırım arasında pozitif ilişkiye işaret etmektedir. Ancak, tasarruf ve yatırım arasındaki yakın ilişki (Feldstein-Horioka bilmecesi⁶) gelişmiş ülkelerde artık gözlemlenmemektedir. Bununla beraber, gelişmekte olan ülkelerde ise yatırım-tasarruf ilişkisi, öncesine kıyasla bir nebze zayıflamış olsa da, halen gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yurt içi tasarruflar ile yatırımlar arasında yakın bir ilişki söz konusu olup yurt içi tasarrufları artırmaya yönelik politikalar toplam yatırım ve dolayısıyla büyümeyi de etkileyebilecektir.

Türkiye’de tasarruf ve yatırımlar arasındaki korelasyonun yüksekliğini koruduğu görülmektedir. Söz konusu ilişki, yeni seride 1998-2015 yılları için 0,68 olarak hesaplanmıştır. Tasarruflar, yatırımların en önemli finansman kaynağıdır. Türkiye, Orta-Yüksek Gelirli Ülkelerin tasarruf-yatırım oranlarına ulaşmak için tasarruf ve yatırımlarını artırmalıdır.

Gelişme ve büyüme hedeflerimiz dikkate alındığında gerekli yatırım ve dönüşümlerin finansmanı bakımından en güvenilir ve sağlıklı finansman kaynağı olan yurt içi tasarrufların yanında bu tasarrufların yönlendirildikleri yatırım alanları da büyük önem taşımaktadır. Yurt içi tasarrufların artırılması ve oluşturulan tasarrufların üretken yatırımlara yönlendirilmesi hedefi geçerliliğini ve önceliğini korumaktadır. Bu amaçla yatırımların, önemli bir kısmının ranta dayalı ve spekülatif fiyat hareketlerinden beslenen yatırımlardan ziyade özellikle imalat sanayii gibi uzun dönemde ulusal gelirimizi artırma potansiyeli yüksek alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 10. Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumunun Dağılımı (%)

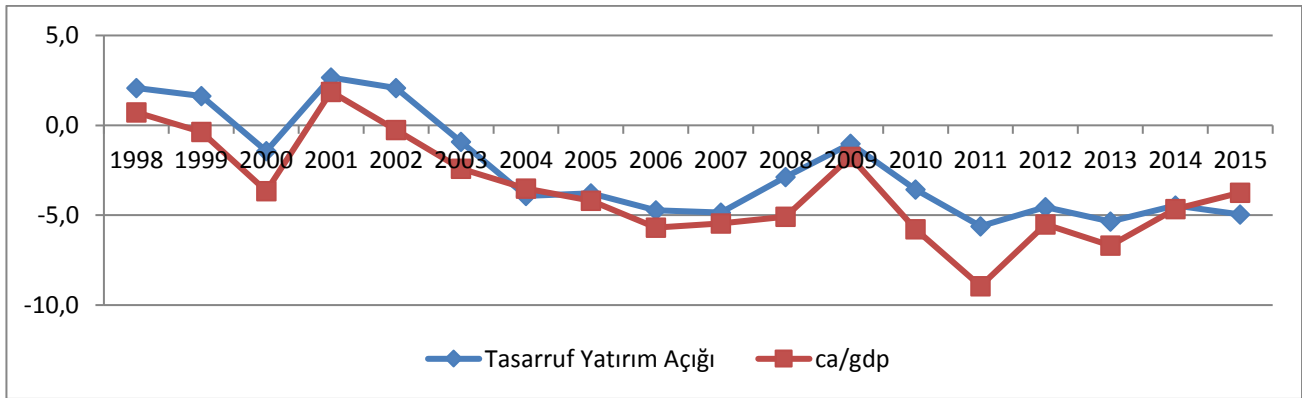
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İnşaat	51.7	50.3	50.7	52.7	56.5	57.3	54.7
Makine ve teçhizat	39.1	39.8	40.4	37.8	35.3	34.9	37.9
Diğer aktifler	9.2	9.9	8.8	9.5	8.2	7.8	7.4

Kaynak: TÜİK

⁶ Feldstein-Horioka'nın çalışmasında, gelişmiş ülkelerde yurt içi tasarruflar ile yurt içi yatırımlar arasındaki ilişki ulusal sermaye hareketliliğinin derecesi göz önünde bulundurularak incelenmiştir. 16 sanayileşmiş OECD ülkesi için yapılan analizde, yurt içi tasarruflar ile yatırımlar arasında güçlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yatırımların kompozisyonu incelendiğinde toplam yatırımların yarısından fazlasının inşaat sektörüne yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir (Tablo 10). Bununla birlikte son dönemde yaşanan inşaat sektöründeki bu hızlı büyümenin ilerleyen dönemlerde de aynı oranda süreceğinin garantisi yoktur. Olası bir gerilemede ve bu sektördeki yatırımları artıran fiyat oluşumlarında yaşanacak bir değişimde yatırım amaçlı gayrimenkul edinmeye odaklı tasarruf davranışında da bir gevşeme olacak ve tasarrufların seviyesi bundan önemli ölçüde etkilenecektir. Bu yüzden uzun dönemli tasarruf eğiliminin artırılmasına ve oluşan tasarrufların gelir artırıcı, istihdam sağlayıcı üretken yatırımlara yönlendirilmesine yönelik politikalar, eylem ve tedbirler önem taşımaktadır. Bu doğrultuda gayrimenkul alanında uygulanması önerilen politikalara Sonuç, Genel Değerlendirme ve Politika Önerileri başlığı altında son bölümde yer verilmiştir.

Şekil 6. Tasarruf-Yatırım Açığı ile Cari Açık İlişkisi

Kaynak: TÜİK, TCMB

Orta yüksek gelirli ülkelerle (OYGÜ) kıyaslandığında, Türkiye'nin yatırımlarda söz konusu ülke grubuna yakın seyrettiği (OYGÜ: yüzde 29,4; Türkiye: yüzde 26,1) ancak tasarruflarda geride kaldığı göze çarpmaktadır (OYGÜ: yüzde 34,3; Türkiye: yüzde 22,7).⁷ Daha önce de belirtildiği üzere yatırımların miktarı kadar hangi alanlara yönlendirildiği de önem taşımaktadır.

Türkiye'de tasarruf-yatırım açığı ile cari açık arasındaki ilişkinin yıllar itibarıyla seyri Şekil 6'da ele alınmıştır. Tasarruf-yatırım açığının 2011 yılı ve sonrasında yatay seyrettiği, cari açığın ise düşen petrol fiyatlarına paralel olarak azaldığı görülmektedir. Böylelikle 2011 yılında iki seri arasında açılan fark son yıllarda kapanmıştır.⁸

⁷ TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası, 2002-2015 ortalaması. Bkz. Şekil 1.

⁸ Tasarruf-yatırım açığı ile cari açık arasındaki fark, milli gelir hesaplamalarında ihracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru kullanılmasıyla kaynaklanmaktadır.

3.4. Türkiye’de Kamu Tasarrufların Gelişimi

2000’lerde özel tasarrufta düşüş yaşanırken beraberinde, kamu tasarrufu artmıştır. Ancak 2000’li yılların sonunda yüzde -1,5’a kadar gerileyen kamu tasarrufları takip eden yıllarda öncelikle 2010 yılında yüzde 2,0 ile artıya geçmiş ve sonrasında bir miktar arttıktan sonra yatay bir seyir almıştır. 2009-2015 verilerine bakıldığında genel devlet tasarruflarının 2009’da yüzde -1,5’ten 2015’te yüzde 4,4’e yükselmesinin toplam tasarrufların artışında etkili olduğu görülmektedir (Şekil 3).

Toplam tasarruflarda 2009 yılı sonrasında görülen artışta kriz sonrası dönemde kamu tasarruflarının toparlanması etkili olmuştur. Kamu tasarruflarının kriz sonrası dönemde bir miktar artış sergiledikten sonra yatay bir seyir izlediği, özel tasarrufların ise son beş yılda çok fazla değişmediği göze çarpmaktadır. Ricardo’cu denklik kuramına göre kamu ve özel tasarrufları birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Hanehalklarının yaşam boyu bütçe kısıtları dikkate alındığında, hanehalklarının yaşam boyu faydalarını azami seviyeye çıkarmaya karar vermeleri halinde, tercihlere herhangi bir şokun etki etmeyeceği varsayımıyla, bugün itibarıyla tüketim kararlarını sadece yaşam boyu bütçe kısıtını değiştiren faktörler etkileyecektir. Rasyonel hanehalkları devletin eylemlerini kendi hanehalkı bütçe kısıtlarında içselleştirecek, böylece bugün düşen vergi oranları gibi değişiklikler, gelecekte daha yüksek borç seviyeleri ve beraberinde gelen borcu geri ödemeye yönelik vergi artışı sonuçlarını doğuracaktır. Bu durumda gelecekteki vergilerin iskonto edilmiş değeri değişmeyecek ve bugünün hanehalkı tüketim kararlarını bozmadan yaşam boyu tüketici gelirlerinin büyüklüğü üzerinde bir etki yaratmayacaktır. Tüketimin vergilerdeki değişimden (ya da devlet tasarrufundan) etkilenmediği böyle bir durumda özel tasarruflar devlet tasarruflarındaki değişimle aynı miktarda fakat ters yönde bir değişim göstermektedir. Özel ve kamu tasarrufu arasındaki bire bir negatif ilişki tam Ricardocu denklik olarak adlandırılmaktadır. Ancak, tam Ricardocu denklik temelindeki varsayımlar son derece kısıtlayıcıdır ve gerçek hayatta tam karşılanamadıklarından ampirik çalışmalar tarafından reddedilmektedirler. Tam Ricardocu denklik için ampirik desteğin sınırlı olmasına rağmen, önermenin anlamlılık derecesi politika yapıcılar açısından önemlidir.

Türkiye’de tam Ricardocu denklik için ampirik kanıtlar mevcut değildir, bu durum kamu tasarrufunu artırmak suretiyle toplam tasarrufu canlandırmak için manevra alanı olduğunu göstermektedir. Özel tasarrufun belirleyici faktörlerine ilişkin zaman serisi analizlerine göre Türkiye’nin kamu tasarrufunu yüzde 1 oranında artırmak özel tasarrufu yüzde 0,38 ila 0,68 oranında düşürecektir.⁹ Farklı gelişmiş ve

---

⁹ 10. Kalkınma Planı Yurt İçi Tasarruflar Özel İhtisas Komisyonu Raporu Hesaplamaları. Raporla Loayza, Schmidt-Hebbel, Serven modeli kullanılarak gerçekleştirilen simülasyonlar ile kısa ve orta vadeli Ricardocu denklik katsayısı çok küçük bulunmuştur. Bunun sonucu olarak kamu tasarrufunun toplam yurt içi tasarruf oranını artırmak için faydalı bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

gelişmekte olan ülkeler ve farklı dönemler için yapılan çalışmalarda tahmin edilen Ricardocu denklik (offset, ödünleşme) katsayıları (kamu tasarrufundaki 1 puanlık artış neticesinde özel tasarruf değerindeki düşüş) çok geniş bir aralığa yayılmaktadır. Lopez, Hebbel, ve Serven (2000)'e göre bu aralık -0,35 ile -0,77 değerleri arasındadır. Türkiye için daha önce yapılan tahminlerde de Ricardocu denklik katsayıları benzer biçimde -0,42 ila -0,77 aralığındadır.¹⁰

Devletin eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine yaptığı harcama büyüklüğü de özel tasarrufu etkileyebilmektedir. Hanehalkları tarafından bahse konu hizmetler için daha yüksek oranda harcama gerçekleştirilmesi tüketim harcamalarını artırarak tasarrufları azaltacaktır. Kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi ve özel okul, üniversite ve hastane sayısında 2000'lerin başından beri yaşanan hızlı artışın da özel tüketim oranını yükseltmiş olabileceği düşünülmektedir.

3.5. Türkiye'de Firma Tasarrufların Gelişimi

Dünyada şirketlerin tasarruf oranlarında artış gözlemlenmektedir. 1980'lerde yüzde 10 civarında olan şirket tasarruf oranı, 2010'larda yüzde 15'lere yükselmiştir (Chen ve diğerleri, 2017). Bu orandaki artışın temel sebebi, büyük ekonomilerdeki tasarruf oranının artışı olmakla beraber, diğer ülkelerde de benzer artışlar görülmektedir. Bu artışın neredeyse bütün endüstrilerde yaygın olarak gerçekleştiği görülmektedir. Şirket tasarrufları yaklaşık olarak özel tasarrufların 2/3'ünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu alanda tasarrufların nasıl değerlendirildiği ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için tasarruf-yatırım ilişkisinin şirketler özelinde anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Ancak ne yazık ki uluslararası araştırmalarda da olduğu gibi, ülkemizde de ulusal temsiliyeti olan şirket verilerine ulaşmak güç olduğundan, şirket tasarrufları özel tasarruflar konusu içinde oldukça sınırlı bir bilgi alanı oluşturmaktadır. Bununla ilgili son dönemde veri anlamında olumlu gelişmeler olmakla birlikte (GBS verisi), bu verinin araştırma sonuçlarının kamuoyunda ve akademide tartışma alanları açması için bir miktar daha zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu raporda şirket tasarrufları konusundaki mevcut durum; Türkiye'de finansal olmayan şirketler üzerine yapılmış iki çalışmadan elde edilen sonuçlar ile Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında 2009-2015 yılları için oluşturulan Kurumsal Sektör Hesapları istatistikleri çerçevesinde analiz edilecektir (Özmen vd., 2012 ve Demircan ve Öz, 2017, TÜİK 2016). TÜİK tarafından yayımlanan Kurumsal Sektör Hesaplarının, mali olmayan şirketler, mali şirketler, genel devlet, hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı

---

¹⁰ Van Rijckeghem (2010) -0,63'lük bir denklik katsayısı, Metin Özcan vd. (2003) ise -0,42 ila -0,66 aralığında bir denklik katsayısı bulmuştur. IMF'nin (2007) denklik katsayısı ise -0,72 ile -0,77 arasındadır. Denklik katsayısı en güncel olarak -0,38 ile -0,58 aralığında tahmin edilmiştir (Pirgan Matur, Sabuncu ve Bahçeci, 2011).

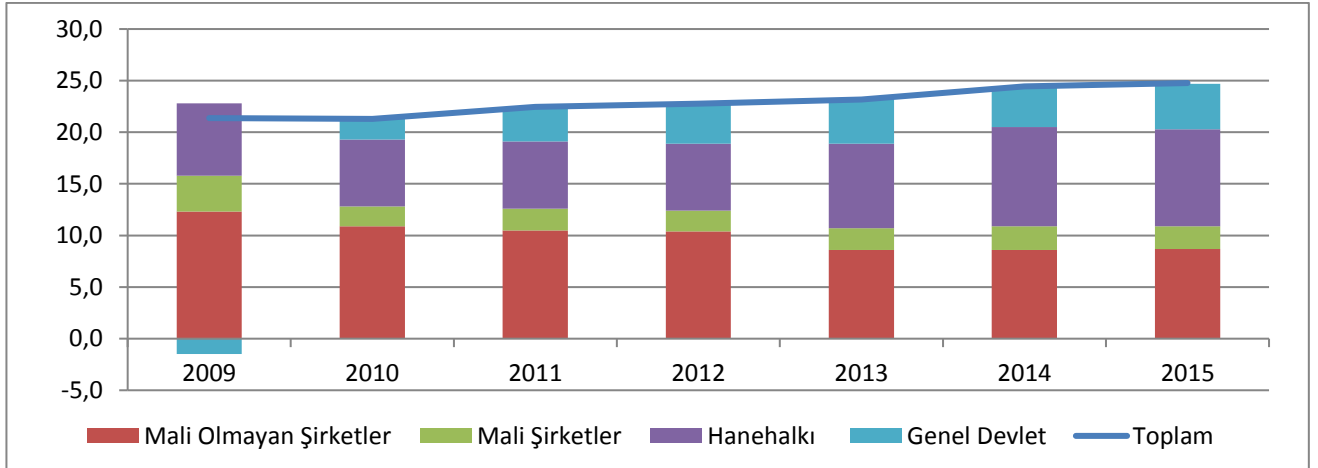
olmayan kuruluşlardan (HHKOK) oluştuğu bildirilmektedir. 2015 yılında yurt içi tasarrufların yüzde 8,7'si mali olmayan şirketler; yüzde 2,2'si mali şirketler; yüzde 4,4'ü genel devlet ve yüzde 9,4'ü hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşlar (HHKOK) tarafından gerçekleştirilmiştir (Tablo 11 ve Şekil 7). Tablo 11'den çıkarılabilecek önemli bir sonuç şirket tasarruflarının 2009 yılı itibarıyla toplam tasarrufların büyük bir kısmını oluştururken, bu oranın yıllar itibarıyla azalarak 2015 yılı itibarıyla hanehalkı tasarrufları ile benzer seviyeye gerilemesidir. Bu eğilim, dünyada gözlemlenen trendin aslında tam tersi sayılabilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde şirket tasarruflarında artış gözlemlenirken hanehalkı tasarrufları genelde azalma ya da mevcut seviyesini koruma eğilimi göstermişlerdir. Türkiye'de tasarruf seviyesinde 2009-2015 arasındaki artışın temel sebebi hanehalkı ve devlet tasarruflarındaki artış olmaktadır.

Tablo 11. Kurumsal Sektörlere göre GSYH İçindeki Gayrisafi Tasarruf Oranları, 2009-2015(%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mali Olmayan Şirketler	12,3	10,9	10,5	10,4	8,6	8,6	8,7
Mali Şirketler	3,5	1,9	2,1	2,0	2,1	2,3	2,2
Hanehalkı Tasarruf Oranları¹¹	7,0	6,5	6,5	6,5	8,2	9,6	9,4
Genel Devlet	-1,5	2	3,3	3,9	4,3	3,9	4,4
Toplam Tasarruf Oranları	21,4	21,3	22,5	22,8	23,2	24,4	24,8

Kaynak: TÜİK

Şekil 7. Kurumsal Sektörlere göre GSYH İçindeki Gayrisafi Tasarruf Oranları, 2009-2015(%)

Kaynak: TÜİK

¹¹ Tablo 11'de yer alan hanehalkı tasarruf oranları hanehalkına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşları da içermektedir.

Uluslararası çalışmalar, OECD ülkelerinde artan şirket karlarının, şirket tasarruflarındaki artışın temel belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra faiz ödemeleri, temettü ve vergilerdeki değişikliklerin artışı açıklamada yetersiz olduğu görülmektedir. Bir diğer gözlem ise birçok gelişmiş ekonomide ve Asya ekonomilerinde görülen fazla tasarruf olgusudur. Bu ülkelerde şirket tasarrufları yatırımın üzerine çıkmaktadır. Bu tasarruflar dolayısıyla fiziksel sermayeye dönüşmek yerine daha likit finansal piyasa enstrümanlarında değerlendirilmektedir. Bu konuyu araştıran literatür (Horioka ve Terada-Hagiwara, 2014), bu durumun özellikle küçük firmalar için geçerli olmasından yola çıkarak, buradaki temel motivasyonun özellikle Asya ülkelerinde kredi olanaklarına erişim ile ilgili olabileceği sonucuna varmıştır. Benzer bir çalışma G7 ülkelerinde Gruber ve Kamin (2015) tarafından yürütülmüş ve birçok ülkede tasarruf fazlasının gözlemlendiği sonucuna varılmıştır. Burada şaşırtıcı bir bulgu, şirketlerin fazla tasarruf sergilediği ülkelerin aynı zamanda cari fazla veren ülkeler olmasıdır. Bu bulgu fazla şirket tasarruflarının ekonomideki diğer unsurların az tasarruf etmesiyle birbirini dengelemesinin söz konusu olmamasına işaret etmektedir. Bu durum da Bebczuk (2000) tarafından ortaya atılan şirket ve hanehalkı tasarruflarının birbirine tam ikame olmadığı savına delil olarak görülebilir.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalardan, şirket tasarruflarının ekonomik teorinin ele aldığı iki önemli sebebi olan mevcut karlar ve beklenen karlar (satışlar) kısımlarından mevcut karların tasarruf kararını daha fazla etkilediği sonucu çıkmaktadır (bir önceki yılın net kar marjı). Bunun elbette en önemli sebeplerinden bir tanesi çalışmaların ele alındığı 2000'li yıllarda yaşanan büyük ekonomik kriz ve buna bağlı olarak mevcut karların düşmesi ve gelecekle ilgili belirsizliğin eldeki performans verilerine odaklanmayı arttırmış olabileceğidir. Tasarruf oranlarının küçük firmalar için daha fazla olması da yine belirsizliğe karşı bir önlem olarak görülebilir. Ancak firma büyüklüğünün tasarruf oranlarına etkisi Chen ve diğerleri 2017'de doğrulanmamıştır.

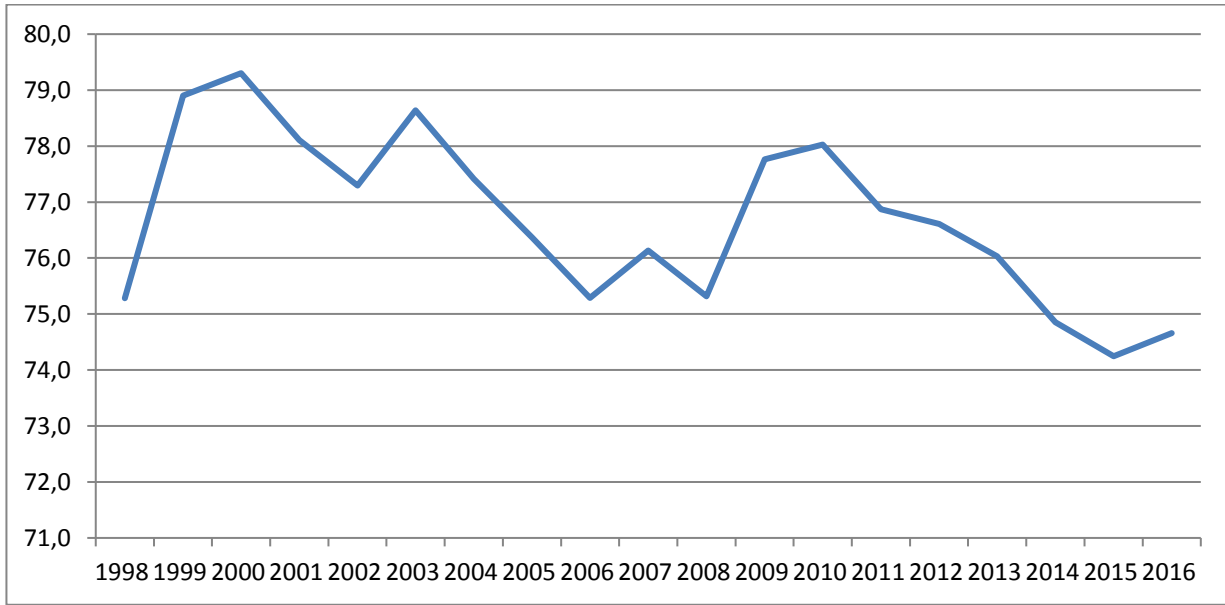
Türkiye'de daha önce belirtildiği üzere şirket tasarrufu üzerine az sayıda çalışma mevcuttur. Bunun temel sebebi tasarruf oranlarının gözlemlenebileceği verinin yetersizliğidir. Mevcut olan son dönem çalışmalarından Özmen ve diğerleri (2012) finansal olmayan Türk şirketlerine ilişkin veriler ile yaptıkları çalışmada Türkiye'de şirketlerin düşük tasarruf oranlarının arkasında yatan sebebin, düşük işletme karları olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmaya bir önceki Kalkınma Planı döneminde hazırlanan, Yurt içi Tasarruflar ÖİK raporunda detaylı olarak yer verilmiştir. Demircan ve Öz (2017) çalışması, Özmen ve diğerleri (2012) çalışmasında kullanılan veri setinden daha büyük bir veri setini ele almıştır. 2013 ve 2014 yılları kullanılarak, 2013 için 40,834 şirket gözlemlenerek elde edilen sonuçlar, Özmen ve diğerleri (2012) çalışmasını doğrular nitelikte, bir yıl önceki karın şirketlerin tasarruf oranlarını en çok etkileyen faktör olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Demircan ve Öz (2017) çalışması şirketleri bir yıl öncesinde kar eden ve etmeyen olarak ayırmış ve sözü geçen etkinin sadece kar eden şirketler için söz konusu olduğunu ortaya koymuştur. Ancak uluslararası bulguların tersine, firma büyüklüğü arttıkça tasarruf oranının arttığı yönünde sonuç ortaya konulmuştur.

4. TÜRKİYE'DE TÜKETİMDE MEVCUT DURUM

4.1. Türkiye'de Tüketimin Gelişimi

Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Dolayısıyla tüketimin seyri tasarrufları anlamak açısından önemlidir. Türkiye'de toplam tüketimin gelişimine bakıldığında 2010 yılından sonra GSYH'ya oran olarak düştüğü görülmektedir. 2016 yılında ise tüketimin bir miktar arttığı dikkat çekmektedir (Şekil 8).

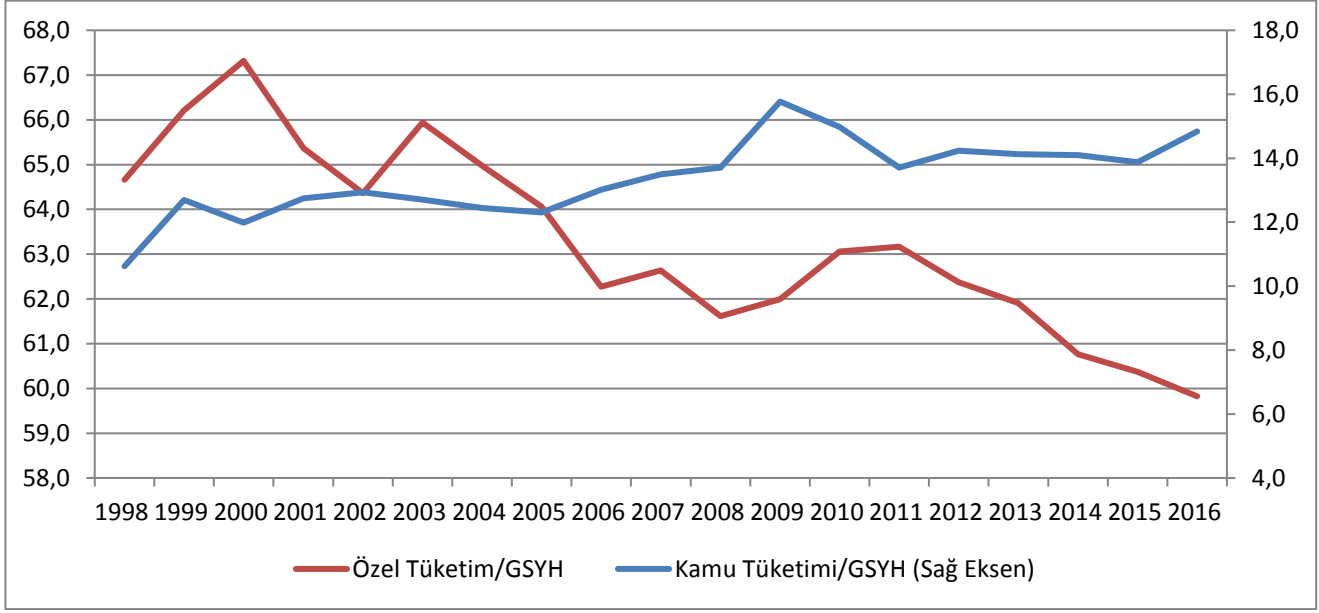
Şekil 8. Toplam Tüketim / GSYH

Kaynak: TÜİK

Tüketimin kamu-özel sektör ayrımına bakıldığında, kamu tüketiminin GSYH içindeki payının son dönemde yatay seyrettiği, özel tüketimin payının ise bir miktar azaldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla toplam tüketimdeki azalışın özel sektör kaynaklı olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Kamu-Özel Tüketim/GSYH

Kaynak: TÜİK

Seçilmiş bazı ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye’de toplam tüketimin GSYH içerisindeki payının 2015 yılında Çin, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Endonezya’dan yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 12). Ancak genel seviyesi itibarıyla Türkiye’de tüketim oranlarının birçok ülkeden daha düşük olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 12. Toplam Tüketim/GSYH Uluslararası Karşılaştırma

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arjantin	73.6	75.4	75.2	75.1	75.0	75.8	78.8	78.8	79.0	80.3	81.9	81.0	84.0
Brezilya	80.9	78.7	79.4	79.5	78.8	78.6	81.6	79.2	79.0	79.9	80.6	81.9	83.6
Çin	56.4	53.8	52.5	50.3	49.3	49.6	49.3	48.7	49.9	50.1	50.2	50.5	50.8
Çek Cum.	72.0	69.8	68.5	67.2	65.4	66.7	69.6	69.7	69.2	69.0	69.6	67.8	66.5
Yunanistan	83.7	83.2	86.2	84.4	85.4	88.1	91.4	91.6	91.7	91.6	91.2	90.6	90.0
Hindistan	74.5	69.3	68.5	67.3	61.7	67.0	64.9	63.8	67.0	68.5	68.3	68.9	70.2
Meksika	79.6	79.1	79.2	77.7	78.2	77.8	78.6	79.1	79.0	78.1	79.2	79.5	79.4
Portekiz	83.3	84.1	85.4	85.0	84.6	86.1	86.1	86.5	85.7	84.8	84.4	84.5	84.0
Türkiye- Yeni Seri	78.6	77.4	76.4	75.3	76.1	75.3	77.8	78.0	76.9	76.6	76.0	74.9	74.3

ABD	82.7	82.5	82.3	82.2	82.6	84.1	85.2	85.0	85.2	84.2	83.2	82.9	82.5
İngiltere	84.6	85.2	85.0	84.5	84.1	85.6	87.5	86.7	85.8	86.1	85.5	84.6	84.5
Endonezya	67.1	71.3	70.8	69.2	71.0	71.1	66.2	65.2	64.5	65.3	67.0	66.2	65.2
Şili	75.1	71.7	69.9	66.0	66.9	72.1	72.1	71.3	73.1	74.7	76.3	76.9	77.9
Polonya	83.8	82.5	81.2	80.4	78.3	80.4	80.3	80.7	79.5	79.4	79.1	78.2	76.5

Kaynak: Dünya Bankası

2000’li yılların başında toplam tüketimin payının diğer yıllara göre görece yüksek olmasının nedenleri arasında tüketici kredisine erişimin ve tüketici kredileri kapsamında yer alan kredi kartı kullanımının artması yer almaktadır.¹² Türkiye’de tüketici kredilerinin toplam krediler içindeki oranı 2002-2007 döneminde hızlı bir artış göstermiş ve yüzde 13,4’ten yüzde 33,3’e yükselmiştir. 2008 küresel finansal krizin etkisiyle bir miktar gerileyen söz konusu oran kriz sonrasında tekrar bir miktar artmış ve 2012 yılında en yüksek seviyesi olan 33,5’e yükselmiştir. Tüketici kredileri içinde ise konut ve ihtiyaç kredilerinin payındaki artış dikkat çekmektedir (Tablo 13 ve Tablo 14). Taşıt kredileri ve bireysel kredi kartının payları ise bir miktar gerilemiştir. Ancak burada tüketici kredisi türlerinin kullanımı arasında geçişkenliklerin olabileceği hususuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Konut kredisi ile taşıt kredisi yerine zaman zaman ihtiyaç kredisi kullanılabilir. Benzer şekilde, kredi kartı kullanımına ilişkin getirilen sınırlamalara karşı ihtiyaç kredilerine yönelim olabilmektedir.

Tablo 13. Tüketici Kredilerinin ve Ticari Kredilerin Toplam Krediler İçerisindeki Payları (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ticari Krediler	86.6	80.7	73.4	70.1	68.4	66.7	68.1	66.9	67.2	67.2	66.5	68.3	71.3	74.1	75.8
Tüketici Kredileri	13.4	19.3	26.6	29.9	31.6	33.3	31.9	33.1	32.8	32.8	33.5	31.7	28.7	25.9	24.2

Kaynak: BDDK

¹² Tüketici kredileri konut, taşıt, ihtiyaç, diğer tüketici kredileri ve bireysel kredi kartlarının toplamından oluşmaktadır. Konut kredisi konut edinmek, taşıt kredisi kişisel kullanım amacıyla alınan taşıtları edinmek amacıyla kullanılmaktadır. İhtiyaç kredisi ise dayanıklı tüketim malları, yarı dayanıklı tüketim malları ile evlilik, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılmaktadır. Kredili mevduat hesaplarının da bulunduğu konut, taşıt ve ihtiyaç kredisi tanımına girmeyen tüketici kredileri de diğer tüketici kredilerini oluşturmaktadır (Demirezen, 2015).

Tablo 14. Tüketici Kredisi Türlerinin Dağılımı (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Konut	7,0	6.1	9.9	27.9	33.8	34.2	33.2	34.5	35.2	33.3	32.4	33.2	35.3	37.3	39.0
Taşıt	8,2	13.9	15.9	13.8	9.6	6.5	4.7	3.4	3.3	3.3	3.0	2.6	1.9	1.7	1.6
İhtiyaç	19,3	25.4	22.3	21.4	25.4	30.8	33.1	33.9	36.3	38.6	37.7	39.0	41.9	40.6	39.8
Bireysel Kredi Kartları	65,5	54.6	51.9	36.9	31.2	28.5	29.0	28.2	25.2	24.8	26.9	25.2	20.8	20.4	19.6

Kaynak: BDDK

Kriz sonrası dönemden itibaren makro ihtiyati tedbirler yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmış ve alınan tedbirlerin etkisiyle tüketici kredilerinin toplam krediler içindeki payı 2016 yılında yüzde 24,2'ye gerilemiştir. Türkiye'de bu dönemde uygulamaya konulan kredi düzenlemelerine ve etkilerine Kutu 1'de detaylı bir şekilde yer verilmektedir. İlgili dönemde tüketici kredilerindeki hızlı büyümeyi yavaşlatarak tasarruf oranlarını artırmak amacıyla tüketici kredilerine yönelik uygulanan makro ihtiyati politikalar (kredi kartlarının asgari ödeme oranlarının artırılması, kredi kartı limitlerinin gelirle ilişkilendirilerek sınırlandırılması, taksitlendirme süresinin sınırlandırılması, kredi kartlarının belirli durumlarda kullanıma kapatılması, konut dışındaki tüketici kredilerinin vadelerinin sınırlandırılması, konut ve taşıt kredileri için kredi/değer oranının getirilmesi, kredi kartları ve tüketici kredileri için risk ağırlıklarının artırılması vb.) toplam tüketimin GSYH içindeki payının azalmasında etkili olmuştur.

Kutu 1. Kredi Düzenlemelerinin Etkileri

Ülkemizde 2008 küresel krizi sonrasında düşen faiz oranlarıyla birlikte kredi kullanmak daha ucuz hale gelirken bankacılık sisteminde 2001 krizinden sonra yapılan düzenlemelerle beraber finansal derinlik artmış ve kredi kullanmak daha kolay hale gelmiştir. Bu ucuzluk ve kolaylık beraberinde bazı problemleri de doğurmuş ve artan tahsili gecikmiş alacakların sosyal ve iktisadi problemlere yol açma potansiyeli kendini belli etmiştir. Bunun üzerine tüketici kredilerinin tüm çeşitlerinde zaman içerisinde çeşitli önlemler alınmıştır.

Kredi kartları, 22 Mart 2008'de uygulanmaya başlanan risk ağırlıklarının artırılmasına yönelik düzenleme ile makro ihtiyati politikaların ilk uygulandığı kredi türüdür. 2011 yılında konut ve taşıt dışındaki kredi türlerine, 2013 yılında ise taşıt kredilerine ilişkin risk ağırlıkları artırılmıştır. Buna ek olarak, Aralık 2010 tarihinden itibaren uygulanmak ve her altı ayda bir kademeli olarak artırılmak suretiyle Ocak 2015'te tamamlanacak olan kredi kartı asgari ödeme oranlarının artırılmasına yönelik ihtiyati tedbirler alınmıştır. 8 Ekim 2013 tarihinde yapılan düzenleme ile gerçek kişiler için kredi kartı limitleri kişinin aylık gelirin endekslenmiştir. Bu bağlamda;

İlk defa kredi kartı sahibi olacak bir gerçek kişinin tüm kart çıkaran kuruluşlardan temin ettiği kredi kartları için tanınacak toplam kredi kartı limiti, ilk yıl için, ilgilinin aylık ortalama net gelirinin iki katını, ikinci ve sonraki yıllar için ise dört katını aşamaz.

Bir takvim yılı içinde asgari ödeme tutarı; toplam üç kez ödenmeyen kredi kartları nakit kullanımına, üst üste üç kez ödenmeyen kredi kartları nakit kullanımı ile mal ve hizmet alımına kapatılır.

Söz konusu kredi kartlarının limitleri dönem borcunun tamamının ödenmesine kadar arttırılamaz ve bu tür kartlar nakit kullanımına veya kullanıma kapalı tutulur.

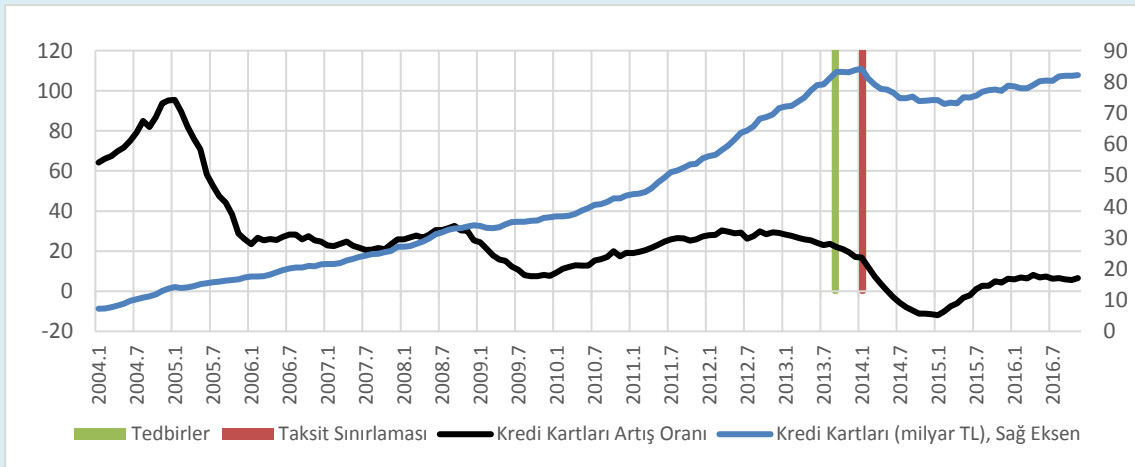
Kredi kartlarının belirli durumlarda limit artırımına ve nakit kullanıma kapatılmasını içeren düzenlemeler ise 17 Haziran 2011’de ve ardından risk ağırlıklarının artırılması ve kredi kartlarının artırımı genel karşılığa tabi tutulması da dahil olmak üzere birçok düzenlemenin aynı anda yapıldığı 8 Ekim 2013 tarihinde ağırlaştırılarak uygulamaya konulmuştur. Kredi/gelir oranı olarak bilinen sınırlamaya benzer bir düzenleme olan kredi kartı limitlerinin gelirle ilişkilendirilerek sınırlandırılması düzenlemesi de aynı tarihte uygulamaya konulmuştur.

2014 yılı Şubat ayında yürürlüğe giren kredi kartları ile gerçekleştirilecek mal ve hizmet alımları ile nakit çekimlerinde taksitlendirme süresinin sınırlandırılması kredi kartı harcamaları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda bazı istisnalar hariç kredi kartlarında maksimum taksit sayısı 9 olarak belirlenmiştir.

2015 yılı Kasım ayında yapılan düzenleme ile kuyumculuk gibi bazı sektörler için taksit kısıtları hafifletilirken beyaz eşya ve mobilya gibi bazı sektörlerde taksit limiti 9’dan 12’ye çıkarılmıştır. 2016 yılı Eylül ayında uygulamaya konan son düzenleme ile birlikte genel taksit limiti 12’ye çıkarılmış, diğer sektörlerde ise kademeli bir farklılaşmaya gidilmiştir.

Şekil 10’da görüldüğü gibi kredi kartları için 2011, 2013 ve özellikle 2014 Şubat’ta getirilen ve yukarıdaki kısımda açıklanan çeşitli kısıtlamalar kredi kartı harcamaları üzerinde ciddi bir etki oluşturmuştur. 2014 yılı Şubat ayı sonrasında kredi kartı artış oranları düşüş trendine girmiş ve 2014’ün ikinci yarısı ile 2015’in birinci yarısında kredi kartı harcamalarında düşüş yaşanmıştır.

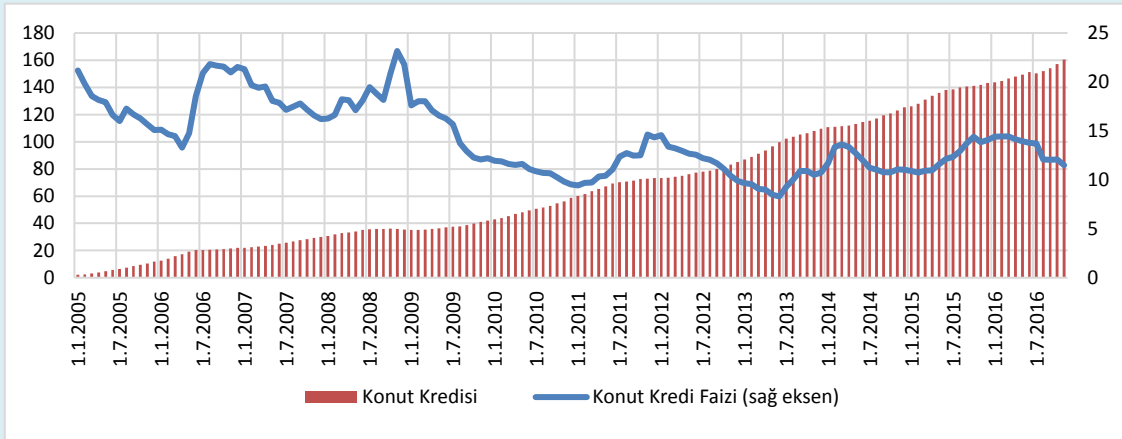
Şekil 10. Bireysel Kredi Kart Harcamaları (milyar TL) ve Yıllık Büyüme Oranı (%)

Makro ihtiyati tedbirlerden biri olan kredi-değer oranı kısıtlamalarında konut sektörüne ilişkin ilk kısıtlama 2011 yılı Ocak ayında uygulanmaya başlanmıştır. Bu düzenlemeye göre tüketicilere konut edinmeleri amacıyla kullanılacak kredilerde, taşıt kredileri hariç konut teminatlı kredilerde ve yapılacak finansal kiralama işlemlerinde, kredi tutarının teminat olarak alınan konutun değerine oranının yüzde 75'i aşamayacağı hüküm altına alınmıştır.

Düzenleme öncesi hızlı bir artış trendine giren konut kredileri 2010 yılında yüzde 39,9 oranında artmıştır. Düzenlemenin ve aynı dönemde faiz oranlarında gözlemlenen yükselişin de etkisiyle konut kredilerindeki ortalama büyüme 2011-2016 dönemindeki yüzde 17,2 olmuştur. 2016 yılı Eylül ayında yapılan son düzenleme ile konut kredilerinde kredi/değer oranı üst limiti yüzde 80'e yükseltilmiştir. 2015 Ağustos-2016 Ağustos döneminde reel olarak düşüş gösteren konut kredilerinin bu değişiklik ile bir miktar toparlanması hedeflenmektedir.

Şekil 11. Konut Kredileri ve Faiz Oranı (milyar TL, %)

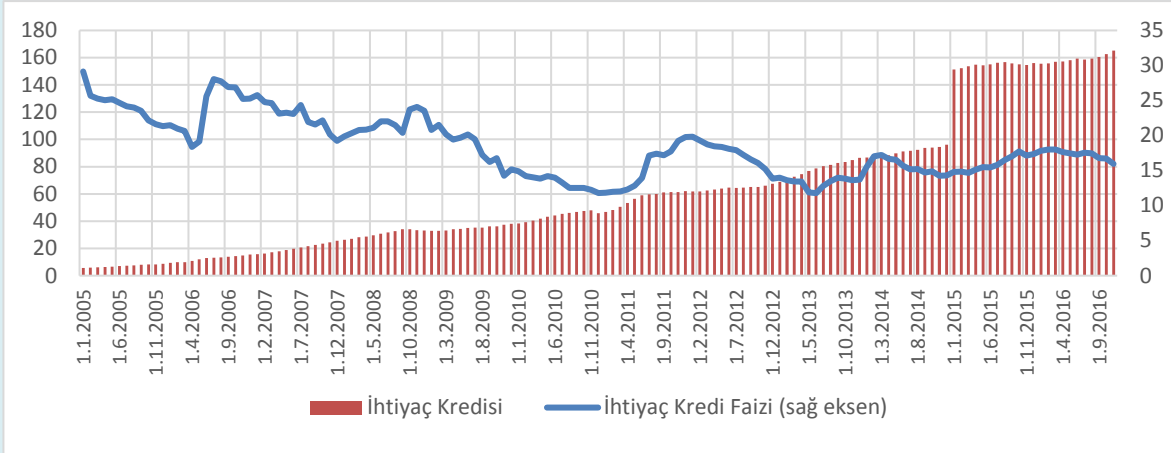

Kredi-değer oranı kısıtlamalarından bir diğeri de 2014 yılı Şubat ayında taşıt kredilerinde gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeye göre taşıt kredilerinde kredi tutarının taşıtın değerine oranı taşıtın nihai fatura değeri elli bin Türk Lirası ve altında olanlar için yüzde 70'i aşamaz. Bu oran, nihai fatura değeri elli bin Türk Lirasını aşan binek araçlarda, bedelin elli bin Türk Lirasına kadar olan kısmı için yüzde 70, elli bin Türk Lirasının üstünde olan kısım için yüzde 50 olarak uygulanır.

Diğer tüketici kredilerine yönelik alınan makro ihtiyati önlemler Haziran 2011'de uygulanan risk ağırlıkları ve karşılıkların artırımı ile Aralık 2013'te uygulamaya konan vade sınırlamasına ilişkin düzenlemelerden oluşmaktadır. 2015 yılı Ocak ayında ihtiyaç kredilerinde 55 milyar TL'lik bir artış yaşanmıştır (Şekil 12). Bunun en önemli nedeni kredi kartlarına getirilen taksit sınırlamasının ihtiyaç kredilerine olan ilgiyi önemli ölçüde artırmasıdır. Taksit sınırlamasının uygulamaya konulduğu 1 Şubat 2014'ten, 1 Şubat 2015'e kadar geçen 1 yıllık süre zarfında kullanılan ihtiyaç kredisi miktarı yüzde 75,3'lük artış göstermiştir.

Aynı dönemde takipteki kredi oranındaki artış ise yüzde 46,5 olarak gerçekleşmiştir. Takipteki kredi oranındaki ciddi artışta hem kredi kartlarında taksitlendirmeye gelen kısıtlamalar, hem de ihtiyaç kredilerinde vadenin 36 ay ile sınırlandırılması etkili olmuştur.

Şekil 12. İhtiyaç Kredisi ve İhtiyaç Kredisi Faiz Oranı (milyar TL, %)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Sezai ATA tarafından hazırlanan kurum içi rapor

4.2. Türkiye’de Hanehalkı Tüketiminin Gelişimi

Hanehalkı tasarruf oranlarındaki düşüşün temel kaynağı olan tüketim artışlarının hangi kalemlerden kaynaklandığını tespit etmek, tasarrufların artırılmasına yönelik oluşturulacak politikaların belirlenmesi açısından faydalı bilgiler sağlayacaktır. Uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye’de hanehalkı tüketimi her ne kadar Avrupa Birliği ve orta gelir seviyesindeki ülkelerden yüksek olsa da bu fark büyük değildir ve tüketimin mevcut seviyesi Tablo 15’te görüldüğü üzere birçok ülkeden düşük durumdadır. Dolayısıyla, tasarrufları arttırıcı tedbirler önemli olmakla beraber ülke kıyaslamalarının bize söylediği üzere burada politika alanımız olan hanehalklarında tasarrufun arttırılması için hareket alanı daha çok tüketim alışkanlıklarının değişmesinden geçiyor olabilir.

Tablo 15. Hanehalkı Tüketimi/GSYH Uluslararası Karşılaştırma

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avrupa Birliği	57.6	57.3	57.4	56.9	56.3	56.6	57.5	57.3	57.1	57.4	57.2	56.8	56.3
Orta Gelirli	55.8	54.5	53.8	52.3	52.1	52.2	53.3	52.3	52.7	53.3	53.7	54.0	54.3
Orta-Yüksek Gelirli	52.9	51.7	50.7	49.2	49.2	48.9	50.7	49.7	49.8	50.2	50.5	50.9	50.9
Arjantin	62.2	64.3	63.1	62.8	62.0	62.2	63.0	63.7	63.4	63.8	65.1	64.2	65.7
Brezilya	61.8	60.2	60.5	60.4	59.9	59.7	62.0	60.2	60.3	61.4	61.6	62.4	63.4
Çin	41.7	39.9	38.5	36.4	35.8	36.5	36.2	35.9	36.7	36.6	36.6	37.2	37.0
Çek Cum.	50.2	49.1	48.1	47.2	46.3	47.7	48.9	49.2	49.1	49.2	49.4	48.1	47.0

Yunanistan	64.8	64.0	66.2	64.2	64.8	67.4	68.1	69.4	69.9	69.9	70.8	70.3	69.9
Hindistan	63.1	58.4	57.6	57.0	51.7	56.4	53.3	52.7	55.9	57.8	58.1	58.0	59.6
Meksika	68.2	68.4	68.5	67.2	67.6	67.0	66.6	67.5	67.4	66.2	67.0	67.3	67.1
Portekiz	63.1	63.5	64.4	64.5	64.8	66.2	64.7	65.8	65.8	66.3	65.3	65.9	65.9
Türkiye- Yeni Seri	65.9	65.0	64.1	62.3	62.6	61.6	62.0	63.1	63.2	62.4	61.9	60.8	60.4
ABD	67.5	67.3	67.2	67.1	67.3	68.0	68.3	68.2	68.9	68.4	68.1	68.2	68.1
İngiltere	65.9	65.9	65.5	64.8	64.7	65.3	65.7	65.2	64.9	65.4	65.5	64.9	65.1
Endonezya	58.9	62.9	62.7	60.6	62.7	62.7	56.6	56.2	55.5	56.1	57.4	56.8	55.4
Şili	63.8	60.9	59.4	56.0	56.6	60.8	59.5	59.0	61.0	62.5	63.8	63.9	64.5
Polonya	64.9	64.2	62.9	61.9	60.2	61.8	61.6	61.6	61.5	61.5	60.9	60.0	58.5

Kaynak: Dünya Bankası

2003-2015 yılları arasında hanehalkı tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı Tablo 16'da yer almaktadır. Hanehalkı tüketim harcamalarının yarısından fazlası zorunlu harcamalar olarak nitelendirilen gıda, alkolsüz içecekler, giyim, ayakkabı ile konut ve kira kalemlerinden oluşmaktadır. Alkollü içecekler, sigara, tütün, mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri kalemlerinin zorunlu harcamalara eklenmesiyle oluşan mal ağırlıklı harcamaların toplam tüketim harcamaları içindeki payının yıllar itibarıyla azaldığı gözlenmektedir. 2003 yılında mal ağırlıklı harcamaların toplam tüketim harcamaları içindeki payı yüzde 71,9 iken, 2014 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 60,6'ya gerilemiştir. Söz konusu harcamaların payında 2015 yılında bir miktar artış gözlenmiş olup bu harcamaların toplam tüketim harcamaları içindeki payı 61,7 olarak gerçekleşmiştir. Mal ağırlıklı harcamalar içinde payı en fazla azalan kalem gıda ve alkolsüz içecekler kalemidir. 2015 yılında payı bir miktar artsa da yıllar içerisinde konut ve kira harcamaları payında bir miktar gerileme gözlenmektedir. İlgili dönemde hanehalklarına sağlanan tüketici kredisi içinde yer alan konut kredisi miktarında görülen artışların etkisiyle artan ev sahipliğinin kira harcamalarının toplam tüketim harcamaları içindeki payının gerilemesine neden olduğu düşünülmektedir. Nitekim konut satış ve konut kredi verileri incelendiğinde yıllar itibarıyla konut arzında ve konut kredisi miktarında artış meydana geldiği görülmektedir. Gıda ve alkolsüz içecekler ile konut ve kira harcamaları kalemlerinin yanında giyim ve ayakkabı harcamaları kaleminin de toplam tüketim harcamaları içindeki payı sınırlı bir miktarda gerilemiştir. Ancak toplam tüketim içinde en yüksek paya sahip iki kalem, gıda ve alkolsüz içecekler ile konut ve kira harcamaları kalemleri olmaya devam etmektedir.

Sağlık, ulaştırma, haberleşme, eğlence, kültür, eğitim hizmetleri, lokanta, oteller ile çeşitli mal ve hizmetler kalemlerini içeren hizmet ağırlıklı harcamaların toplam tüketim içindeki payının ise yıllar

itibarıyla arttığı gözlenmektedir. 2003 yılında hizmet ağırlıklı harcamaların toplam tüketim harcamaları içindeki payı yüzde 28,1 iken, 2015 yılında söz konusu oran yüzde 38,3 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet ağırlıklı harcamalar içinde yüksek oranlardaki artışıyla ulaştırma harcamaları dikkat çekmektedir. Ulaştırma harcamalarının 2003 yılında toplam hanehalkı tüketim harcamaları içindeki payı yüzde 9,8 iken 2015 yılında ilgili oran yüzde 17,0 gibi oldukça yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Ayrıca bireysel kredi kartı harcamaları içinde de en yüksek paya sahip kalem söz konusu harcamalar olmaktadır. Bireysel kredi kartı harcamalarının dağılımı Ek Tablo 1’de yer almaktadır. Ulaştırma harcamalarının alt kalemleri incelendiğinde, bu artışta en yüksek payın araç satın alımına ait olduğu görülmektedir. Araç satın alımının toplam tüketim harcamaları içindeki payı ilgili dönemde yüzde 2,5’ten yüzde 8,3’e yükselmiştir. Araç satın alımı kalemi ulaştırma harcamaları içinde en yüksek paya sahip olduğundan (2015 yılında yüzde 49), bu kalem için yapılan harcamalardaki artış ulaştırma harcamalarının toplam tüketim içindeki payını önemli derecede artırmaktadır. Ulaştırma harcamalarının alt kalemlerinin toplam tüketim içinden aldığı paylar Ek Tablo 2’de yer almaktadır. Motorlu taşıt istatistikleri de bu artışı desteklemektedir. Motorlu kara taşıtlarına ilişkin veriler incelendiğinde, motorlu kara taşıt sayısının yıllar itibarıyla arttığı ve 2004 yılında 10,2 milyon olan motorlu kara taşıt sayısının 2015’te yaklaşık 2 kat arttığı ve 19,9 milyona yükseldiği görülmektedir.¹³ Hizmet ağırlıklı harcamalar içinde lokanta ve otellere ilişkin yapılan harcamalardaki artış da dikkat çekmektedir. Büyükşehirlerde artan AVM ve restoranlar ile insanların gidebilecekleri tatil seçeneklerinin artmasının bu artışta etkili olduğu değerlendirilmektedir.¹⁴

Tablo 16. Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Türlerine göre Dağılımı (2003-2015) (% Pay)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Gıda ve alkolsüz içecekler	27,5	26,4	24,9	24,8	23,6	22,6	23,0	21,9	20,7	19,6	19,9	19,7	20,2
Alkollü içecekler, sigara ve	4,1	4,3	4,1	4,1	4,3	3,8	4,1	4,5	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2
Giyim ve ayakkabı	6,2	6,5	6,2	5,9	5,9	5,4	5,1	5,1	5,2	5,4	5,3	5,1	5,2
Konut ve kira	28,3	27,0	25,9	27,2	28,9	29,1	28,2	27,1	25,8	25,8	25,0	24,8	26,0
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım	5,7	6,6	6,8	6,2	5,9	5,8	6,2	6,3	6,4	6,7	6,6	6,8	6,1

¹³ TÜİK, Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri, 2015

¹⁴ Pektaş Erdem B. , Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler, Kalkınma Bakanlığı Planlama Uzmanlığı Tezi, 2017.

Sağlık	2,2	2,2	2,2	2,2	2,4	1,9	1,9	2,1	1,9	1,8	2,1	2,1	2,0
Ulaştırma	9,8	9,5	12,6	13,1	11,1	14,1	13,6	15,1	17,2	17,2	17,4	17,8	17,0
Haberleşme	4,3	4,5	4,3	4,2	4,5	4,4	4,2	4,1	4,0	3,9	4,0	3,7	3,7
Eğlence ve kültür	2,2	2,5	2,5	2,2	2,1	2,5	2,6	2,8	2,7	3,2	3,1	3,0	2,9
Eğitim hizmetleri	2,0	2,1	1,9	2,1	2,5	2,0	1,9	2,0	2,0	2,3	2,4	2,4	2,2
Lokanta ve oteller	4,1	4,5	4,4	4,2	4,5	4,4	5,2	5,4	5,7	5,8	5,9	6,0	6,4
Çeşitli mal ve hizmetler	3,5	3,9	4,1	4,0	4,2	4,1	4,0	3,7	4,3	4,2	4,3	4,3	4,3
Zorunlu harcamalar	62,0	59,9	57,0	57,8	58,5	57,1	56,3	54,0	51,7	50,8	50,1	49,6	51,4
Mal ağırlıklı harcamalar	71,9	70,9	67,9	68,1	68,7	66,7	66,6	64,8	62,2	61,6	60,9	60,6	61,7
Hizmet ağırlıklı harcamalar	28,1	29,1	32,1	31,9	31,3	33,3	33,4	35,3	37,8	38,4	39,1	39,4	38,3
Toplam tüketim harcaması	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Pektaş Erdem B. (2017)

Not 1: TÜİK tarafından 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır.

Not 2: TÜİK tarafından 2014 yılında örneklem tasarımında yeni idari bölünüş temel alınmıştır.

Yıllar içinde hanehalkı tüketim harcama kalıplarında gözlenen değişiklikler, gelir grupları arasında da görülmektedir. Harcama kalıplarında meydana gelen değişimin gözlenebilmesi için gelire göre sıralı yüzde 20'lik grupların 2003 ve 2015 yılları arasındaki tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı karşılaştırılmaktadır. Söz konusu karşılaştırma Tablo 17'de yer almaktadır.

Tüm gelir gruplarında farklı düzeylerde de olsa yıllar itibarıyla mal ağırlıklı harcamaların payı azalırken, hizmet ağırlıklı harcamaların payı artmaktadır. Tüm gelir gruplarında toplam hanehalkı tüketim harcamaları içinde payı en fazla artan kalem ulaştırma harcamaları olmuştur. 2003 yılı ile 2015 yılı karşılaştırıldığında, en alt yüzde 20'lik gelir grubunda söz konusu harcamaların payı 4 puan artarken; en üst yüzde 20'lik gelir grubunda 6,7 puan artış gözlenmektedir. Üçüncü ve dördüncü gelir gruplarında artışlar daha da fazla olmaktadır. Ulaştırma harcamalarında görülen artışın tüm gelir gruplarında olması motorlu taşıt alımlarıyla ilgili tüketim kalıbında meydana gelen değişimin tüm gelir gruplarına yansıdığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Gelir grubu yükseldikçe toplam tüketim içinde zorunlu harcamaların ve mal ağırlıklı harcamaların payı azalmakta, hizmet ağırlıklı harcamalarının payı artmaktadır (Tablo 17). 2015 yılında, en alt yüzde 20'lik gelir grubu toplam tüketim harcamalarının yüzde 66,5'ini zorunlu harcamalara ayırırken; en üst yüzde 20'lik gelir dilimi yüzde 43,5'ini zorunlu harcamalarına ayırmaktadır. Hizmet harcamalarının payı ise, en alt yüzde 20'lik gelir grubunda yüzde 22,8 iken en üst yüzde 20'lik gelir grubunda yüzde 47,1 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Örneğin, eğlence, kültür, lokanta ve otel harcamalarının en alt yüzde 20'lik gelir grubu için 2015 yılında toplam hanehalkı tüketim harcamaları içinden aldığı pay yüzde 5,9 iken; en üst yüzde 20'lik gelir grubunda bu oran ortalama yüzde 11,3'tür. Benzer şekilde, eğitim ve ulaştırma harcamalarının toplam tüketim içinden aldığı pay da gelir seviyesiyle birlikte artmaktadır. 2015 yılında en alt yüzde 20'lik gelir grubu eğitim ve ulaştırma harcamalarına sırasıyla yüzde 0,4 ve 8,2'lik bir pay ayırırken; en üst 20'lik gelir grubu söz konusu kalemlere sırasıyla yüzde 3,9 ve 21'lik bir pay ayırmaktadır. Gelir seviyesi arttıkça motorlu taşıt kullanımının arttığı ve eğitim için özel okul ve dershanenin daha çok tercih edildiği ve bu sonuçta söz konusu tercihlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Gelir gruplarının tüketim harcamalarının, türlerine göre dağılımı ve bu kalemlerin zaman içindeki değişimi kadar toplam harcamalar içinde gelir gruplarının aldıkları paylar da oldukça önemlidir. Gelir gruplarının toplam tüketim harcamaları içinden aldığı paylar politika üretimi bağlamında oldukça önemli ipuçları sağlayabilecek niteliktedir. Gelir gruplarının harcama türleri içinden aldığı payları gösteren Tablo 18 incelendiğinde, beklentilerle uyumlu bir şekilde gelir grubu arttıkça toplam harcamadan alınan paylar da artmaktadır. Yıllar içinde de harcama türlerinin gelir grupları arasındaki dağılımı benzer düzeylerde kalmaya devam etmiştir.

Tablo 17. Gelir Gruplarında Tüketim Harcamalarının Türlerine göre Dağılımı (% Pay)

	2003					2015				
	q1	q2	q3	q4	q5	q1	q2	q3	q4	q5
Gıda ve alkolsüz içecekler	40,6	35,9	32,3	28,1	19,5	30,2	26,3	22,6	20,5	14,6
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	5,3	4,9	4,7	4,5	3,2	5,0	4,8	5,0	4,6	3,2
Giyim ve ayakkabı	4,6	5,6	5,7	6,4	6,9	4,3	4,6	5,0	5,3	5,6
Konut ve kira	29,7	30,2	29,7	28,6	26,6	32,0	29,6	27,2	25,5	23,3
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım	4,1	4,8	5,6	6,1	6,2	5,7	6,2	5,9	6,3	6,2
Sağlık	2,3	2,1	2,3	1,8	2,4	2,0	2,1	1,6	2,2	2,1
Ulaştırma	4,2	5,5	6,5	8,8	14,3	8,2	11,9	15,9	17,3	21,0

Haberleşme	3,0	3,6	4,0	4,5	4,8	3,0	3,3	3,8	4,1	3,6
Eğlence ve kültür	0,9	1,1	1,5	1,9	3,3	1,8	2,1	2,4	2,5	3,8
Eğitim hizmetleri	0,3	0,7	1,0	1,5	3,4	0,4	0,7	1,1	1,6	3,9
Lokanta ve oteller	2,9	3,2	3,9	4,4	4,7	4,1	5,1	6,0	6,3	7,5
Çeşitli mal ve hizmetler	2,2	2,4	3,0	3,3	4,5	3,4	3,3	3,5	3,9	5,3
Zorunlu harcamalar	74,9	71,7	67,7	63,1	53,1	66,5	60,4	54,8	51,3	43,5
Mal ağırlıklı harcamalar	84,3	81,4	77,9	73,7	62,5	77,2	71,5	65,6	62,2	52,9
Hizmet ağırlıklı harcamalar	15,7	18,6	22,1	26,3	37,5	22,8	28,5	34,4	37,9	47,1
Toplam tüketim harcaması	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK Tüketim Harcamaları İstatistikleri

Burada dikkat çeken en önemli hususlardan biri alt gelir gruplarının toplam eğitim harcamaları içinden aldığı payların oldukça düşük düzeyde kalmasıdır. 2015 yılı verileri incelendiğinde, ilk üç gelir grubunun toplam eğitim harcamaları içinden aldığı pay yüzde 14,5 iken, üst iki gelir grubunun aldığı pay diğer grupların toplamının yaklaşık 6 katı kadardır. En alt ve en üst gelir grupları arasındaki fark ise oldukça ciddi düzeylere ulaşmaktadır. Eğitim harcamaları okul eğitimine ilave olarak özel ders harcamalarını, kişisel gelişim ve beşeri sermayeyi artırıcı kurs harcamalarını, hobi amaçlı gidilen kurs harcamalarını da kapsamaktadır. Dolayısıyla eğitim için yapılan harcamalar bir bütün halinde beşeri sermayeyi etkilemektedir. Eğitim düzeyi ile gelir düzeyi arasında yüksek bir ilişki bulunmakta dolayısıyla eğitim düzeyi hanehalkı geliri ve tasarrufları üzerinde de etkili olan önemli bir faktör olmaktadır. Eğitim düzeyi bireylerin istihdam edilebilirliğini ve bu yolla geçim yollarını ve refahını etkilemektedir.

Tablo 18. Gelir Gruplarının Harcama Türleri İçindeki Payları (% Pay)

	2003						2015					
	Toplam	q1	q2	q3	q4	q5	Toplam	q1	q2	q3	q4	q5
Toplam tüketim harcaması	100	8.8	13.0	16.7	21.7	39.8	100	8.7	13.2	17.4	22.3	38.5
Gıda ve alkolsüz içecekler	100	13.1	16.9	19.5	22.2	28.2	100	13.0	17.2	19.4	22.7	27.8
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	100	11.3	15.3	18.8	23.5	31.0	100	10.3	15.3	20.7	24.3	29.4
Giyim ve ayakkabı	100	6.4	11.6	15.3	22.4	44.2	100	7.1	11.8	16.7	22.8	41.6
Konut ve kira	100	9.3	13.8	17.5	22.0	37.5	100	10.7	15.0	18.2	21.8	34.4
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	100	6.4	10.8	16.2	23.2	43.4	100	8.1	13.4	16.7	22.8	38.9
Sağlık	100	9.1	12.4	17.3	17.8	43.5	100	8.5	13.6	14.2	23.9	39.8
Ulaştırma	100	3.8	7.3	11.0	19.6	58.2	100	4.2	9.3	16.3	22.7	47.5
Haberleşme	100	6.2	11.0	15.4	23.0	44.5	100	7.1	12.1	18.2	25.0	37.6
Eğlence ve kültür	100	3.5	6.7	11.7	18.7	59.5	100	5.3	9.8	14.7	19.6	50.7
Eğitim hizmetleri	100	1.2	4.5	8.3	16.9	69.1	100	1.6	4.3	8.6	16.6	68.9
Lokanta ve oteller	100	6.2	9.9	15.5	23.0	45.5	100	5.7	10.7	16.5	21.9	45.3
Çeşitli mal ve hizmetler	100	5.5	8.7	14.1	20.5	51.2	100	6.9	10.1	14.3	20.6	48.2

Kaynak: TÜİK Tüketim Harcamaları İstatistikleri

Eğitim seviyesiyle birlikte gelirin arttığı göz önünde bulundurulduğunda, düşük gelir gruplarının toplam içinde eğitim harcamaları payının az olması söz konusu gelir gruplarındaki hanehalklarının özellikle çocuklarının eğitimi için daha az harcama yapmaları sonucunda gelir dağılımı eşitsizliğinin nesiller arası aktarım sorununa neden olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde sağlık harcamalarında da alt gelir grupları ile üst gelir grupları arasında büyük oranlarda farkların olduğu gözlenmektedir. lke ekonomisine katkısı bakımından beşeri sermayenin gelişimi için söz konusu kalemlerden alt gelir gruplarının aldığı payların artması gerekmektedir. Yoksullukla mücadele eden alt gelir gruplarının iyi eğitim ve sağlık hizmetleri alacakları bir sistemin geliştirilmesi, bu kesime yönelik desteklerin artırılarak devam etmesi ve bu kesimin eğitimine yapılan yatırımların artırılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, bu kesimlerin eriştiği kamusal nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ihtiyacı da bulunmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin nesiller arasında aktarılmaması açısından devlet okullarında verilen eğitimin kalitesi ve buralarda eğitim alan çocukların eğitim ve iş piyasası çıktılarının iyileştirilmesi önemlidir.

Ulaştırma harcamaları içinde de gelir grubuyla birlikte artan paylar dikkat çekmekte olup üst gelir grubunun toplam ulaştırma harcamalarının yüzde 47,5'ini oluşturduğu görülmektedir. Hanehalkı tasarruflarının büyük bölümünü oluşturan üst gelir grubu için gelirden ulaştırmaya harcanan payın azaltılmasına yönelik adımlar atılması ve bu alana yapılan harcamaların tasarrufa yönlendirilmesi toplam tasarrufların artırılmasına katkı sağlayacaktır.¹⁵

---

¹⁵ Pektaş Erdem B. , Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler, Kalkınma Bakanlığı Planlama Uzmanlığı Tezi, 2017.

5. GENEL DURUM DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Dünya Ülkelerinde Tasarruflara Bir Bakış

Türkiye'nin toplam tasarruf oranı 2015 yılında yüzde 24,8 ve 2016 yılında yüzde 24,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2016 yılında yüzde 24,4 olan dünya ortalamasının bir miktar üstündedir. Tasarruf oranlarının dünya ülkelerindeki seyrini anlamak açısından gelir ve bölge gruplarının 1980, 1990 ve 2000'li yıllarına ait ortalama tasarruf oranları ile 2015 ve 2016 yılı tasarruf oranları Tablo 19'da gösterilmektedir.

Ülke gruplarına göre tasarruf oranlarına bakıldığında Türkiye'de tasarruf oranları 2016 yılında birçok ülke grubunun üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu oran, aynı yıl için OECD ve Avrupa Birliği ortalamasının üzerindedir. Yüksek tasarruf oranına sahip ülkelerin başında gelişmekte olan Asya ülkeleri gelmektedir. Gelir grubuna göre tasarruf oranlarına bakıldığında yüksek gelir grubu ülkelerin tasarruf oranlarının (%22,01) orta gelir grubu (%30,62) ülkelere göre düşük olduğu dikkat çekmektedir.¹⁶ Türkiye'nin tasarruf oranları Orta Avrupa ve Balkan ülkeler grubunun (%22,03) ve içinde bulunduğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin (%23,91) üzerindedir. Ülke grubu olarak en düşük tasarruf oranları Latin Amerika ülkeleri (%17,47) ile düşük gelir grubu ülkelerde (%13,86) gözlenmektedir.

Ülke bazında tasarruf oranlarına bakıldığında ise (bkz. Ek Tablo 3) 2016 yılı tasarruf oranına göre ilk dört sırada yüzde 40'ın üzerinde tasarruf oranları ile Surinam, Bruney, Macau, Katar'dan sonra Çin, Filipinler gibi gelişmekte olan ülkeler yer almaktadır. Gelişmiş ülkeler içerisinde en yüksek tasarruf oranı Macau (%50,48), Bruney (50,13), Katar (%46,56), Singapur (%44,37), Norveç (%36,44), İrlanda(%33,34) ve İsviçre'de (%32,71) gözlenmektedir. Avustralya (%21,47), Fransa (%20,63), Amerika(%18,09), Kanada (%18,98) gibi birçok gelişmiş ülke ve çoğu Avrupa ülkesinde ise tasarruf oranları Türkiye'nin altında kalmaktadır.

---

¹⁶ Orta gelir grubu ülkelerde tasarruf oranları yüksek-orta (%32,72) ve düşük-orta (%27,41) arasında farklılık göstermektedir.

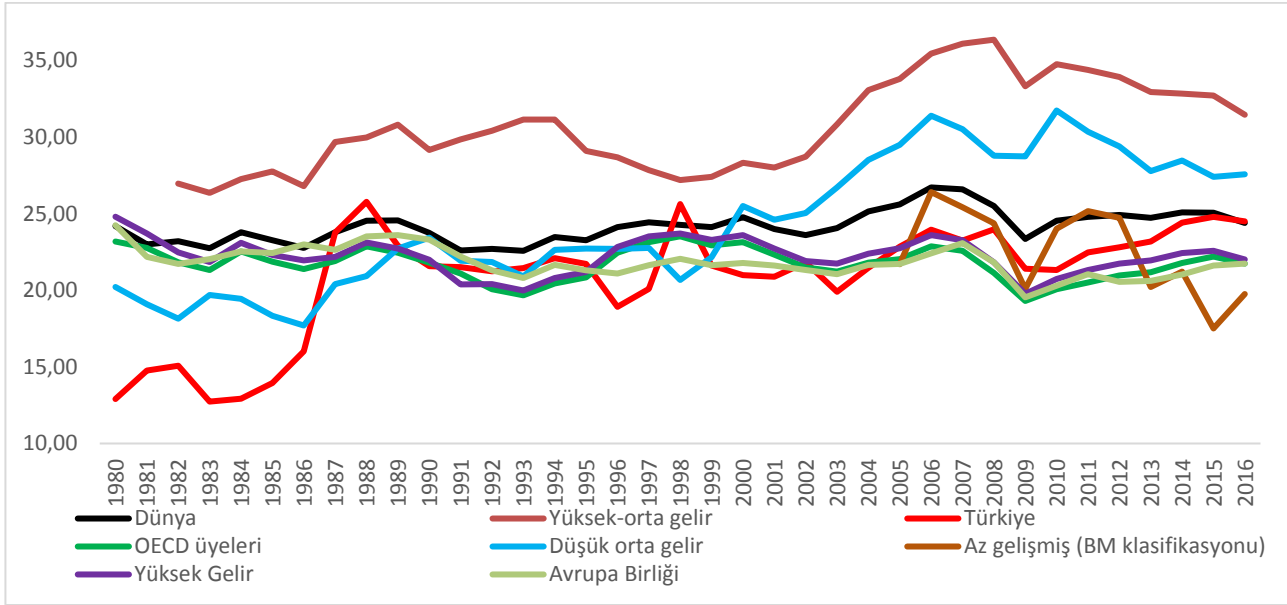
Tablo 19. Ülke Gruplarına göre Tasarruf Oranları (%)

Ülke / Ülke Grubu	1980'li Yıllar	1990'lı Yıllar	2000'li Yıllar	2000'li Yıllar	2015	2016
Doğu Asya & Pasifik (yüksek gelir dışındakiler)	33.52	37.24	43.67	43.65	44.93	43.37
Doğu Asya & Pasifik (IDA & IBRD ülkeleri)	33.52	37.24	43.67	43.65	44.93	43.37
Doğu Asya & Pasifik	N/A	33.39	35.21	35.22	36.12	35.28
Üst Orta gelir	28.20	29.19	32.85	32.77	32.72	31.45
Orta gelir	26.21	27.58	31.83	31.76	31.49	30.62
Düşük & Orta gelir	26.09	27.44	31.67	31.60	31.28	30.49
IBRD	26.42	27.74	31.80	31.72	31.55	30.40
IDA & IBRD toplamı	25.89	27.11	31.20	31.13	30.86	30.07
Güney Asya	21.39	26.04	33.04	32.84	31.48	29.66
Güney Asya (IDA & IBRD ülkeleri)	21.39	26.04	33.04	32.84	31.48	29.66
Düşük Orta gelir	19.67	22.18	28.40	28.36	27.41	27.58
Türkiye	17.08	21.58	22.47	22.59	24.80	24.50
Dünya	23.59	23.53	24.90	24.87	25.07	24.40
Avrupa & Orta Asya (yüksek gelir dışındakiler)	N/A	22.44	25.56	25.46	25.21	23.91
Avrupa & Orta Asya (IDA & IBRD ülkeleri)	N/A	21.99	24.39	24.32	24.46	23.27
Avro Bölgesi	22.33	22.62	22.50	22.54	22.94	23.24
Avrupa & Orta Asya	23.09	22.25	22.62	22.62	22.71	22.57
Arap Dünyası	N/A	N/A	35.93	34.77	23.99	22.04
Orta Avrupa ve Balkanlar	N/A	20.14	20.13	20.24	22.60	22.03
Yüksek gelir	22.82	21.81	22.15	22.14	22.58	22.01
Avrupa Birliği	22.79	21.70	21.33	21.35	21.62	21.75
OECD üyesi ülkeler	22.21	21.60	21.54	21.55	22.21	21.74
Az gelişmiş ülkeler: Birleşmiş Milletler Sınıflandırması	N/A	N/A	22.81	22.55	17.51	19.76
A.B.D.	20.86	19.16	17.86	17.87	19.44	18.09
Latin Amerika & Karayipler (IDA & IBRD ülkeleri)	19.36	17.28	19.29	19.18	17.44	17.47
Latin Amerika & Karayipler	19.36	17.30	19.28	19.17	17.43	17.47
Latin Amerika & Karayipler (yüksek gelir dışındakiler)	19.71	17.04	19.12	19.02	17.28	17.34
Yüksek borçlu fakir ülkeler (HIPC)	N/A	9.96	16.32	16.29	16.45	15.98

Kaynak: Dünya Bankası, WDI

Tasarruf oranlarının değişimini değerlendirmek açısından ülke gruplarının yıllara göre ortalama tasarruf oranları Şekil 13'te gösterilmiştir. Buna göre Türkiye'nin ortalama tasarruf oranları 1980 ve 1990'larda dünya ortalamasının altında iken 2000'li yıllarda ortalamaya oldukça yaklaşmıştır.

Şekil 13. Seçilmiş Ülke Gruplarına göre Tasarruf Oranları, 1980 – 2016 (%)

Kaynak: Dünya Bankası

Yüksek tasarruf oranının genel olarak Asya'daki gelişmekte olan ekonomiler ya da özellikle petrol ve gaz rezervleri olan doğal kaynak zengini ekonomilerde gözlendiği dikkat çekmektedir. Tasarruf oranlarının Katar, Norveç gibi doğal kaynak zengini ülkelerde yüksek olması iktisadi olarak öngörülebilir bir durumdur. Asya ülkelerindeki yüksek tasarruf oranları ise birçok araştırmaya da konu teşkil etmeye devam etmektedir. Yüksek tasarruf oranlarıyla dikkat çeken Çin örneği ile ilgili görüşler aşağıdaki Kutu 2'de ele alınmaktadır.

Kutu 2. Çin'deki Yüksek Tasarruf Oranlarına Bir Bakış

Çin'de 1980'li yıllarda yüzde 35'lerde seyreden brüt tasarruf oranlarının özellikle ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması sonrası hızla yükselişe geçtiği dikkat çekmektedir. Tasarruf oranı, 2000 yılında yüzde 38 seviyesine, 2007 yılında ise yüzde 51,97 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Çin'in tasarruf oranları Japonya, Güney Kore ve diğer Asya ülkelerinin kendi yüksek büyüme dönemlerindeki tasarruf oranlarını da geçerek 2000'li yıllarda çok yüksek oranlarda seyretmiştir.

Yüksek tasarruf oranları ülke içi parasal bolluk (likidite), yatırım, hızlı ekonomik büyüme (bkz. Carroll ve Summers 1991; Deaton ve Paxson 2000), gelir dağılımı ile olduğu kadar uluslararası ticaret ve sermaye hareketleriyle de doğrudan ilişkilidir. Düşük yaşlı bağımlılık oranı (65 yaş ve üstü nüfusun, 15-64 yaş nüfusa oranı), düşük sosyal güvelik ağı, düşük kentleşme, az gelişmiş tüketici kredi piyasası da Çin'deki yüksek tasarruf oranlarının temel sebebi olarak gösterilmektedir.

Hanehalkı tasarruflarının bu yükselişteki etkisine bakıldığında 1988 yılında yüzde 5,6'dan 1989 yılında yüzde 11,1'e yükselen hanehalkı tasarrufları (1995-2005 arasında yaklaşık yüzde 7'lik artışa denk gelmektedir), sonraki yıllarda artışını sürdürerek toplam tasarrufların en yüksek olduğu 2007 yılında yüzde 26,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu tasarruf artışı en düşük gelir grubu dışında tüm gelir gruplarında gözlenmekle birlikte en yüksek tasarruf yapan ve tasarrufları en çok artan zengin haneler olmuştur. En alt gelir grubunun tasarruflarında ise sonrasında düşüş gözlenmiştir. Bu açıdan

bakıldığında yüksek gelir farkının da Çin'deki tasarrufları arttırdığı söylenebilir.

Çin'deki yüksek tasarruf oranlarının uygulanan tek çocuk politikasıyla ilgili olduğuna dair bulgular da mevcuttur (bkz. Wei ve Zhang 2011; Ge vd., 2011). Genç bağımlılık oranlarındaki düşüş ve azalan hanehalkı sayılarının tasarruflar üzerinde pozitif etkisi olmuştur. Bunun yanında Çin'de yine tek çocuk politikasıyla birlikte değişen kadın-erkek oranları sayıca fazlalaşan erkeklerin evlenebilmek için servet biriktirme motivasyonu da tasarruflarda artışa sebep olmuştur.

Araştırmalara göre Çin'de her bir erkek kardeş tasarruf oranlarını en az yüzde 5 puan azaltmaktadır (Zhou, 2014). Erkek kardeşlerin hane içinde risk paylaşımı, informal olarak ödünç verme için kaynak yaratma ve ebeveynleri desteklemede maliyet paylaşımı gibi hanede birbirlerine katkıları olmaktadır. Dolayısıyla tek çocuk politikası ve erkek kardeş sayısındaki düşüş de Çin'de görülen tasarruf artışında etkili olmuştur. Bunun yanında kız kardeşlerin, temel olarak kültürel sebeplerden dolayı, hanehalkı tasarrufları üzerinde ufak bir etkisi olmaktadır.

Çin'deki yaş - tasarruf oranı ilişkisi de görmeye alışkın olduğumuz ve Çin'de de 80'li yılların sonu ve 90'lı yılların başında görünen hörgüçlü yapı yerine U şeklindedir (Chamon ve Prasad, 2010). Yani tasarruf oranları çok genç ve yaşlı hanelerde daha yüksektir. Bu durum Çin'de piyasa ekonomisine geçiş dönemindeki reformların yarattığı belirsizliğin etkisi olarak görülebilir (Meng, 2003). Az gelişmiş sermaye piyasaları ve kredi kısıtları da hanelerin daha fazla tasarruf etmesinde etkili olmuştur.

Tasarruf artışını açıklamada en büyük etken eğitim ve sağlık harcamalarının yükü olarak gösterilmektedir. Tasarruf artışının sağlık giderlerinde artış bekleyen yaşlılarda ve eğitime yönelik harcama bekleyen gençlerde yüksek olması da bununla açıklanabilir. Bunun yanında genç hanelerin daha yüksek gelir sahibi olmaları da daha fazla tasarruf etmelerinin bir başka sebebidir.

Reform sonrası tanınan ev sahipliği imkânının tasarruf etme olanaklarını arttırarak 1995-2005 dönemi için yüzde 3 civarında bir tasarruf artışına neden olduğu değerlendirilmektedir. 1990 yılında hanelerin sadece yüzde 17'si ev sahibi iken bu oran 2005 yılında yüzde 85'e yükselmiştir. Çoğu konut alımlarının ise geçmiş tasarrufların çekilmesi ile gerçekleştirildiği dikkate alınırsa bu etkinin geçmiş yıllarda tasarrufları etkilediği değerlendirilmektedir.

Çin'de üretimde artan devlet vergileri, sosyal sigorta ödemelerinin toplanması ve gelir vergileri devletin harcanabilir gelirini arttıran en önemli etkilerdir. Devlet harcamalarından daha hızlı bir gelir artışı yaşanması tasarruf oranlarında hızlı artışa neden olmuştur. Tasarruf oranının 2007 yılında yüzde 51,97 oranıyla en yüksek seviyeye eriştiği Çin'de 2016 yılında tasarruf oranı yüzde 46,05 olarak gerçekleşmiştir. Eskiye göre düşük iktisadi büyümenin, ihracattaki orta seviye artışın, devletin sosyal programları arttırma planlarının ve yaşlanan nüfusun toplam tasarruflarda düşüşe neden olmaya başladığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında Çin'de özellikle son global kriz sonrası hükümet tüketimin arttırılmasına öncelik vermiştir. Çin'le ilgili bir başka önemli konu uzun yıllardır cari fazla veriyor olmasıdır. Yüksek tasarruf oranları ile ekonomide güçlü sermaye akımı oluşmaktadır. Ülkede sermaye piyasalarının gelişmemiş olmasına da bağlı olarak Çin tasarrufları Amerikan tahvil ve diğer varlıklarında değerlendirilmektedir.

Bu bulgular değerlendirildiğinde Çin'deki yüksek tasarruf oranlarının yüksek büyüme, reformlar sonucu artan belirsizlik ve ihtiyat güdüsü ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan yüksek tasarruf oranlarının Çin'de sermaye birikimini ve yüksek büyümeyi doğurduğu tezi yanında tersi nedensellik durumu, yani büyüme nedeniyle tasarrufların arttığı da dikkate alınmalıdır.

5.2. Tasarrufları ve Tüketimi Belirleyici Faktörler ve Tasarruflara İlişkin Değerlendirme

Yaşam Boyu Tüketim Modelleri

Ülkeler arasındaki tasarruf oranlarını inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Tasarruf ve tüketimle ilgili çalışmalar temel olarak *Yaşam Boyu Tüketim* (Modigliani, 1966) ve *Kalıcı Gelir Hipotezi*'ne (Friedman, 1957) dayanmaktadır. Bu modellere göre tüketimdeki oynaklığı gidermek için birey geliri yüksek iken tasarruf eder, geliri düştüğü zamanlarda ve özellikle yaşlılıkta bu tasarruflarını harcayarak gelir dalgalanmalarını önler. Bu sebeple tasarrufların seyri için ülkedeki ortalama yaş seviyesi önemli bir etkidir. Genç ve çalışan nüfusu çok olan ülkelerin daha çok tasarruf etmesi beklenir. Teoriye göre gelirdeki belirsizlikler de *ihtiyati tedbir güdüsünü* ve dolayısıyla tasarrufları arttırmaktadır. Benzer yaklaşımla Carroll (1997) servetin kötü durumlar için bir rezerv rolü gördüğüne değinmektedir. Geçici olarak algılanan gelir artışı da tasarrufların yüksek olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla yüksek büyüme dönemlerinde tasarruf oranlarının artması ve kriz dönemlerinde düşüş görülmesi bu modellerin öngörülerini desteklemektedir. Bir başka görüş de tasarrufların daha ziyade kredi limitleri ile ilgili olduğudur (Zeldes, 1989; Deaton, 1991). Özellikle bireyler belirsizlikle karşı karşıya ve sabırsız iseler bu kanal daha da önem kazanmaktadır.

Tasarruf Edebilme ve Tasarruf İsteği

Mikro iktisadi açıdan tasarrufları etkilemede *tasarruf edebilme* ve *tasarruf etme isteğinin* ayrıştırılması da önem taşımaktadır. Tasarruf edebilme hane seviyesinde gelir ile, makro seviyede ise ekonominin toplam gelişmişlik seviyesi ile ilişkilidir. Yoksulluk sınırındaki nüfus oranı; banka ve benzeri tasarruf kurumlarına erişim gibi etkiler tasarruf edebilme ile ilişkilidir. Tasarruf edebilmeyle ilişkili olarak şehirlerde daha fazla banka şubesi bulunması dolayısıyla da kentleşmenin tasarruf oranlarını artırdığı yönünde bazı bulgular vardır (Sen ve Athukorala 2003). Bu açıdan tasarruf edebilmeyi destekleyecek kurumların sayısı ve erişiminin artırılarak yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Türkiye'de tasarruf edebilen hanelerin düşük olması dikkat çekicidir. Toplam nüfus içerisinde tasarruf edenlerin oranı yüzde 11-15 bandında yer almaktadır (Filiztekin ve Mercan, 2016). Üç yıl içerisinde bu oran dalgalı fakat çok küçük bir artış eğilimi göstermektedir. Yine tasarruf edilen miktarın da sınırlı bir artış içinde olduğu görülmektedir. 2017 yılına ait Türkiye finansal okuryazarlık araştırmasına göre de bireylerin tasarruf edememelerinde en büyük neden yüzde 65 ile tasarruf edecek gelirinin olmaması, ikinci neden ise yüzde 13 ile borç ya da ödemelerinin olması olarak belirtilmiştir (FODER, 2017).

Tasarruf etme isteği ise *sabırsızlık* ve *belirsizlik* ile ilişkilidir. Tasarruf tüketimin ertelenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sabırsızlık güdüsünü etkileyen kurumsal faktörler burada belirleyici

olmaktadır.¹⁷ İleride kredi sıkıntısına düşmesi durumunda tüketim imkanı olamayacağını düşünen bireyde sabırsızlık güdüsü artarak bugünden tüketmeyi tercih edecektir. Dolayısıyla kredi kısıntını düşüren düzenleyici yapı önem taşımaktadır. İkinci olarak tasarruflar bireylerin tüketim kararlarının neticesinde arta kalandır. Dolayısıyla tüketici odaklı liberal bir düzenleyici çerçeve toplam tasarruf oluşumunu etkileyebilir. Tasarruf etme isteği ile ilişkili bir diğer etmen belirsizliktir. Ekonomik belirsizlik ise devletin piyasaya müdahalesi (örneğin sosyal güvence sistemi ya da fiyat kontrolleri yolu) ile azaltılabilir. Bu durumda piyasayı destekleyen, verimlilik odaklı bir hükümet tasarrufların artmasına sebep olacaktır.

Tasarrufların Belirleyicileri

Türkiye için tasarruf oranlarının belirleyicilerinin tespit etmeye yönelik farklı çalışmalar mevcuttur. Makro veriye dayalı çalışmalar (Örneğin Van Rijckeghem ve Üçer, 2009) yanında çoğunlukla TÜİK tarafından uygulanan hanehalkı bütçe anketi verileri kullanılarak yapılmış mikro veriye dayalı çalışmalar da bulunmaktadır. Aşağıda iktisadi çerçeve ve Türkiye’de tasarrufu inceleyen çalışmaların bulguları ışığında tasarrufu belirleyen önemli değişkenler incelenmektedir.

Gelir

Tasarruf oranlarını açıklamada en etkili faktörün gelir olduğu hem teorik hem ampirik yazında kanıtlanmıştır. Yaşam boyu gelir hipotezinin öngörüsüne göre de gelirin yüksek olduğu dönemlerde tasarruflar artmakta, düşük seyrettiği dönemlerde tasarruflar azalmaktadır. Ancak gelir artışının kalıcı olduğu değerlendirilmesi durumunda tüketim artışı gelir artışının önüne geçerse tasarruflarda düşüşe sebep olabileceği de not düşülmelidir (Tobin, 1967).

Hanehalkı seviyesinde de tasarrufların gelir ile artması beklenmekte ve bu durum ampirik kanıt ile desteklenmektedir. Özellikle düşük gelirli, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen hanelerde, tasarruf edilebilecek bir gelirden söz etmek mümkün olamamaktadır. Ancak belirli bir eşik seviyesinden sonra kişi başı gelirin toplam tasarrufları ne şekilde etkileyeceğine dair tüketim teorisi de, makro ampirik kanıtlar da keskin bir önerme getirmemektedir.

Türkiye için yapılan çalışmalarda da bireylerin sahip oldukları gelirin, tasarruflarını belirleyen en önemli değişken olduğu anlaşılmaktadır. Literatür ile uyumlu olan bu bulgu temel olarak hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak belirli bir gelir seviyesine ulaştıktan sonra tasarruf ettiklerini göstermektedir. Şengür ve Taban (2016), 2002 - 2013 yılları arasını inceledikleri çalışmalarında

---

¹⁷ Sabırsızlık ile ifade edilen bireyin şimdi tüketmek ile tasarruf ederek gelecekte tüketmek arasında yapacağı tercih olarak da ifade edilebilir.

10,000 Türk lirasından fazla yıllık harcanabilir gelire sahip olmanın tasarrufu arttırdığını göstermiştir. Yüksek gelir grubu hanelerde tasarruf oranları düşük gelirli haneler göre daha yüksek olmaktadır.

Gelir artışı ile tasarruf etme nedenleri çok fazla değişmemektedir. En büyük değişiklik, daha yüksek gelire sahip bireylerin çocukları ile ilgili kaygılar nedeniyle tasarruf etme olasılıklarının artmasıdır. Yine, üst gelir grubu, yatırım amaçlı tasarruf yapma olanağı bulabilmektedir. Bununla beraber, gelirin tasarruf araçlarının seçiminde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir (Filiztekin ve Mercan, 2016).

Gelir belirsizliği

Gelirle ilişkili olarak belirsizlik ve gelirdeki dalgalanmalar da tasarruf için önemli bir etmen olarak gösterilmektedir. Gelirde belirsizlik ihtiyati tedbir amacıyla tasarrufun artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla özellikle yaşanan bir kriz ve ekonomik dalgalanmalar sonrasında tasarruflarda artış gözlenmekte ancak bu etkinin zamanla gücünü yitirdiği görülmektedir. Mody vd. (2012) 2008 küresel finansal kriz sonrası tasarruflarda artış gözlendiğini ve bunun artan işgücü piyasası belirsizliğine dayandığını göstermektedir. Bu nedenle geliri tarıma dayalı olan kırsal kesim nüfusunun, sabit geliri olan kentsel nüfusa göre daha çok tasarruf etmesi beklenir. Türkiye ile ilgili çalışmalarda kırsal kesimde daha yüksek tasarruf oranları olmasının bu etki sonucu olduğu değerlendirilmektedir (İpek ve Sekmen, 2016).

Demografik Özellikler

Hanehalkı tasarruf oranlarının hane bireyelerinin demografik özellikleri ile değiştiğine ilişkin birçok çalışma mevcuttur. Buna göre eğitim, etnisite, cinsiyet, evlilik durumu, hanedeki çocuk sayısı, hane yapısı (geniş aile ya da tek yetişkin gibi), kadının çalışıp çalışmama durumu, kent-kır yerleşimi gibi haneye ilişkin demografik özellikler de tasarruflar üzerinde etkili olmaktadır.

Eğitim

Tasarruflarla ilgili belirleyici bir başka önemli değişken de eğitimidir. Chang (1994) 1983-86 yılları arası Amerikan hanehalklarını incelediği çalışmasında daha eğitilmiş, genç, beyaz yakalı, evli olan bireylerin daha yüksek tasarruf oranına sahip olduklarını göstermiştir.

Türkiye için yapılan ampirik çalışmalarda da eğitim tasarruf oranında güçlü bir etmen olarak göze çarpmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe hanelerin tasarruf oranları artmaktadır (İpek ve Sekmen, 2016; Şengür ve Taban, 2016; Aktaş vd., 2010). Eğitilmiş bireylerin, bu tasarruflarını, daha az

eğitilmişlere göre daha çok finansal sistem içinde değerlendirdikleri, ama azımsanmayacak bir kısmının da yastık altı, altın gibi araçlara rağbet ettiği de görülmektedir (Filiztekin ve Mercan, 2016).¹⁸

Yaş

Yaşam boyu gelir modelleri belirli bir kazancın olmadığı gençlik döneminde ve emekliliğe ait yaşlılık döneminde düşük, gelir kazanılan orta yaşlarda ise tasarrufların yüksek olacağını öngörmektedir. Buna göre yaş ile tasarruf oranları arasında hörgüçlü yapıda bir ilişki bulunmuştur ve bu ilişki birçok ampirik çalışma ile de desteklenmektedir.

Türkiye için de tasarruflarda yaş ilişkisi literatür ile uyumlu olarak hörgüçlü yapıdadır. Tasarruf oranları 30-35 yaş aralığında artmakta, 50-55 yaş aralığında düştükten sonra yeniden yükselmektedir (İpek ve Sekmen, 2016). Ancak ampirik çalışmalarda yaş ile tasarruf oranları arasında istatistiki olarak etki görülmemesinin nedeni yaşın gelir nedeniyle tasarrufları etkilemesi, doğrusal olmayan etkisi gibi faktörler olabilir. Gençler daha çok tasarruf ederlerken, bu tasarrufların çoğunlukla özel harcama amacı ile yapılıyor olması, uzun erimli bir tasarruf amacı olmaması, bu birikimlerin değerini azaltmaktadır (Filiztekin ve Mercan, 2016).

Hane Büyüklüğü

Hane büyüklüğü tasarruf oranları ile negatif ilişkilidir (Şengür ve Taban, 2016; Van Rijckeghem ve Üçer, 2009; Yılmaz, 2009). Ortalamaya göre daha az kişiden oluşan hanelerde daha yüksek tasarruf oranı olması bu hanelerin düşük genç ve yaşlı bağımlılık oranlarından ileri gelmektedir.¹⁹ Çocuksuz hanelerin tasarruf oranları çocuklulara göre daha düşük olmaktadır. Ancak, çocuklu hanelerde tasarruf oranları çocuk sayısı ile birlikte düşmektedir. Geniş ailelerin tasarruf oranları daha fazla gelir kazanmalarıyla ilişkili olarak daha yüksektir. Evli hanelerin tasarruf oranları ise bekârlara göre daha yüksektir. (İpek ve Sekmen, 2016)²⁰

Servet Sahipliği

Hanelerin mevcut geliri yanında toplam servetleri de tasarruf üzerinde önem arz etmektedir. Servetle ilişkili olarak hanehalkı tasarrufunu inceleyen çalışmalar ev ya da araba sahipliği durumunun tasarruf üzerinde etkisi üzerinde durmuştur.

---

¹⁸ İpek ve Sekmen 2003-2012 yılları için hanehalkı bütçe anketi verisi, Filiztekin ve Mercan (2016) ise üç yıldır sürdürülen bir anket çalışması sonucu elde edilen verilere dayanmaktadır.

¹⁹ Literatüre göre yaşlı bağımlılık oranları arttıkça tasarruf oranlarının düşmesi beklenmektedir (Loayza vd., 2000; Terrones ve Cardarelli, 2005).

²⁰ Ceritoğlu (2017) çocuk sayısının tasarruf belirlemede etkili olmadığını bulmuştur.

Servet edinme motivasyonu ile tasarruf isteğinin artması dolayısı ile servet edinimi gerçekleştikten sonra tasarruflarda düşüş olması mümkündür. Kulilov vd. (2007) Estonya'daki hanehalklarının tasarruflarını 2002-2005 yılları için incelediği çalışmasında araba sahipliğinin tasarruf oranları üzerinde negatif etkisi olduğunu göstermiştir.

Türkiye için yapılan çalışmalarda tasarrufu belirlemede servete yönelik farklı bulgular mevcuttur. İlk ev sahipliği tasarruf oranları ile pozitif ilişkili bulunurken (Van Rijckeghem ve Üçer, 2009; Ceritoğlu, 2009) ikinci konut, arsa ve araba sahibi olmak negatif ilişkilidir (Pektaş Erdem, 2017; Şengür ve Taban, 2016).

TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri 2003 - 2016 dönemi verileri kullanılarak yapılan yakın zamanlı çalışmada literatürdeki ev sahipliği ve borçluluk durumuyla ilgili benzer bulgular bulunmuştur (Ceritoğlu, 2017). Ev sahibi olmak hanehalkı tüketim harcamalarının artışı desteklerken, konut borcu olmasının hanehalkı tüketim harcamalarının büyümesini baskıladığı görülmüştür. Ev sahibi olup konut borcu devam eden ailelerin daha fazla tasarruf yapmalarından dolayı ev sahiplerinin kiracılara kıyasla daha yüksek tasarruf oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, konut fiyat artışları ile hanehalkı tüketim harcamaları büyümesi arasında servet etkisi kaynaklı olarak artı yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu veriler göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda konut servetinin yükselmesi hanehalkı tasarruflarını aşağı yönde etkileyen bir başka unsur olarak karşımıza çıkabilir.

Sosyal Yardım Ağları ve Sosyal Güvence

Ülkede sosyal destek sisteminin güçlü olması da düşük tasarruf oranlarına bir nedendir. Örneğin Fransa gibi sosyal destek sistemleri gelişmiş ülkelerde sağlık, eğitim türü harcamalarda devlet desteğinin olması düşük tasarruf oranlarını beraberinde getirmektedir. Güçlü aile bağları da bir sosyal yardım ağı yaratarak daha düşük tasarruf oranlarına neden olabilmektedir. Güçlü aile bağlarının, birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, sermaye piyasası gelişiminin zayıf olması durumunda ihtiyati tasarrufların yerini alabildiği görülmektedir.

Türkiye için yapılan çalışmalarda hanehalkı üyelerinden bir ya da daha fazlasının sosyal güvencesi olması durumunda da tasarruf oranları yüksek olmaktadır. Sosyal güvencesi olmayan hanelerin ihtiyati tedbir amacıyla daha çok tasarruf etmesi beklenirken tersi sonuç bulunmasında sosyal güvencesi olan hanelerin daha düşük sağlık harcamaları olmasından kaynaklanabilir (Van Rijckeghem ve Üçer, 2009; Ceritoğlu, 2013; İpek ve Sekmen, 2016).

Cinsiyet

Birçok çalışma kadınların tasarruf konusunda önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Bununla ilgili bulgular kadın işgücüne katılımının da tasarrufları arttırdığını göstermektedir (Aktaş vd., 2010;

Ceritoğlu, 2009). Kadınların iş hayatına katılımları sadece bununla sınırlı kalmamakta, tasarrufların uzun erimli olması ve finansal sistem içine girmesi ile de olumlu bir ilişki içinde olduğu görölmektedir (Filiztekin ve Mercan, 2016; Chang, 1994). Bu açıdan tasarrufları arttırmada kadınların işgücüne katılımının artırılmasına yönelik verilen çabaların oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Bölgesel Farklılıklar

Türkiye ile ilgili çalışmalarda kentsel yerleşim durumu tasarruf oranları ile pozitif ilişkili bulunmuştur (Yılmaz, 2009; Ceritoğlu, 2013). İpek ve Sekmen (2016)'in çalışmasında ise kırsal kesimde tasarruf oranları kentlere oranla daha yüksek bulunmuştur. Bu durum kırsal kesimde hanelerin toplam harcamalarında kendi üretiminin önemli olması ile açıklanmaktadır. Ayrıca kırsal kesimde tarıma dayalı üretim nedeniyle gelir belirsizliğin daha yüksek olması da kırsal kesimde daha yüksek tasarruf oranları görölmesini açıklayabilir.

Filiztekin ve Mercan (2016) da çalışmalarında tasarruflarda bölgesel farklılıklara özellikle batı-doğu ayırımına dikkat çekmişlerdir. Doğu bölgelerinde tasarruf etme olasılığının görece düşük kalması, bu bölgelerde yaşayanların finansal sistem dışı araçları daha fazla tercih ediyor olmaları, bu konuda da bölgesel politikalar geliştirmek gerekliliğine işaret etmektedir.

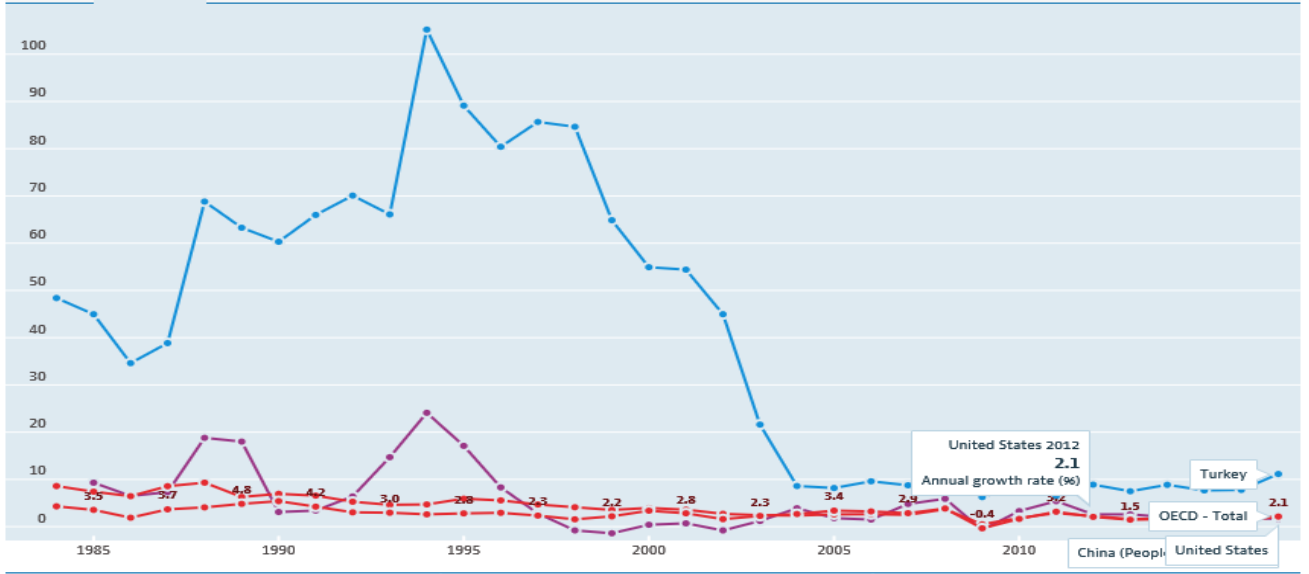
Enflasyon

Enflasyonun tasarrufa etkisi fiyat istikrarsızlığı yaratarak belirsizliği arttırmasıyla ilişkilidir. Bu açıdan literatürdeki bazı çalışmalarda enflasyon belirsizliğin bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Daha fazla enflasyon, daha fazla belirsizlik dolayısıyla ihtiyat amaçlı daha yüksek tasarruf oranına neden olacaktır (Carroll, 1992). Enflasyonun çalışan kesimden sermaye sahiplerine gelir transferi yaratacağı ve bu nedenle tasarrufları arttıracadı da ikinci bir kanal olarak vurgulanmaktadır. (Loayza, Schmidt-Hebbel ve Serven, 2000)

Freytag (2013) ölkelerarası çalışmasında mevcut enflasyonun tasarrufları arttırdığını, üç yıllık ortalama enflasyonun ise düşürdüğünü bulmuştur. Burada mevcut yıla ait yüksek enflasyon ekonomik belirsizlikle ilişkili olarak, ya da ekonomik aktörlere planlanandan daha fazla para verilmesi yoluyla (Deaton, 1977) tasarrufu yükseltmektedir. Uzun vadede ise yüksek enflasyonun alım gücü üzerindeki olumsuz etkisiyle tasarruf edebilmeyi azaltması beklenebilir.

Türkiye 2001 krizi ve özellikle 2004 yılı sonrası enflasyon oranlarında belirgin bir düşüş sergilemiştir. Ancak 2016 yılı itibari ile OECD ölkeleri arasında yüksek enflasyon oranları ile dikkat çekmektedir (bkz. Şekil 14). Bu açıdan değerlendirildiğinde hâlihazırdaki yüksek enflasyonun uzun dönemde tasarruflar üzerine negatif etkisi olacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 14. OECD Ülkeleri ve Türkiye’de TÜFE Bazlı Enflasyon Oranları

Kaynak: OECD

Sermaye piyasalarının gelişmişliği

Yerli sermaye piyasalarının az gelişmiş olması durumunda tasarruf sahipleri ile borç alacaklar arasında etkileşim zor ve masraflı olacaktır. Bu durumda birçok vatandaş için borçlanarak tüketim dengelemesi sağlamak mümkün olmadığı için ihtiyati tasarruf güdüsü toplam tasarrufların yüksek olmasına neden olacaktır (Edwards, 1996: 23).

Bunun yanında gelişmiş bir yerli finansal piyasa daha iyi risk-getiri profilleri sunması ve potansiyel tasarruf sahiplerinin işlem maliyetlerini azaltarak gelirin daha fazla bir kısmının biriktirilmesi yoluyla daha fazla tasarruf etmeye de teşvik yaratabilir (Sen ve Athukorala 2003). Global finansal piyasalara entegrasyonun ise dış borçlanma kısıtlarını kaldırdığı için daha düşük özel kesim tasarruflarına neden olacağı görüşü hakimdir.

Faiz Oranları

Faiz oranlarının tasarruflara etkisinde *gelir* etkisi, *ikame* etkisi ve servet dikkate alınmalıdır. Tasarruflar üzerindeki ikame etkisi bugünkü tüketimin maliyetini attırdığı için bugün daha az tüketip tasarruf etmeyi destekler yönde dolayısıyla pozitifken; gelir etkisi negatiftir. Ayrıca faizlerdeki değişikliklerin mevcut servetin değerini de etkileyeceği ve dolayısıyla bir üçüncü *servet* kanalının olduğu da dikkate alınmalıdır. Servet etkisi tasarrufları arttırmak yolu ile pozitiftir (Deaton, 1992).

Faizlerin artması ile bugün tüketmek yerine tasarruf ederek gelecekte daha fazla tüketim yapılabileceği için bugünkü tüketimin maliyeti artmış olacaktır. Dolayısıyla bugün yerine yarın tüketmek (yani tasarruf yapmak) daha avantajlı olacaktır. Bu çerçevede, yüksek faizler ikame etkisi ile tasarrufları

pozitif yönde etkiler. İkame etkisi denmesinin nedeni bugünkü tüketim yerine gelecekteki tüketimin tercih edilmesine dayanır. Artan faizlerin yaratacağı ikinci etki ise gelecekte planlanan tüketimin bugüne indirgenmiş beklenen değerini düşürmesinden kaynaklanır. Gelecekteki tüketimin değerinin düşmesi kişinin mali olarak daha iyi durumda olması anlamına geleceği için tüketimini arttırmasına ve daha az tasarruf etmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla artan faizlerin gelir etkisi negatiftir. Yüksek faizler gelecekte beklenen gelirin (işgücü geliri ya da mevcut varlıklardan elde edilecek gelirleri) bugüne indirgenmiş beklenen değerini düşüreceği için bireyi mali olarak daha kötü duruma getirecek dolayısıyla daha az tüketimine ve daha yüksek tasarruflara sebep olacaktır.

Bu üç etki kanalından hangisinin daha etkin olduğuna ilişkin ampirik çalışmalar farklı sonuçlar bulmuşlardır. Türkiye ile ilgili olan makro veriye dayalı çalışmalardan Van Rijckeghem (2010) 1988-2009 dönemi için belirgin bir faiz etkisi bulmazken, 1987-2002 arası dönemi incelediği çalışmasında Ceritoğlu (2009) ikame etkisinin gelir etkisinden daha fazla olduğunu dolayısıyla faiz oranlarının tasarrufları arttırıcı bir etkisi olduğunu ancak yine de toplam etkinin düşük olduğunu göstermektedir. Yakın zamanlı ve hanehalkı bütçe anketi verisine dayalı olan çalışmada Ceritoğlu (2017) reel faiz oranlarının çok güçlü bir etki olmamakla birlikte tasarrufları arttıracağını, yani ikame etkisinin baskın olduğunu göstermektedir.

6. SONUÇ, GENEL DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Yüksek ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması ile dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasında yurt içi tasarrufların artırılması oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. TÜİK tarafından revize edilen yeni milli gelir serilerine göre Türkiye'nin toplam tasarruf oranının küresel kriz sonrasında arttığı ve bu artışta kamu tasarruflarındaki artışın etkili olduğu gözlenmektedir. Toplam tasarrufların büyük bölümünü oluşturan özel tasarruflar ise söz konusu dönemde durağan bir seyir izlemektedir. Türkiye'nin toplam tasarruf oranı 2015 yılında yüzde 24,8 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu oran, aynı yıl için OECD ve Avrupa Birliği ortalamasının üzerinde iken Türkiye'nin içinde bulunduğu orta-yüksek gelirli ülkelerin tasarruf oranlarının altında kalmaktadır. Türkiye'de tasarrufların mevcut seviyesi değerlendirildiğinde, ÖİK'da iki görüş ortaya çıkmıştır. Bir görüş mevcut durumda tasarrufların seviyesinin kısa vadede yeterli seviyeye ulaştığı ve bu seviyenin üzerine çıkarmanın yine kısa vadede çok gerçekçi olmadığıdır. Bu görüşe göre tasarrufların arttırılmasına yönelik politikalara yoğunlaşmak yerine, mevcut tasarrufların daha verimli kullanılabilmesi büyüme yaratacak alanlara yönlendirici uygulamalara yönelmek daha etkili olacaktır. İkinci görüş ise mevcut tasarrufların daha verimli kullanılabilmesi konusunda aynı düşünmekle beraber, tasarrufların artırılması gerekliliğinin devam ettiği, tasarrufları arttırmanın uzun dönem sürdürülebilir büyüme ve cari açık sorunu için önceliğini hala koruduğudur. Bu konu uluslararası literatürde de üzerine anlaşılmış, sınırları net çizilmiş bir alan değildir. Ülkelerin optimal tasarruf/yatırım oranları ne olmalıdır, ne kadarı ulusal kaynaklardan, ne kadar dış finansman ile sağlanmalıdır soruları (bkz. Bölüm 2) ekonomistler için güncel araştırma ajandasında yer tutmaktadır. Ayrıca ülke, bölge, zaman spesifik etkilerin çok önemli olduğu burada öne çıkan bulgudur. Bu çerçevede aşağıda ÖİK'da tartışılan bu ilk görüşe ait argümanlara yer verilmiştir. Raporun devamında ise her iki görüşün ortak politika önerilerine ve bunun yanında tasarrufların arttırılmasına yönelik politika alternatiflerine yer verilmiştir.

Tasarrufların mevcut seviyesinin yeterli olduğu görüşüne göre, yeni ulusal hesaplar ile Türkiye'nin yatırım-tasarruf dengesizliği sorunu köklü biçimde değişmiştir. Önceki hesaplara göre yaklaşık yüzde 10 puan tasarruf artışının, tasarruf "yetersizliği" sorununun yeniden tanımlanmasını ve odak hedeflerde değişiklikler ve yeni öncelikler belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Raporun 3. Bölümünde gösterildiği gibi Türkiye'nin tasarrufları son yıllarda gelişme göstererek dünya ortalamasına erişmiştir. Mevcut durumda birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden, özellikle Brezilya ve Meksika gibi benzer gruptaki büyük Güney Amerika ülkelerinin üzerinde bir tasarruf oranı söz konusudur. Türkiye'nin tarihsel-yapısal-kurumsal-kültürel patikaları göz önüne alındığında Doğu Asya ülkelerinin

tasarruf oranlarına erişilmesinin, özellikle hanehalkı tasarruflarını karşılaştırılabilir seviyelere yükseltmenin gerçekçi olmadığı değerlendirilmektedir.

Nitekim, araştırmalar son on yılda gerçekleşen yüksek büyümenin dikkate değer ölçüde kapsayıcı olması ve krediye erişimin çeşitli araçlarla kolaylaştırılması sonucu hanelerin dayanıklı tüketim mali harcamalarını belirgin ölçüde artırdıklarını göstermektedir. Gelirler arttıkça bu eğilimin devam etmesi beklenmektedir. Dolayısıyla hanehalkı tasarruf oranlarını standart teşvik uygulamaları ile artırmaya çalışmak gerçekçi bir çaba olmayabilir. Bu alanda, tasarrufları arttırmak dışında tasarrufların mali sisteme çekilmesine yönelik daha büyük mesafe olduğu düşünülmektedir. Ayrıca haneler dışında firmaların tasarruflarına yönelik politika arayışlarının daha gerçekçi olduğu değerlendirilmektedir.

Kamu tasarruf oranının son yıllarda düzenli olarak arttığı ve yüzde 4'lere eriştiği görülmektedir. Bu alanda daha fazla artış sağlanabilir mi sorusu da önemlidir. Kamuda israf önlenerek tasarruf sağlamak düşünülmelidir. Ancak vergi yükü artırılarak yaratılan ek gelirin kamu yatırımlarına aktarılması alternatifinde "dışlama" etkileri dikkate alınmalıdır.

Tasarrufların cari açık ile olan ilişkisi de dikkate alınması gereken bir diğer konudur. Türkiye'nin yüzde 5 civarında bir cari açık oranı mevcuttur. Cari açığı düşürmeye yönelik olarak yurt içi tasarruf oranını 1-1,5 puan artırmanın mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak yüzde 4-5 oranında cari açığın gelişmekte olan bir ülke için makul olduğu da düşünülmektedir. Burada önemli olan cari açığın finansman şeklidir. Büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve uzun vadeli dış krediler ile finanse edilen bir cari açığın sorun teşkil etmeyeceği, bu koşul altında yüzde 4-5 cari açığın, özellikle GSYH artış oranı yüzde 5'in üzerinde olduğu sürece sürdürülebilir olduğu belirtilmektedir.

Yatırımlar açısından, yüzde 30'luk bir yatırım oranının da oldukça yüksek bir oran olduğu değerlendirilmektedir. Bu alanda yatırımların arttırılmasından ziyade yatırımların bileşimi değiştirilerek (inşattan makina teçhizata) etkinlik artırılabilir. Etkin bir yatırım politikası ile toplam faktör verimliliğini arttırarak büyüme sağlamak mümkün olacaktır. Potansiyel büyümenin mevcut yatırım oranı ile yüzde 5-6 arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kaynaklar etkin kullanıldığı takdirde ve verimlilik artırıcı reformlar yapılabildiği ölçüde ekonomik büyüme oranı yüzde 6 civarında sürdürülebilir hale gelebilir. Bu koşullarla büyük ölçüde DYY ve uzun vadeli kredi ile finanse edilen cari açık da risk oluşturmayacaktır.

Özetlemek gerekirse, ÖİK'da ortaya atılan tasarrufların mevcut seviyesinin yeterli olduğu görüşü temel olarak tasarrufları arttırmaya yönelik atılacak adımlarda özellikle kısa vadede az bir verim alanı kalmasına atıfta bulunmakta, ancak tasarrufların uzun dönemde artışının sürdürülebilir ekonomik

büyümeye etkisini yadsımamaktadır. Dolayısıyla bu görüşte DYY ve uzun vadeli dış finansmana odaklanmanın, yatırımın bileşimini değiştirmek gibi alanlara yönelmenin hane tasarruflarını artırmaya yönelik politikalarından daha öncelikli olduğu ve bu sayede daha etkin sonuç alınabileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye'deki tasarruf oranlarının yüksek gelir grubu ve Asya'daki gelişmekte olan ülkelere kıyasla halen düşük olduğu göz önüne alınacak olursa ve Türkiye'nin süregelen yüksek yatırım ihtiyacı dikkate alındığında Türkiye'de yurt içi tasarrufun artırılmasına yönelik politikaların hala önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu görüşe göre tasarrufların artırılması uzun vadeli büyüme açısından önceliğini korumaktadır. Özel tasarrufların önemli bir kısmını oluşturan ve Hanehalkı Bütçe Anketinden hesaplanan hanehalkı tasarruf oranlarının düşük seyrettiği dikkat çekmektedir. 2003 yılında yüzde 17,5 olan hanehalkı tasarruf oranı 2013 yılında yüzde 7,5 seviyesine gerilemiş olup bu gerileme tüm gelir gruplarında gözlenmektedir. Tasarruf oranları yüzde 20'lik gelir grupları itibarıyla farklılaşmakta ve alt gelir gruplarındaki hanehalkları negatif tasarruf yaparken, toplam hanehalkı tasarrufunun büyük kısmı üst gelir grupları tarafından yapılmaktadır. Gelir dağılımını düzeltici politikalarla gelirin artırılması ve üst gelir grubunun tasarruflarını artırmaya yönelik teşvik edici mekanizmaların geliştirilmesi toplam tasarruf oranının artırılması hususunda önem arz etmektedir.

Tasarrufları artırmaya yönelik tedbirler; Hanehalkı Tasarruflarını Arttırmaya Yönelik Politikalar; Firma Tasarruflarını Arttırmaya Yönelik Politikalar ve Kamu Tasarruflarını Arttırmaya Yönelik Politikalar olarak aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca genel politika önerileri ile bir genel değerlendirme yapılmıştır.

6.1. Hanehalkı tasarruf ve tüketimine ilişkin değerlendirmeler ve politika önerileri

Hanehalklarının tasarruflarını artırmak iki açıdan önemlidir. Birincisi yatırımların finanse edilmesini sağlamak amacıyla toplam tasarrufları yükseltmesi, ikinci ise hanelerin kendilerini gelecekte güvence altına almalarının sağlanmasıdır. Hanelerin gelecekte oluşacak sağlık gibi beklenmeyen harcama gereksinimlerini karşılayabilecek belirli bir tasarruf birikimini çalışıyor iken yapmaları teşvik edilmelidir.

Hanehalkı tasarruflarını artırmaya yönelik politikalar ele alındığında finansal okuryazarlık geliştirilmeye en yakın alan olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması ve finansal eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, borç, faiz gibi kavramlara yönelik hanehalklarına eğitim desteğinin sağlanması, bankacılık alanında tüketicinin daha kolay anlayabileceği şekilde hizmetlerin sunulması bu alanda gelişmeye açık politikalar. Banka müşterilerinin yatırım

hesabı açarken karşılaştığı formalitenin de bu tür yatırımlar önünde bir engel olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle yaşlı ve düşük eğitim seviyesine sahip hanelerin altın türü yatırım araçlarını tercih etmelerinin bir sebebi de diğer yatırım araçlarını anlama ve uygulamada karşılaştıkları zorluklardır. Bu nedenle yatırımların geniş halk kitlelerinin anlayabileceği şekilde kolaylaştırılması da finansal sisteme kaynak çekebilmek açısından önemlidir.

Hanehalkı tasarruflarının artırılmasında diğer bir politika aracı olarak amaca yönelik tasarruf hesapları oluşturulması söz konusu olabilir. Örneğin gayrimenkule dayalı finansal araçların yaygınlaştırılması ve daha iyi tanıtılması hanehalklarının bu yatırım aracına konu olan gayrimenkule olan ilgilerinin bu yeni yatırım aracına yönlendirilmesiyle tasarruflarını etkileyebilir.

Hanehalkı tasarruflarının azalmasında etkili olan faktörlerin en önemlisi hanehalkının tüketici kredilerine erişim imkânlarının kolaylaşması ve bunun sonucunda artan kredi kullanımıyla birlikte tüketimin gelirden daha hızlı artmasıdır. Tüketici kredileri içinde ise payı en fazla artan kalemler konut ve ihtiyaç kredileri kalemleri olmuştur. Ancak kriz sonrası dönemden itibaren makro ihtiyati tedbirler yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmış ve alınan tedbirlerin etkisiyle tüketici kredilerinin toplam krediler içindeki payı son yıllarda bir miktar gerilemiştir. Kredilerin tüketimi kolaylaştırıcı etkisine rağmen bireyler, özellikle konut kredisi gibi yüksek miktartlı aylık ödemeleri olan kredilerde gelecekteki tüketimlerini bir ölçüde azaltma yükümlülüğünü kabullenmektedir. Ancak, sonraki dönemlerde tüketimlerini belli bir seviyede tutmak isteyen tüketiciler daha fazla borçlanabilmekte; borçlarını ödeyemediği durumda ise borç sarmalına girmektedir. Bu açıdan da borç/gelir oranının faydalı bir politika aracı olacağı değerlendirilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus bu uygulamadan doğabilecek olumsuz etkiler olabileceğidir. Dolayısıyla, bu konuda uygulanması düşünülen herhangi bir politika önerisi etki analizleri ve uygulanabilir çalışma modeli dikkatlice kurgulandıktan sonra gündeme alınmalıdır. Aksi takdirde kayıtdışıılığın artması, finansal sistem dışında borçlanma gibi son derece olumsuz sonuçların da doğabileceği de unutulmamalıdır.

Finansal işlemlerde kayıtdışıılığın azaltılması, düşük gelirli haneler gözetilerek finansal kapsayıcılığın artırılması, finansal kurumların ve yatırım araçlarının Türkiye'nin her bölgesinde ve bütün illerinde yaygınlaştırılarak erişilebilir olmasının sağlanması ile yastık altı altın tasarruflarının mali sisteme çekilmesi sağlanabilir. Hanehalkı tasarruflarına yönelik politikalarda bölgesel ayrımların dikkate alınması önem taşımaktadır. Doğu bölgelerinde tasarruf etme olasılığının görece düşük kalması, bu bölgelerde yaşayanların finansal sistem dışı araçları daha fazla tercih ediyor olmaları, bu konuda da bölgesel politikalar geliştirmek gerekliliğine işaret etmektedir.

Vergi düzenlemeleri de hanehalklarının tasarruf seviyelerini etkilemede önemli bir politika aracı olarak kullanılabilir. Varlığa dayalı menkul kıymetlere ilişkin vergi düzenlemelerinin varlığın tabi olduğu vergiyle uyumlu hale getirilmesi, gelir dağılımında adaleti sağlayan vergi uygulamalarına yer verilmesi ve uluslararası yükümlülükler gözetilerek, lüks ve/veya ithalat yoğunluğu yüksek tüketim malları tespit edilerek caydırıcı vergilendirme yapılması bu alanda ele alınabilecek politika başlıkları olarak düşünülebilir. Harcama kalemi bazında yüksek harcama kalemlerinin düşürülmesine yönelik politikalar, veriden görüldüğü üzere ulaştırma harcamalarının azaltılması yoluyla tasarrufların artırılması, su ve elektrik gibi çeşitli enerji türlerinde tasarruflarının artırılması üzerine yoğunlaşabilir. Bu alanda yapılacak araştırma sonuçlarına dayalı olarak politika önerisi geliştirilmesi uygun olacaktır.

Zaman içinde hanehalkı tüketim kalıplarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hanehalklarının toplam tüketim harcamaları içinde mal ağırlıklı harcamaların payı azalırken, hizmet ağırlıklı harcamaların payı artmıştır. Hizmet ağırlıklı harcamaların içinde ise dikkat çeken harcama kalemi ulaştırma harcamaları olmaktadır. Gözlenen bu eğilim çerçevesinde hizmet ağırlıklı harcamalar içinde artış oranıyla dikkat çeken ulaştırma harcamalarına ilişkin tüm toplumu kapsayacak politika alanlarına odaklanılmasında fayda görülmektedir. Toplu taşıma imkanlarının geliştirilmesi, toplu taşıma kullanımını özendirerek bilinçlendirici faaliyetlerin çoğaltılması bu alanda etkili olacaktır. Elbette ki burada veriden gözlemlenen eğilimlere dayalı olarak yapılan bu çıkarımların, konu üzerinde yapılacak araştırma sonuçlarına dayalı olarak politika önerisine dönüştürülmesi uygulanacak politikaların tasarruf arttırıcı etkilerin arttırılması açısından önemlidir.

Bireysel emeklilik fonlarına otomatik katılım uygulamasına yönelik politikalar geliştirilmesi (otomatik katılım da dahil) ve mevcut BES’de katılımın bütün gelir gruplarına yaygınlaştırılıp, sistemde kalma süresinin uzatılmasının sağlanması önem arz etmektedir. Türkiye’de mevcut BES sisteminin portföy büyüklüğü ve kapsayıcılığı onu tasarrufların gelişimini anlamada ve tasarruflarla ilgili gelecek projeksiyonu yapmada önemli bir politika aracı haline getirmiştir (Kutu 3).

Kutu 3. Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) Türkiye’de hem tasarrufların arttırılması hem de nüfusun giderek yaşlanması ile doğabilecek problemlere karşı önlem olarak uygulamaya konulmuştur. Gönüllülük esasına dayalı BES’in yanı sıra, 25 Ağustos 2016 tarihinde kanunlaşan ve 1 Ocak 2017 itibarıyla yürürlüğe giren Otomatik Katılım uygulaması ile 5510 sayılı Kanun’un dördüncü maddesinin (a) ve (c) bentlerine göre çalışan 45 yaşını doldurmamış tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile 29/5/2009 tarihli ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 28 inci maddesi kapsamında olan çalışanların kapsam altına alınmasıyla sistemin yaygınlaşması için önemli bir adım atılmıştır.

Hâlihazırda, bireysel emeklilik sisteminde “işveren tarafından ödenenler hariç katılımcı adına bireysel emeklilik hesabına ödenen katkı paylarının yüzde yirmi beşine karşılık gelen tutar” devlet katkısı olarak katılımcı hesaplarına

nakit olarak ödenmektedir. 2013 yılında uygulamaya giren bu sistem ile 2013 yılında 3 milyon olan katılımcı sayısı, Temmuz 2018 itibarıyla yaklaşık 7 milyona ulaşmış, fon büyüklüğü ise 20 milyar TL'den yaklaşık 80 milyar TL'ye (yaklaşık 10 milyar TL'si devlet katkısı fonu) yükselmiştir. Görüldüğü üzere, devlet katkısı rejiminde 2013 yılında yapılan değişiklik, sistemin gelişmesi ile fon miktarı ve çeşitliliğinin artmasına önemli katkı sağlamıştır. Otomatik katılım uygulamasıyla bireysel emeklilik sisteminde ciddi bir reform ve açılım yapılmış olup, yaklaşık 14 milyon çalışanın tamamının 2019 yılında sisteme dâhil olana kadar uygulamanın kamuoyu tarafından benimsenmesi ve uygulamada ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesini sağlayacak gerekli aksiyonların alınması öncelikli hedefler arasındadır.

Ancak eldeki veriler bu sistemin yeterince yaygın kullanılmadığını ortaya koymaktadır. 20 Aralık 2017 itibarıyla sistemde kalmaya devam edenlerin oranı yüzde 46 seviyesindedir. Komisyon çalışmaları kapsamında, bir takım çekince ve görüş ayrılıkları dile getirilmiş olsa da BES'i geliştirmek için bazı öneriler gündeme getirilmiştir:

4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununun dördüncü maddesine göre bireysel emeklilik sistemine fiil ehliyetine sahip kişiler katılabilir. Anılan Kanun maddesinin ve diğer alt düzenlemelerin değiştirilerek 18 yaş altı kişilerin sisteme dâhil edilmesi yoluyla emeklilik sistemine kişi ve fon bakımından katılımın önemli ölçüde artırılması önerilmiştir. Ancak, BES'in mevcut haliyle sisteme katılabilen görece yüksek gelirli kesimlere yönelik kaynak transferine neden olduğu bu önerinin de büyük oranda halihazırda sisteme katılmış olan hanehalklarını destekleyerek söz konusu kaynak transferini daha da artıracak endişesi dile getirilmiştir.

BES ile ilgili katılımı artırmaya yönelik önemli etkenlerden biri de fon getirilerinin artırılmasıdır. Bu açıdan yatırım fonlarında fon işletim giderlerinin düşürülmesi, BES'teki devlet katkısının risksiz yatırımlar yerine piyasa koşullarında getiri sağlayan fonlara yönlendirilmesi, fon yöneticilerinin müşterilerin risk iştahına uygun olarak fonları yönetme becerisinin artırılması ve bağımsız yatırım danışmanlığı hizmeti sağlanması uygulanabilecek alternatif iyileştirmelerdir. Bu konuyla ilişkili olarak zaman içinde BES fonlarının varlık dağılımının çeşitlendirilmesi; emtia, özel sermaye fonları, uluslararası menkul kıymetler vb. alanlarda yatırım yapmanın önünün açılmasının da katılımı artırma açısından yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Müşteri portföy getirisinin basit ve anlaşılır şekilde rapor edilmemesi şu anki sistemin bir problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılması, getiride ve maliyette şeffaflık sağlanması, gider yapısının optimize edilmesi sistemin şeffaflığı ve sürekli gelişimini garanti edeceği gibi caymaların da önüne geçecek bir ilerleme olacaktır.

Tasarruf bilincini arttırmaya ve tüketim alışkanlıklarını tasarrufu destekleyici yönde geliştirmeye yönelik politikaların uzun vadede kalıcı tasarruf artışı için önemi çok büyüktür. Türkiye'de bu çerçevede ikinci el tüketim malları piyasasının ekonominin geneline yaygınlaştırılması ve kullanımının özendirilmesi (birçok gelişmiş ülkede ikinci el piyasası yaygınlaştırılmıştır), tüketime yönelik algı çalışmaları yapılması, gösteriş tüketiminin azaltılması (Kutu 4), zorunlu olmayan harcamaların önüne geçebilmek amacıyla tüketici bilincinin oluşturulması için eğitim politikalarının gözden geçirilmesi önemli olabilir. Bireylerin daha az tasarruf edebiliyor olmaları eğitim ile hem doğrudan (gelir üzerinden), hem de dolaylı (eğitim seviyesi bilinçli tüketimi arttırabileceğinden)

ilgilidir.²¹ Dolayısıyla eğitim düzeyinin ülke genelinde yükseltilmesi, bireylerin istihdam edilebilirliğini artıracak, geçim yollarını ve refahı geliştirecek bir yöntemdir. Bununla birlikte, artan eğitim seviyesi tasarruf oranlarını da yukarı taşıyacaktır.

Bir ülkenin gelişmesi için en önemli yatırımlardan birisi insana yapılan yatırımdır. Gelir gruplarının toplam tüketim harcamaları içinden aldığı paylar politika üretimi bağlamında oldukça önemli ipucu sağlayabilecek bilgiler taşımaktadır. Alt gelir gruplarının toplam eğitim harcamaları içinden aldığı paylar oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Yüksek gelirli hanelerde eğitim harcamalarının daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye yatırımı ve büyüme için en önemli kanallardan birdir. Bu açıdan eğitime yönelik harcamaların kısıtlanmamasına özen göstermek gerekir. Eğitime yönelik kamusal harcamalar, kaliteli eğitimi bütün gelir grubundaki hanelere ulaştırabilecek nitelikte düzenlenmelidir. Beşeri sermaye ile ilgili diğer bir konu da mevcut beşeri sermayenin beyin göçü yolu ile kaybının önüne geçilmesidir. Eğitimli işgücünün yurtdışında çalışma tercihinin azaltılmasına yönelik ve mümkünse yurt dışındaki eğitimli kesimin geri dönüşünü destekleyici politikaların devamı ve geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca, eğitim düzeyi ile gelir düzeyi arasında yüksek bir ilişki bulunmakta dolayısıyla eğitim düzeyi hanehalkı geliri ve tasarrufları üzerinde de etkili olan önemli bir faktör olmaktadır. Eğitim düzeyi bireylerin istihdam edilebilirliğini ve bu yolla geçim yollarını ve refahını etkilemektedir.

Eğitim seviyesiyle birlikte gelirin arttığı göz önünde bulundurulduğunda, düşük gelir gruplarının toplam içinde eğitim harcamaları payının az olması söz konusu gelir gruplarındaki hanehalklarının özellikle çocuklarının eğitimi için daha az harcama yapmaları sonucunda gelir dağılımı eşitsizliğinin nesiller arası aktarım sorununa neden olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde sağlık harcamalarında da alt gelir grupları ile üst gelir grupları arasında büyük oranlarda farkların olduğu gözlenmektedir. Ülke ekonomisine katkısı bakımından beşeri sermayenin gelişimi için söz konusu kalemlerden alt gelir gruplarının aldığı payların artması gerekmektedir. Yoksullukla mücadele eden alt gelir gruplarının iyi eğitim ve sağlık hizmetleri alacakları bir sistemin geliştirilmesi ve bu kesime yönelik desteklerin artırılarak devam etmesi ve bu kesimin eğitime yapılan yatırımların artırılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

---

²¹ Yüksek eğitim seviyesinde, yüksek gelir seviyesinde ve çalışan kesimde finansal bilgi skoru daha yüksek iken eğitim seviyesi düşük ve alt gelir gruplarında temel finansal bilgi skoru yüzde 60'ın altına düşmektedir. Dolayısıyla eğitime ayrılacak kaynakların tasarruf bilincini arttırmak yoluyla da büyümeye katkı sağlayacağı dikkate alınmalıdır.

Kutu 4. Gösteriş Tüketimi

Gösteriş tüketimi de tasarruf için önemli bir engel olarak görülmektedir. Günümüzde tüketim kalıplarının değiştiği ve gösteriş tüketiminin arttığı görülmektedir. Sembolik olarak sosyo-ekonomik hiyerarşide üst konumda olmayı gösteren ürünleri daha çok tüketmek olarak tanımlanabilecek gösteriş tüketimi (veya göze çarpan tüketim, bkz. Veblen, 1899) tüketimin doğrudan faydasına ek olarak toplumda statü göstergesi olarak fayda sağladığı tezine dayanır. Buna bağlı olarak özellikle toplumda statü sembolü olarak nitelendirilebilecek bazı ürünlerin tüketiminin arttığı düşünülmektedir.

Reklamlar ve pazarlama kampanyalarının da etkisiyle dünya genelinde artan bu davranışın önemli sonuçları olmaktadır. Özellikle 1980 sonrası ABD’de gitgide düşen tasarruf oranlarının bu etkiden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Yazılı basında da yankı bulan bu tez iktisat literatüründe göze çarpan tüketim ve grup etkisi üzerine araştırmaların canlanmasına neden olmuştur. Son küresel kriz öncesinde ABD’de yaşanan aşırı kredi büyümesi ve tüketim artışını göze çarpan tüketim etkisiyle açıklayan çalışmalar mevcuttur. Kumhof ve Ranciere (2010), Ravenna ve Vincent (2014) artan gelir eşitsizliğinin ve buna bağlı göze çarpan tüketimin nihayetinde krize varan aşırı kredi genişlemesine neden olmasını teorik olarak göstermektedirler. Milanovic (2009), Stiglitz (2009), Fitoussi ve Saraceno (2010), Rajan (2010) da benzer argüman öne süren çalışmalardır.

Türkiye için de gösteriş tüketiminden söz etmek mümkündür. 2002-2013 dönemi hanehalkı tüketiminin inceleyen çalışmada Tamgaç – Tezcan (2016) özel olarak kentlerde düşük gelir grubu hanelerin tüketim kararlarında en yüksek gelir grubu hanelerin tüketiminden etkilendiğini göstermiştir. Ancak bu etki kırsal kesimde görülmemektedir. ABD ve Türkiye arasında gelir eşitsizliği açısından benzerlikler vardır ve iki ülkenin Gini katsayıları birbirine oldukça yakındır. Eşitsizliğin yüksek olduğu bir ekonomide alt gelir grubu statü göstergesi olduğu düşünülen belli ürünleri tüketerek çevresine üst gelir grubuna ait olma sinyalini vermek ister. Dolayısıyla gelirin daha eşit dağıldığı ülkelerde tüketimde gösteriş etkisinin daha zayıf olmasını bekleriz. Öyleyse burada gelir dağılımını düzeltici politikaların ele alınması gerekir.

Bu konuda vergilendirme etkili olmayabilir, özellikle gösteriş tüketimine yönelik ürünlerde fiyat artışı ürünü daha cazip hale getirebilir. Gelir eşitsizliğini düşürmeye yönelik nakdi transferlerin eğitim, sağlık türü verimli alanlar yerine gösteriş tüketimine harcanma ihtimalinin de politika tasarımında dikkate alınması önemlidir. Gösteriş tüketimi hastalığın kendisi değil, semptomu olarak düşünülmeli, bu davranışı azaltacak mekanizmalar tasarlanmalıdır. Bu konuda reklam kampanyaları, görsel medya ve sosyolojik araştırmalar etkili olabilir.

6.2. Firma tasarruf ve tüketimine ilişkin politika önerileri

Yeni ulusal hesaplar aracılığı ile özel tasarruf oranlarının firmalar ile haneler arasında kabaca yarı yarıya paylaşıldığı görülmektedir. Bunun yanında mevcut seviyesiyle Türkiye’deki şirketlerin tasarruf oranları uluslararası seviyenin altında kalmaktadır. Bunun yanında son yıllarda gözlemlenen tasarruflardaki düşüş eğilimi de yine diğer ülkelerle karşılaştırıldığında tam tersi bir eğilimi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla şirket tasarruflarının artırılması önemli bir politika alanıdır. Bunun yanında

KOBİ'ler için gelişmenin önünde engel oluşturan temel faktörlerden biri finansal sisteme entegrasyon olarak görülmektedir. KOBİ'ler özelinde finansal okuryazarlığının artırılması bu anlamda önemli bir politika aracı olabilir. Genel politikalar ise, döviz geliri olmayan mali kesim dışındaki firmaların dövizle borçlanmasını düzenleyecek makro ihtiyati tedbirlerin alınması, vergi düzenlemelerinde firmaların tasarruf tercihlerini olumsuz etkileyecek kararlardan kaçınılması ve firmaların finansal olanaklarının geliştirilmesi için makro seviyede aksiyon alıcı politikalar geliştirilmesi olarak ifade edilebilir.

6.3. Kamu tasarruf ve tüketimine ilişkin politika önerileri

Kamuda verimliliğin artırılması ve etkin personel kullanımına yönelik uygulamalar dikkate alınabilir. Kamu harcamalarının etkinliğine yönelik yapılabilecek çalışmalarla, kamu harcamalarının sosyal etkisinin araştırılması, kamuda yeni bina yapımı ve bina ve araç kiralama harcamalarının rasyonelleştirilmesi, söz konusu olabilir. Ayrıca, tüketicinin vergi sistemini denetleme ve ödenmeyen vergideki rolünün artırılması da kamu tasarruflarını arttırmada önemli bir rol oynayabilir.

6.4. Genel Politika Önerileri

Tasarruf bilinci oluşturulması ve buna bağlı olarak israfın önlenmesi, daha önce bahsedildiği üzere davranışların değişmesi yoluyla kalıcı etkiler sağlayabilecek ve benzersiz bir şekilde hem ekonomik büyümeye hem de toplumsal bilince katkı sağlayabilecek bir amaçtır. Hanelerin neden tasarruf etmeleri gerektiği konusunda bilinçlendirilmesi en öncelikli alan olarak dikkat çekmektedir. İktisat teorisi ekonomik dalgalanmalara karşı rasyonel bir bireyin ihtiyati tedbir amacıyla tasarruf yaptığı varsayımına dayanır. Ancak günümüzde miyopik bir tüketim anlayışının etkin olduğu görülmektedir. Bu anlayışa karşı tasarrufun önemini anlatan ve tasarruf bilincini geliştiren tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi etkili olacaktır.

Son yıllarda hanelerin küçüldüğü, geniş ailenin yerini çekirdek ailelerin aldığı görülmektedir. Bu değişimle birlikte sosyal destek mekanizması toplumun kendi dinamikleri anlamında zayıflamaktadır. Diğer bir yandan da nüfusun yaşlanması ve yaşam beklentisinin artmasıyla yaşlı bakımının önemli hale geleceği görülmektedir. Bu durumda hanelerin kendi tasarrufları (yani zor günler için bir kenara ayırdıkları birikimlerinin olması) daha da önemli hale gelmektedir. Bunun yanında tasarrufların bir amacı da hastalık, kaza, işsizlik gibi şoklara karşı bir güvence oluşturmasıdır. Bu tür şoklara karşı hanelerin devlet desteği olmadan kendi kendine yetebilecek durumda olması için tasarruf etmesi gerekmektedir. Türkiye geneline bakıldığında hanelerin bu tür bir tasarruf birikimi oluşturmada yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu da toplum geneli için bir kırılganlık oluşturmaktadır.

İsraftan kaçınmak da tasarrufları artırmak açısından oldukça önemlidir. İsrâf boyutunu hem haneler hem firmalar hem de kamu açısından değerlendirmek gerekir. Kaynak kullanımında israftan kaçınmak özendirilmeli ve kamu kesiminin de bu konuda örnek teşkil etmesi sağlanmalıdır. Abartılı harcamaya imkan tanıyan şartlar eğer İhale Kanunu tarafından sağlanıyorsa kanunlarda düzenlemeler yapılması değerlendirilebilir.

Özellikle 2013 sonrası yaşanan aşırı döviz dalgalanmaları da makro iktisadi belirsizliği arttırarak yatırımlar için önemli bir engel oluşturmuştur. Bu dalgalanmalara karşı bireylerin yatırımlarında döviz tercihine yöneldikleri görülmektedir. Bu şartlar ve artan enflasyon altında getiri sağlayan diğer yatırımlar yerine döviz yatırımını tercih edilmesi beklenen bir durumdur. Tasarrufların döviz olarak tutulmasının ise yatırımlar ve cari açık üzerinde olumlu bir etkisi olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla istikrarlı bir yatırım ortamı sağlamak ve tasarrufları artırmak açısından kurdaki oynaklığın azaltılması da önem taşımaktadır.

Tasarruflara olan ihtiyaç dışında tasarrufa yönlenen fonların nasıl değerlendirileceği büyük önem arz etmektedir. Son yıllarda yatırım harcamalarının bileşimine bakıldığında inşaat yatırımlarının oranının yüksek olduğu görülmektedir. İnşaat sektörü büyümeye katkı sağlamakla birlikte teknolojik katma değer açısından düşük kalmaktadır. Son dönemde payı artan inşaat yatırımlarının, ülkemizin uzun dönemli gelişme hedefleri doğrultusunda üretken yatırımlar olmadığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin ihtiyacı olan ihracat artışı için de ticarete konu olan sektörlerde yatırımın artması önemlidir. Ancak son yıllarda inşaat sektöründeki yüksek getiriler birçok firmanın (hatta birçok sanayi firmasının da) bu alanda yatırım yapmasına neden olmuştur. Bu eğilimin İmar Kanununda yapılacak düzenlemelerle önüne geçilmesi mümkündür. Örneğin enflasyon oranının üstünde fiyat artışı gerçekleşen konutlardan fiyat artışı üzerinden vergi almak bir politika olabilir. İnşaat sektörü yüksek getiriler de hanelerin yatırım için öncelikli olarak konut piyasasına yönelmesinde etkili olmuştur. Bu durum da özel sektörün ihtiyacı olan fonların teminini güçleştirmiştir. Bunun yanında konut fiyat artışları ile hanehalkı tüketim harcamaları büyümesi arasındaki pozitif etki de dikkate alınmalıdır. Önümüzdeki yıllarda konut servetinin yükselmesinin hanehalkı tasarruflarını aşağı yönde etkileyen bir başka unsur olarak karşımıza çıkabileceği de dikkate alınarak gerekli düzenlemelerin yapılması önem teşkil etmektedir. Uzun dönemli tasarruf eğiliminin artırılması ve oluşan tasarrufların gelir artırıcı, istihdam sağlayıcı üretken yatırımlara yönlendirilmesine yönelik politikalar, eylem ve tedbirler önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ikinci konuta ve arsa sahipliğine ilişkin vergi düzenlemelerinin gözden geçirilmesi ve ikinci ve sonraki konut alımlarında kullanılan kredilerde KKDF ve BSMV istisnası uygulamasının kaldırılması yararlı olacaktır. Ancak, uygulamada çıkabilecek etkiler iyi analiz edilmelidir. İkinci taşınmazlara ilave vergi konulması aynı zamanda taşınmaz piyasasının daralmasına ve taşınmaz tescillerinin asıl sahibi dışında başkaları adına yapılmasına neden olabilecektir.

Dolayısıyla politikanın amaçlanan etkinliğini tasarrufların konuttan daha üretken yatırım araçlarına yönelmesini de öngören kapsayıcı bir çerçevede değerlendirmek faydalı olacaktır.

İstikrarlı büyüme için yatırım bileşiminin değişmesi ve özellikle sanayi üretimine, yüksek katma değer sağlayan sektörlere ve ihracat sektörlerine kaynak ayırmanın daha cazip hale getirilmesi önemlidir. Yatırımların teşvik edilmesi konusunda hanelerin tasarrufları karşılığı alacakları getiri de önemlidir. Bu açıdan hanelerin şu anki tüketimi erteleyerek tasarruf etmelerini özendirecek farklı yatırım alternatiflerinin oluşturulması ihtiyacı vardır.

Hanede çalışan kadın oranındaki artışın hanehalkı tasarruf oranını arttırdığı bulgusu doğrultusunda kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artırılması yoluyla tasarrufların artırılacağı düşünülmektedir. Kadının işgücüne katılımı üretime doğrudan etkisi ve tasarruf artırıcı etkisi ile birlikte büyüme açısından özellikle önem taşımaktadır.

Altın, Dolar, Avro, TL günlerinde toplanan tasarrufların sisteme aktarılmasını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi, finansal erişimin artırılması, mali sistemin ve sermaye piyasasının geliştirilmesi de tasarruf oranlarına olumlu katkılar sağlayacaktır. Hanehalklarının borsada işlem yapmalarının teşvik edilmesi çerçevesinde küçük yatırımcıların korunmasına yönelik güçlü bir (mevzuat dâhil) koruma sağlanması önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra yeni firmaların borsaya kote olmalarına yönelik gerek tanıtım faaliyetleri, gerekse teşvik çalışmaları artırılarak sürdürülmelidir.

Ekonomik büyümenin kalıcı kılınması ve ekonomik kırılganlıkların azaltılmasına yönelik makro politikalar ve bunun sonucu olarak gelirlerin arttırılması tasarrufların arttırılmasına yönelik tamamlayıcı bir politika olacaktır. Tasarruf oranının uzun dönemde artan bir trend göstermesi reel faizin negatif olmama koşuluna bağlıdır. Dolayısıyla enflasyonun hem seviyesinin hem de volatilitésinin düşük olması güven ortamı yaratması açısından oldukça faydalıdır. Bu süreç ekonomiye fon arz eden aktörler ile fon talep eden aktörler arasındaki güven mekanizmasını yaratacaktır. Ayrıca gelir artışıyla beraber gelir dağılımında gerçekleşecek iyileşme kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme sürecine katkı sağlayacaktır.

Raporun ekinde yer alan politika önerileri tablosu, ÖİK toplantılarında tartışılan ve bu raporda tespit edilen problemler ile ilgili daha detaylı açıklamalar getirmektedir. Önerilen politika önerilerinin her biri belirli bir problemi hedef alıp, birçok uzman tarafından çoğunlukla arkasındaki olası mekanizma da belirtilerek tartışılmış ve ortaya konmuştur. Ancak politika önerilerinin uygulamaya konma aşamasında gözden kaçmaması gereken bir önemli konu ekonomik kısıtlar ve beklenen etkinin fayda/maliyet analizidir. Dolayısıyla uygulama sürecinde veriye ve kantitatif çalışmalara dayalı analizler önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Aktaş, A., D. Güner, S. Gürsel , ve G. Uysal, 2010. “Structural Determinants of Household Savings in Turkey: 2003-2008”, Working Papers 007, Bahçeşehir Üniversitesi, BETAM.
- [2] Bebczuk, R. N. 2000. “Corporate Saving and Financing Decisions in Latin Amerika”, *Economica*, La Plata, V.46, N.2.
- [3] Browning, M. ve A. Lusardi. 1996. “Household Saving: Micro Theories and Micro Facts”, *Journal of Economic Literature*, 34: 1797–1855.
- [4] Carroll, C. D. 1992. “The buffer-stock theory of saving: some macroeconomic evidence”, *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), 61–156.
- [5] Ceritoğlu, E. 2009. *The Empirical Importance of Precautionary Savings in Turkey*. Doktora Tezi, University of Nottingham
- [6] Ceritoğlu, E. 2013. “The impact of labour income risk on household saving decisions in Turkey”, *Review of Economics of the Household*, 11.1: 109-129.
- [7] Ceritoğlu, E. 2017. “The effect of house price changes on cohort consumption in Turkey”, *Central Bank Review* 17: 99-110.
- [8] Chamon, M. D. ve E. S. Prasad. 2010. “Why Are Saving Rates of Urban Households in China Rising?” *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2 (1): 93–130.
- [9] Chang, Y. R. 1994. “Saving behavior of US households in the 1980s: Results from the 1983 and 1986”, *Survey of Consumer Finance. Financial Counseling and Planning*, 5.1: 45-64.
- [10] Chang, Y. R. 1994. “Saving behavior of US households in the 1980s: Results from the 1983 and 1986”, *Survey of Consumer Finance. Financial Counseling and Planning*, 5.1: 45-64.
- [11] Chen, P., L. Karabarbounis, ve B. Neiman 2017. *The Global Rise of Corporate Saving*”, FED Minneapolis Working Paper 736.
- [12] Deaton, A. 1977. “Involuntary Saving Through Unanticipated Inflation”, *The American Economic Review*, 67(5), 899–910.
- [13] Deaton, A. 1991. “Saving and liquidity constraints”, *Econometrica*, 59(5), 1221–1248.
- [14] Deaton, A. 1992. *Understanding Consumption*. Oxford, England: Clarendon Press.
- [15] Deaton, A. ve C. H. Paxson. 2000. “Growth and Saving among Individuals and Households”, *Review of Economics and Statistics*, 82(2): 212–25.
- [16] Demircan, H., ve S. Öz. 2017. “Saving Behavior of Non-Financial Firms in Turkey”, Koç University-Tüsiad Economic Research Forum Working Paper Series.
- [17] Demirezen, Ö. 2015. “Türkiye’de Kredilerin Özel Tüketim Harcamalarına Etkisi”, (Kalkınma Bakanlığı, Planlama Uzmanlığı Tezi), Ankara.

- [18] Edwards, S. 1996. "Why are Latin American Savings Rates so Low? An International Comparative Analysis", *Journal of Development Economics*, 51(1): 5- 44.
- [19] Filiztekin, A. , ve M. Mercan. 2016. *Türkiye'de Bireysel Tasarruflar*. ING Bank Yayınları.
- [20] Fitoussi, J.P. ve F. Saraceno. 2010. *Inequality and Macroeconomic Performance*, Documents de Travail de l'OFCE, 13, Observatoire Francais des Conjonctures Economiques (OFCE).
- [21] Frank, R. H., Seth, A. ve O. Levine Dijk. 2014. "Expenditure Cascades", *Review of Behavioral Economics*, 1: 55-73.
- [22] Freytag, A. ve S. Voll, 2013. "Institutions and Savings in Developing and Emerging Economies", *Public Choice*, December 2013, 157 (3-4): 475-509.
- [23] Friedman, M. 1957. *The Permanent Income Hypothesis. A Theory of the Consumption Function*. Princeton, NJ : Princeton University Press. ISBN 0-691-04182-2.
- [24] Ge, S., D. T. Yang, ve J. Zhang. 2012. "Population Policies, Demographic Structural Changes, and the Chinese Household Saving Puzzle", *IZA Discussion Papers 7026*, Institute for the Study of Labor (IZA).
- [25] Gruber, J. W. ve S. B. Kamin. 2015. "The Corporate Saving Glut in the Aftermath of the Global Financial Crisis", *International Finance Discussion Papers 1150*.
- [26] Heffetz, O. 2011. "A Test of Conspicuous Consumption: Visibility and Income Elasticities", *The Review of Economics and Statistics*, 93(4): 1101-1117.
- [27] Horioka, C. H. ve A. Terada-Hagiwara. 2014. "Corporate Cash Holding in Asia", *Asian Economic Journal*, 28(4): 323-345.
- [28] İpek, E. ve Ö. Sekmen. 2016, "Household Savings in Turkey: Evidence From Microdata", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 02 (04): 102-108.
- [29] FODER, 2017. "Türkiye Finansal Okuryazarlık Araştırması", İPSOS Sosyal araştırmalara Enstitüsü.
- [30] Kumhof, M. ve R. Ranciére. 2010. "Inequality, Leverage and Crises", *IMF Working Papers*, 19: 1-37.
- [31] Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel ve L. Servén. 1998. *The World Saving Database*. Washington, DC: World Bank.
- [32] Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel ve L. Servén. 2000, "What Drives Private Saving across the World?", *The Review of Economics and Statistics*, vol. 82, no. 2, 165-181.
- [33] Meng, X. 2003. "Unemployment, Consumption Smoothing, and Precautionary Saving in Urban China", *Journal of Comparative Economics*, 31(3): 465-85.
- [34] Metin Özcan, K., A. Günay ve S. Ertaç. 2003. "Determinants Of Private Savings Behaviour İn Turkey", *Applied Economics*, 35: 1405-1416.

- [35] Milanovic, B. 2009. “Two Views on the Cause of the Global Crisis?”, Yaleglobal Online. <http://Yaleglobal.Yale.Edu/Content/Two-Views-Global-Crisis>.
- [36] Modigliani, F. 1966. “The Life Cycle Hypothesis of Saving, the Demand for Wealth and the Supply of Capital”, *Social Research*. 33 (2): 160–217.
- [37] Mody, A., F. Ohnsorge ve D. Sandri. 2012. “Precautionary savings in the great recession”, *IMF Econ. Rev.* 60 (1): 114–138.
- [38] Özmen E., S. Şahinöz, ve C. Yalçın. 2012. “Profitability, Saving and Investment of Non-Financial Firms in Turkey”, Working Paper No: 12/14. Ankara. Central Bank of the Republic of Turkey.
- [39] Pektaş Erdem, B., “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler”, (Kalkınma Bakanlığı, Planlama Uzmanlığı Tezi), Ankara, 2017.
- [40] Pirgan Matur E., A. Sabuncu, ve S. Bahçeci. 2011. “Interaction Between Public and Private Savings in Turkey”. Background study for the CEM. Ankara: World Bank.
- [41] Rajan, R. G. 2010. *Fault Lines-How Hidden Fractures Still Threaten the Global Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- [42] Ravenna, F. ve N. Vincent. 2014. “Inequality and Debt in A Model with Heterogeneous Agents”, *Economics Letters*, 123(2): 177-182.
- [43] Sen, K., & Athukorala, P. C. 2003. “The determinants of private saving in India”, *World Development*, 32(3): 491–503.
- [44] Stiglitz, J. 2009. Joseph Stiglitz and Why Inequality Is At the Root of the Recession, in *Next Left Website* (9).
- [45] Şengür, M., ve S. Taban. 2016. “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (1).
- [46] Tamgaç Tezcan, Ü. 2016. “Reference Groups And Household Consumption: Evidence From Turkey”, *Ekonomi-tek*, 5(1): 71-107
- [47] Terrones, M., ve R. Cardarelli. 2005. “Global imbalances: a saving and investment perspective”, In *World economic Outlook 2005*, Chap. II (pp. 91–124). Washington: International Monetary Fund.
- [48] TURKSTAT., 2003-2012. Household Budget Surveys, Ankara.
- [49] Van Rijckeghem, C. M. 2010. “Determinants of Private Saving in Turkey: An Update”, Working Papers 2010/04, Bogazici University, Department of Economics.
- [50] Van Rijckeghem, C. ve M. Üçer. 2009. “The evolution and determinants of the Turkish private saving rate: What lessons for policy?”, ERF Research Report Series No 09-01.

- [51] Veblen, T. 1899. *The Theory of the Leisure Class, An Economic Study of Institutions*. (Basim 1912). New York: The Macmillan Company.
- [52] Yilmazer, T. 2009. *The Profile and Determinants of Household Savings*, University of Missouri
- [53] Wei, S.-J. ve X. Zhang. 2011. “The Competitive Saving Motive: Evidence From Rising Sex Ratios and Savings Rates in China”. *Journal of Political Economy*, 119 (3): 511–564.
- [54] Zeldes, S. 1989. “Consumption and liquidity constraints. An empirical investigation”, *Journal of Political Economy*, 97(2): 305–346.
- [55] Zhou, W. 2014. “Brothers, Household Financial Markets and Savings Rate in China”, *Journal of Development Economics*, 111(C): 34-47.

EK 1: EK TABLOLAR

Ek Tablo 1. Kredi ve Banka Kartı Harcamalarının Dağılımı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ARABA KİRALAMA	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3
ARAÇ KİRALAMA-SATIŞ/SERVİS/YEDEK PARÇA	3.6	3.6	3.5	3.5	3.6	3.4	3.4	3.6	3.7
BENZİN VE YAKIT İSTASYONLARI	15.5	13.5	13.1	12.6	11.8	11.3	10.6	9.2	8.7
BİREYSEL EMEKLİLİK								1.0	1.3
ÇEŞİTLİ GIDA	4.6	4.8	5.4	5.8	6.6	7.1	6.6	6.6	6.7
DOĞRUDAN PAZARLAMA	4.9	4.6	4.1	3.4	1.5	1.1	0.2	0.3	0.3
EĞİTİM / KIRTASIYE / OFİS MALZEMELERİ	1.2	1.4	1.5	1.6	2.0	2.5	2.4	2.6	2.9
ELEKTRİK-ELEKTRONİK EŞYA, BİLGİSAYAR	6.6	7.0	7.4	7.8	8.3	8.3	7.6	6.9	6.2
GİYİM VE AKSESUAR	8.1	8.0	8.2	8.1	8.0	7.8	7.8	7.8	7.5
HAVAYOLLARI	0.8	0.9	1.0	1.1	1.2	1.4	1.8	1.9	1.8
HİZMET SEKTÖRLERİ	2.9	3.1	3.5	4.1	4.6	5.6	6.3	5.3	5.0
KAMU/VERGİ ÖDEMELERİ								2.7	3.0
KONAKLAMA	1.4	1.4	1.4	1.6	1.5	1.6	1.9	2.0	1.9
KULÜP / DERNEK / SOSYAL HİZMETLER	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.5	0.5	0.6	0.6
KUMARHANE/İÇKİLİ YERLER	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
KUYUMCULAR	3.9	4.0	3.4	3.3	3.4	3.1	2.3	2.0	1.7
MARKET VE ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ	15.6	15.8	15.2	14.2	14.0	15.2	18.5	19.3	19.1
MOBİLYA VE DEKORASYON	3.5	3.5	3.7	3.7	3.7	4.5	4.4	4.1	4.0
MÜTEAHHİT İŞLERİ	0.3	0.3	0.3	0.3	0.5	0.6	0.8	0.8	1.0
SAĞLIK/SAĞLIK ÜRÜNLERİ/KOZMETİK	2.8	2.9	3.0	2.9	2.9	3.0	3.2	3.4	3.5
SEYAHAT ACENTELERİ/TAŞIMACILIK	1.8	1.7	1.8	2.0	2.4	2.4	2.7	2.9	2.8
SİGORTA	3.5	3.9	4.1	4.6	4.5	4.7	5.0	4.6	5.3
TELEKOMÜNİKASYON	8.1	8.5	7.3	6.4	6.3	5.3	3.6	3.0	3.0
YAPI MALZEMELERİ, HIRDAVAT, NALBURİYE	3.5	3.8	3.9	4.3	4.5	4.5	4.7	4.7	4.3
YEMEK	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.8	3.1	3.2
DİĞER	4.9	4.7	5.4	5.9	5.4	3.2	2.5	2.1	2.2
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Bankalararası Kart Merkezi

Ek Tablo 2. Ulaştırma Harcamalarının Toplam Tüketim İçindeki Payı (%)

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ulaştırma harcaması alt grupları	Araç satın alımı	2.51	2.21	4.79	5.17	3.07	5.54	5.00	6.36	8.30	8.49	8.32	8.90	8.29
	Kişisel ulaştırma araçları ile	3.55	3.47	3.88	3.97	3.86	4.47	4.49	4.60	4.78	4.59	5.12	5.06	4.84
	Demiryolu ile yolcu taşımacılığı	0.06	0.05	0.06	0.04	0.03	0.05	0.04	0.05	0.05	0.02	0.03	0.03	0.03
	Karayolu ile yolcu taşımacılığı	3.47	3.55	3.67	3.71	3.92	3.68	3.75	3.82	3.77	3.67	3.52	3.39	3.30
	Havayolu ile yolcu taşımacılığı	0.10	0.10	0.12	0.13	0.15	0.24	0.21	0.14	0.25	0.30	0.34	0.32	0.40
	Deniz ve yurt içi su yolu ile	0.03	0.02	0.04	0.02	0.02	0.04	0.03	0.02	0.03	0.02	0.02	0.03	0.03
	Diğer ulaştırma hizmetleri	0.04	0.05	0.05	0.06	0.05	0.07	0.06	0.09	0.08	0.05	0.09	0.09	0.08

Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 3. Ükelere göre Tasarruf Oranları (%)

Ülke	1980'li Yıllar	1990'lı Yıllar	2000'li Yıllar (2015'e kadar)	2000'li Yıllar (2016'ya kadar)	2016	2015
Timor-Leste	N/A	N/A	221.43	221.43		73.06
Surinam	N/A	N/A	49.33	50.46	62.86	50.91
Macau, Çin	N/A	N/A	50.44	50.44		50.48
Bruney	N/A	N/A	54.03	53.79	50.13	56.74
Katar	N/A	N/A	56.20	56.20		46.56
Çin	36.70	40.23	47.30	47.22	46.05	48.39
Singapur	39.24	48.32	45.42	45.36	44.37	44.88
Filipinler	18.89	22.20	44.38	44.35	43.87	44.22
Botsvana	34.26	39.02	39.06	39.31	43.27	40.48
Nepal	16.02	16.89	33.56	33.98	40.57	46.14
Bangladeş	15.60	21.77	34.43	34.59	37.11	36.05
Güney Kore	32.72	37.67	33.75	33.86	35.71	35.79
Cezayir	29.43	28.62	48.87	47.64	34.05	35.60
Norveç	29.40	27.38	37.14	36.94	33.70	36.44
Zambiya	N/A	N/A	32.50	32.65	33.54	36.65
Tayland	25.55	33.53	28.27	28.57	33.39	30.33
İrlanda	N/A	N/A	22.03	22.97	33.34	30.89
İsviçre	33.50	31.98	34.57	34.46	32.71	33.73
Panama	15.64	19.87	24.22	24.69	32.17	29.00
Endonezya	17.32	19.92	24.20	24.67	32.16	31.96
Malta	27.95	23.67	19.52	20.20	31.07	30.11
Haiti	N/A	25.61	25.59	25.90	30.83	30.20
Makedonya	N/A	15.80	20.95	21.53	30.79	29.19
Bhutan	N/A	N/A	34.01	33.69	30.44	20.56
Hindistan	21.51	27.15	34.62	34.36	30.18	32.49
İzlanda	21.52	18.71	14.89	15.75	29.55	24.05
İsveç	25.94	23.83	29.08	29.09	29.31	28.57
Moğolistan	16.90	19.61	28.95	28.97	29.30	20.70
Mayanmar	N/A	N/A	26.34	26.34		29.19
Hollanda	26.11	27.69	28.17	28.22	29.06	28.45
Vietnam	N/A	23.41	32.78	32.56	28.96	27.34
Sri Lanka	20.30	21.22	24.62	24.87	28.94	26.02
Fas	25.05	25.60	30.13	30.06	28.91	28.85
Danimarka	19.44	23.39	26.23	26.36	28.35	29.01
Malezya	25.14	34.73	33.91	33.57	28.23	28.14
Etiyopya	N/A	N/A	30.71	30.29	28.20	29.54
Cote d'Ivoire	N/A	N/A	16.87	16.87		27.92
Almanya	21.43	22.88	24.79	24.95	27.59	27.67
Suudi Arabistan	28.98	17.85	40.72	39.93	27.26	25.87
Japonya	N/A	31.33	26.71	26.73	27.16	27.00
Ekvator	16.51	17.29	24.57	24.69	26.62	24.49
Bulgaristan	33.31	14.73	18.54	19.00	26.50	22.92
Hong Kong SAR, Çin	N/A	31.06	30.83	30.57	26.39	24.86

Çek Cumhuriyeti	N/A	28.61	25.39	25.45	26.34	26.55
Avusturya	N/A	N/A	26.07	26.07	26.01	25.48
Estonya	N/A	N/A	24.37	24.45	25.73	26.46
Kuveyt	54.10	4.99	49.08	47.70	25.67	30.92
Umman	29.60	12.35	33.97	33.97		25.43
Rusya Federasyonu	N/A	25.24	29.07	28.86	25.37	27.32
Nikaragua	-0.76	1.05	16.72	17.22	25.15	26.14
Türkiye	17.08	21.58	22.47	22.59	24.50	24.80
İsrail	18.36	22.17	22.43	22.54	24.28	24.93
Moritanya	7.15	25.57	28.15	27.35	24.14	19.56
Slovenya	N/A	25.30	25.20	25.12	23.93	24.02
Meksika	21.61	18.36	22.20	22.26	23.33	22.33
Sahra Altı Afrika	18.15	13.68	17.53	17.53	23.24	14.84
Kırgızistan	N/A	4.40	15.36	15.82	23.22	14.60
Macaristan	N/A	19.78	19.79	20.00	23.22	24.04
Pakistan	24.79	21.33	22.55	22.57	22.97	23.58
Romanya	N/A	18.99	19.84	20.01	22.69	23.96
Hırvatistan	N/A	15.77	21.46	21.52	22.49	24.41
İspanya	21.06	21.37	21.37	21.43	22.41	21.44
Belçika	N/A	N/A	25.37	25.16	22.22	23.38
Slovakya	N/A	26.83	21.63	21.64	21.80	22.36
Beyaz Rusya	N/A	21.54	26.24	25.97	21.73	25.73
Luxemburg	N/A	34.61	27.62	27.28	21.68	21.17
Lao Demokratik Halk	3.42	N/A	14.09	14.53	21.65	20.01
Dominik Cumhuriyeti	14.83	16.36	18.35	18.53	21.53	21.46
Avustralya	25.30	21.06	22.59	22.53	21.47	23.11
Svaziland	N/A	16.21	15.95	16.27	21.37	27.58
Azerbaycan	N/A	8.73	37.01	36.09	21.33	27.50
Lesotho	43.79	N/A	27.69	27.05	21.32	25.73
Kazakistan	N/A	15.73	26.38	26.06	21.01	25.00
Letonya	N/A	13.77	21.51	21.48	21.00	21.86
Finlandiya	27.86	23.52	25.87	25.57	20.74	20.09
Tanzanya	N/A	8.70	18.48	18.61	20.73	23.43
France	21.65	22.54	21.59	21.54	20.63	20.77
Jamaika	14.53	23.93	14.27	14.69	20.55	18.13
Şili	12.28	23.45	22.54	22.41	20.20	21.38
Gürcistan	N/A	12.57	16.83	17.01	19.85	19.23
Peru	21.11	15.47	20.50	20.45	19.70	19.93
İtalya	22.40	20.88	19.37	19.39	19.65	18.77
Yeni Zelanda	N/A	N/A	18.79	18.84	19.64	19.80
Honduras	12.11	24.75	19.12	19.14	19.55	19.46
Polonya	N/A	16.95	17.36	17.48	19.36	19.95
Uganda	5.49	14.45	17.99	18.07	19.36	17.05
Kolombiya	18.13	17.28	17.43	17.53	19.13	18.52
Kanada	20.86	17.86	22.14	21.95	18.98	19.72
Karayipler, küçük	17.26	21.27	23.12	23.12		18.83
Kosova	N/A	N/A	20.07	19.93	18.57	18.24

Kuzey Amerika	20.86	19.04	18.25	18.25	18.17	19.47
Nijer	8.80	3.78	13.88	13.88		18.13
A.B.D.	20.86	19.16	17.86	17.87	18.09	19.44
Uruguay	12.49	14.00	15.92	16.03	17.77	16.86
Paraguay	N/A	19.81	16.76	16.81	17.67	14.60
Ukrayna	N/A	22.52	19.52	19.40	17.45	15.71
Bahamalar	17.71	25.55	19.35	19.23	17.37	16.85
Nijerya	19.95	13.28	20.08	20.08		17.28
Moldova	N/A	12.79	18.18	18.12	17.22	15.28
Kamboçya	N/A	7.17	14.78	14.90	16.73	16.60
Kamerun	18.79	15.86	17.95	17.95	16.66	16.66
Arnavutluk	29.41	11.70	24.36	23.89	16.38	15.65
Litvanya	N/A	12.78	16.50	16.49	16.37	18.32
Ermenistan	N/A	-2.49	19.75	19.54	16.20	18.16
Güney Afrika	25.85	17.76	16.31	16.30	16.12	16.31
Guyana	0.26	18.19	10.72	10.72		16.01
Gana	7.25	13.48	17.17	17.10	15.87	16.98
Benin	4.63	13.05	14.11	14.11		15.80
Portekiz	25.68	23.27	13.98	14.05	15.13	14.50
Sırbistan	N/A	N/A	12.02	12.33	15.13	14.16
Bolivya	11.59	10.49	20.51	20.19	15.06	14.22
Kosta Rica	12.36	13.46	14.87	14.88	15.05	14.82
Gambia	22.48	8.89	11.55	11.79	14.84	4.46
Bosna Hersek	N/A	23.46	9.15	9.48	14.81	13.13
Trinidad Tobago	19.10	20.29	31.21	31.21		14.76
Guatemala	9.44	11.16	13.55	13.59	14.25	13.47
Madagaskar	2.99	5.06	9.03	9.33	14.16	9.30
Brezilya	19.86	15.86	16.13	15.99	13.88	14.43
Arjantin	17.63	15.01	17.91	17.66	13.65	14.32
Fiji	19.57	14.58	14.42	14.42		13.40
Irak	N/A	N/A	25.92	24.79	12.31	17.97
Belize	25.00	21.63	10.14	10.14		12.04
Kenya	17.97	21.77	14.13	14.00	12.03	14.86
Ruanda	N/A	N/A	14.15	13.81	11.74	9.76
El Salvador	12.26	15.25	11.21	11.24	11.66	10.34
Kıbrıs	23.80	23.51	15.72	15.47	11.45	12.79
Birleşik Krallık	24.58	17.53	13.74	13.60	11.37	11.84
Batı Şeria ve Gazze	N/A	7.54	5.35	5.69	11.12	4.83
Yunanistan	26.30	22.93	12.26	12.18	10.95	9.57
Kongo, Dem.	N/A	N/A	10.00	9.98	9.73	9.47
Mısır, Arap Cumhuriyeti	21.83	24.73	17.88	17.38	9.33	9.57
Namibya	N/A	26.69	23.44	22.59	9.08	15.78
Tunus	23.67	21.73	18.95	18.37	9.04	10.87
Malavi	12.53	8.13	10.26	10.26		8.93
Sudan	3.76	3.96	15.12	14.73	8.49	5.73
Karadağ	N/A	N/A	0.56	1.31	8.01	6.88
Lucia	20.95	14.81	9.60	9.50	7.81	12.98

Lübnan	N/A	N/A	3.84	4.09	7.56	6.84
Palau	N/A	N/A	4.48	4.48		6.09
Gine-Bissau	1.82	8.96	3.58	3.58		5.15
Mauritius	20.21	26.51	17.57	16.83	4.89	5.38
Angola	0.73	-2.91	18.16	17.26	2.89	-0.43
Mozambik	N/A	N/A	8.08	7.47	0.76	8.94
Sierra Leone	7.70	1.14	4.18	4.18		-0.68
Zimbabve	14.63	15.72	-7.80	-6.92	-0.74	-9.30
Burundi	11.21	6.19	7.97	7.35	-2.63	2.08
Liberya	N/A	N/A	8.71	8.71		-2.84
Yemen Cumhuriyeti	N/A	N/A	8.32	8.32		-5.18
Togo	16.82	10.83	2.10	2.10		-6.12
Afganistan	N/A	N/A	-5.49	-6.11	-11.07	-10.53
Kuzey Sudan	N/A	N/A	-25.55	-25.55		-41.72

Kaynak: Dünya Bankası, WDI

EK 2: POLİTİKA MATRİSİ

A. Hanehalkı Tasarruf ve Tüketimine İlişkin Politika Önerileri

1. Finansal Okuryazarlığın Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
1.1	Finansal Okuryazarlığın Artırılması	Finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması yoluyla bireysel tasarrufların artırılması ve verimli alanlara yönlendirilmesi	Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda, devlet ve vakıf üniversitelerinde örgün eğitim kapsamında, diğer taraftan yetişkinlere yaygın eğitim kapsamında finansal okuryazarlık eğitimi yaygınlaştırılmalıdır. Finansal eğitime yönelik eğitim ve tanıtım materyalleri ile eğitici görseller oluşturulabilir. Halkın farklı kesimlerine yönelik olarak, tasarruf, yatırım, bütçe ve finansal planlama konusunda bilinç düzeyinin artırılması, finansal ürün ve hizmetlerin tanıtılması, finansal piyasalardaki risklerin anlaşılması, bu alanlarda bilinçli tercihler yapılması ve yardım başvurusu süreçlerine ilişkin açıklayıcı broşür, kitapçık, eğitici görseller, seminer, eğitim faaliyetleri vb. yaygınlaştırılacaktır. Konferans, seminer, TV-radyo programları ile konuya dikkat çekilecek ve toplumun finansal farkındalığı artırılacaktır. İlk, orta ve lise öğretim düzeyinde öğretmenlerin kişisel finans eğitimi sağlanabilir. Yerel yönetimler ve kamu kurumları aracılığıyla ücretsiz finansal okuryazarlık eğitimi (FOYE) desteği sağlanabilir. SPK koordinasyonundaki Finansal Eğitim Eylem Planındaki eylemler tamamlanmalıdır. Tedbirin farklı kesimlerin ihtiyaçlarına ve özelliklerine göre farklılaştırılmış şekilde uygulanması önemlidir. Hedef kitlelere etkin bir şekilde ulaşılabilmesi ve kaynakların etkin dağılımı bakımından faaliyetlerin özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile koordineli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. - Önerilen tedbirle, tüm kesimler açısından finansal sisteme katılımın artması, tasarrufların finansal sistem içine alınması, yatırım konusunda bilinçli tercihler yapılması ve uzun vadeli finansal planlar yapma eğiliminin artması beklenmektedir. - Tedbirin orta vadede finansal okuryazarlık düzeyini ve yurt içi tasarrufları artırması; uzun vadede ise bireysel refahı ve finansal istikrarı artırması beklenmektedir.

1.2	Düzenli Aralıklarla Finansal Okuryazarlık Araştırmaları Yapılması	Türkiye’deki finansal okuryazarlık düzeyindeki gelişmeleri izlemek üzere hanehalklarına, işletmelere ve gençlere yönelik belirli aralıklarla finansal okuryazarlık araştırmaları yapılması	Araştırmaların geniş bir örneklem üzerinde yapılması için kaynakların etkin bir şekilde kullanımı göz önünde bulundurulacaktır. Sonuçların karşılaştırılabilir olması bakımından uluslararası düzeyde kabul görmüş standart bir soru seti kullanılacaktır. - Uygulamayla belli kesimlerin finansal okuryazarlık düzeyindeki gelişmeler takip edilebilecek ve sonuçlar doğrultusunda politikalar geliştirilebilecektir. - ÖDÖP kapsamında mali piyasa araçlarıyla tasarrufların özendirilmesi bileşeni altında benzer eylemler bulunmaktadır. Bu eylemin süreklilik arz eden bir eylem olma niteliği bulunmaktadır.

2. Kaynakların Finansal Sisteme Çekilmesi İlişkin Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
2.1	Finansal kapsayıcılık programının tasarlanması ve hayata geçirilmesi	Finansal sistemin dışında kalan özel segmentlerden başlayarak yastık altı tasarrufların finansal sisteme çekilmesini sağlayacak özel teşvikler tasarlanmalıdır, yerli ödeme sistemi programın parçası yapılarak maliyet verimliliği sağlanmalıdır	Tüm kamu harcamaları, kamu personeli maaş ödemeleri, ulaşım kartlarının yerli ödeme sistemi içerisine alınarak verimlilik sağlanması, ayrıca bu yolla finansal kapsayıcılık sağlanarak finansal sisteme erişimi olmayan bireylerin sistem içerisine alınması hedeflenmelidir. Dünya Bankası istatistiklerine göre Türkiye’de bireylerin yüzde 43’ünün finansal sisteme erişimi bulunmamaktadır. Yerli ödeme sisteminin yaygınlaşması sayesinde sağlanacak maliyet avantajı ile finansal sistem dışında kalan bireyler sistem içerisine alınabilecektir. - Bu sayede sistem içerisine alınan bireylerin finansal sistem içindeki varlıklarını (yastık altı altınlar vb.) artırması sonucunda finansal sistemin kaynak maliyeti düşecek, bu da kredi maliyetlerinin aşağı çekilmesine ve faiz giderlerinden tasarruf edilmesini sağlayacaktır.

			- Bunun dışında yerli ödeme sistemi döviz açığının kapatılmasına katkı sağlayacak, aynı zamanda getireceği teknolojik ve yönetsel esneklik ile pazarın ihtiyaçlarına hızla cevap verilmesini sağlayarak ödeme sistemlerinin daha da gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu sayede vergi gelirleri artacak, kayıt dışı ekonomi azalacak, nakit basmanın, dağıtmanın ve yönetimin yarattığı verimsizlik önlenecektir. Bu da ekonomiye tasarruf olarak geri dönecektir.
2.2	Yastık altı altın tasarruflarının mali sisteme çekilmesi	Büyüklüğü 5-6 bin ton olarak tahmin edilen yastık altı altınların bankalarda oluşturulacak altın hesaplarına çekilmesi ve özel günlerde altın çeki verilmesinin teşvik edilmesi	Oluşturulacak hesaplar çeyrek altın, cumhuriyet altını gibi adlar taşıyabilir. Bu eylemler için hükümetin yürüteceği güçlü bir kampanyanın da yararı olacaktır. Bu önlemlerle ilgili olarak katılım bankalarından da yararlanması yerinde olacaktır. Bu maddede yer alan bazı öneriler (altın hesabı oluşturulması gibi) halen uygulama sürecinde bulunmaktadır. Ancak konunun kapsamlı ve üst düzeyde yeniden ele alınması ihtiyacı bulunmaktadır. Bankalar bu altınları haftanın belirli günleri ekspertizler aracılığıyla komisyon almadan kabul edebilir. Bu sistemde kuyumculardan da yararlanılabilir. - Özellikle toplumumuzun önde gelenlerinin katıldıkları düğünlerde altın yerine altın çeki takmalarının sistem dışı altınların mali sisteme dâhil edilmesine ve altın takma alışkanlıklarının azaltılmasına olumlu katkısı olacaktır. - Bu türden önlemlerle yastık altı altınların küçük yüzdesi bile sisteme çekilebilse, mali sisteme önemli katkılar sağlanmış olacaktır.
2.3	Finansal İşlemlerde Kayıtdışılığın Azaltılması	Hanehalklarının mali işlemlerini (gayrimenkul, araba alım satımı vb.) bankalar üzerinden gerçekleştirmelerinin teşvik edilmesi	Bu sistemin sağlıklı işleyebilmesi için tapu idareleri, noterler ve ilgili finansal kuruluşlar arasında bir mekanizma oluşturulması ihtiyacı bulunmaktadır. - Bu şekilde mali sistemin derinliği daha da artacak, bankalar kısa vadeli de olsa ucuz finansman imkânlarına kavuşacaktır. - Araba ve gayrimenkul alım satımı daha güvenli hale gelecektir.

2.4	Gayrimenkule Dayalı Finansal Araçların Yaygınlaştırılması	Gayrimenkul sertifikası, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve gayrimenkule dayalı diğer finansal araçların tanıtılması ve özendirilmesi	Kültürel olarak gayrimenkule olan eğilimin finansal sektörle bağdaştırılması önemli bir tasarruf kanalı olabilir. Gayrimenkul sertifikasının medyada tartışıldığı gibi evin bir bölümünün satın alınması şeklinde yorumlanması yerine küçük birikim sahiplerinin birikimlerini gayrimenkul sektöründe değerlendirmesi olarak tanıtılıp, algının düzeltilmesi önemlidir. Gayrimenkule dayalı finansal araçların bireylere ve firmalara ne kazandıracığı net bir şekilde anlatılmalıdır. - Gayrimenkul sertifikası, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve gayrimenkule dayalı diğer finansal araçların mümkün olduğunca yaygınlaştırılması, özendirilmesi, iyi tanıtılması, küçük tasarruf sahiplerinin de finansal piyasalara çekilmesi açısından faydalı olacaktır.
2.5	Amaca Yönelik Tasarruf Hesapları Oluşturulması	Dayanıklı tüketim malları ile eğitim, tatil gibi harcama kalemleri için bankalarda harcama kalemi grubuna özel birikim hesapları oluşturulacak ve bu birikimler kullanılarak gerçekleştirilen harcamalarda ilgili ürünler için geçerli vergilerde indirim ya da vergi iadesi teşvikleri uygulanacaktır.	Bu çerçevede birikim hesabı açılacak olası ürün grupları; telekomünikasyon ürünleri, Bilişim ürünleri, beyaz eşya grubu dayanıklı tüketim malları, taşıt, eğitim, tatil harcamalarıdır. Harcamalarda uygulanacak vergi indirimi ve vergi iadesi gibi teşviklerin, ilişkili birikim hesabından kullanılan miktar ve bu miktarın hesapta ortalama kalım süresine göre belirlenmesi önerilmektedir. Bu tedbirle beraber pek çok tasarruf hesabının açılmasının finansal işlemleri karmaşıklaştıracığı endişesiyle daha az sayıda toplulaştırılmış ürün grupları için tasarruf hesabı tercih edilebilir. Ancak bankacılık ve tüketim vergisi tahsilat altyapısının mümkün olduğunca ayrıştırılmış bir yapıya imkân sağlayabileceği düşünülmektedir. Önerilen sistemde birikim aşamasında ayrıca bir devlet desteği düşünülmemektedir. Ancak duruma göre ve sistemin yaygınlaştırılması aşamasında da sınırlı destekler verilmesi tercih edilebilir. Teşvikin söz konusu ürünlerin görece fiyatlarını etkilememesi bakımından, harcama esnasında ilişkili hesaptan kullanılan miktar ve miktarın hesapta kalma süresiyle ilişkilendirilmesi ve alış-veriş esnasında hesaptan (ödeme kartları gibi araçlarla) doğrudan aktarım mekanizmasının kurulması önemlidir. Bu hesaplara banka ve kredi kartları vasıtasıyla fon aktarımı yapılabilir. Kart kullanıcısının yaptığı her harcamanın belirli bir yüzdesi tutarında ilgili hesapta para

			biriktirilebilir. Biriken paranın belirli bir tutara ulaşmadan ya da belirli bir süre dolmadan harcanmaması için çeşitli kurallar tanımlanabilir. - Önerilen tedbirle, tüketimden önce tasarruf etme alışkanlığının artacağı, bunun tasarrufları büyüteceği ve finansal sistemde tutulan tasarrufların daha üretken bir şekilde kullanım olanaklarının oluşacağı beklenmektedir. - Sistemin belirli bir yaygınlık seviyesine ulaşmasıyla beraber ürün fiyatlarını iki yönlü de etkileme potansiyeli bulunmaktadır. - o Efektif vergi miktarının düşmesinin fiyatları daha düşük bir oranla artırması olasıdır. - o Bununla beraber firmaların tüketimin zamanlamasından kaynaklanan ilk aşamadaki olası talep düşüşünü telafi etmek üzere fiyatları bir miktar azaltması da olasıdır. - Sistemin ilk aşamalarında ve sistemin söz konusu ürünlerin tüketiminin hiçbir zaman çok büyük kısmını oluşturmayacağı varsayımıyla genelde fiyatları aşağı çekici etkisinin daha baskın olacağı ve bu sayede enflasyon politikasını da destekleyeceği düşünülmektedir.
2.6	Finansal Araçlarda Yapılan Teşviklerin Etkisinin Analiz Edilmesi	Finansal araçlarda yapılan teşviklerin tasarruflarda artışa neden olup olmadığının analiz edilmesi için teknik ve akademik etki analizi araştırmaları yapılması	Finansal araçlarda verilen teşvikler, finansal araçlar arasında tercihlerin farklılaşmasına yol açarken toplam tasarrufları artırmayabilmektedir. Bunun etkin bir politika elde etmek için test edilmesi önem kazanmaktadır. Bu anlamda, finansal ürünler arasında arbitraj yaratacak uygulamalar yerine finansal sistemin tamamının geliştirilmesi ve özendirilmesi düşünülmelidir. Bunun için etki analizlerinin gerekli paydaşlarla beraber yürütülecek akademik çalışmalarla da sınanması önemlidir. - Böylece, zaten finansal piyasalarda değerlendirilen fonlar arasında geçişkenlik yaşanması yerine atıl olan fonlar finansal sisteme çekilecektir. - Etkinliği yeterli olmayan teşviklerin gözden geçirilip iyileştirilmesi sağlanabilecektir.

2.7	Varlığa Dayalı Menkul Kıymetlerin Vergi Düzenlemelerinin Varlığın Tabi Olduğu Vergiyle Uyumlu Hale Getirilmesi	Finansal araçlarda, vergi uygulamalarının varlığın tabi olduğu vergiyle uyumlu hale getirilmesi	Tasarrufların değerlendirileceği finansal ürünlerin reel getirisinin düşük olması ve öngörülemez olması zamanlar arası tercihlerin etkisiyle tüketimi cazip kılmaktadır. Bu kapsamda, özellikle varlığa dayalı menkul kıymetlerin vergi düzenlemelerinin varlığın tabi olduğu vergiyle uyumlu olması önemli görülmektedir. Örneğin, altına dayalı tahvil ve kira sertifikasında ilk aşamada toplanan fonda vergi düzenlemesinin katkısı olduğu açıktır. Buna bağlı olarak, finansal araçlarda vergi uygulamaları varlığın kendisiyle aynı olmasının tasarruf artırıcı etkisi olabilir. - Varlığa dayalı menkul kıymetlerin getirisi artırılarak bu finansal araçlar cazip hale getirilecek ve tasarrufların bu finansla araçlara yönlendirilmesiyle tasarruf artışı sağlanabilecektir. - Finansal sistem dışındaki kaynaklar finansal sisteme ve dolayısıyla üretken yatırımlara yönlendirilebilecektir. - Vergilendirme finansal araçlara yatırım konusunda teşvik edici bir mekanizmadır ancak politika yapılırken gerçekleşmesi olası kazançların yanı sıra, böyle bir uygulamanın vergi kaybı yönüyle de değerlendirmesi gerekir.
2.8	Hanehalkı Borç/Gelir Oranı Uygulamasının Getirilmesi	Hanehalkının tüm borçlarının gelirinin belirli bir yüzdesiyle sınırlanması	Kredilerin tüketimi kolaylaştırıcı etkisine rağmen bireyler, özellikle konut kredisi gibi yüksek miktartlı aylık ödemeleri olan kredilerde gelecekteki tüketimlerini bir ölçüde azaltma yükümlülüğünü kabullenmektedir. Ancak, sonraki dönemlerde tüketimlerini belli bir seviyede tutmak isteyen tüketiciler daha fazla borçlanabilmekte; borçlarını ödeyemediği durumda ise borç sarmalına girmektedir. Bu açıdan da borç/gelir oranının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Kişilerin gelir bilgisinin sağlıklı bir şekilde tespiti, Maliye Bakanlığı, SGK ve BDDK arasında işbirliğini gerektirmektedir. - Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de henüz yüksek seviyede olmasa da hanehalkı borçluluğunun risk oluşturma ihtimaline karşı kişilerin tüm borçlarının gelirinin belli bir oranında olması borçluluk seviyesinin kontrol altında tutulması için faydalı olabilecektir. Ancak, bu konuda öncelikle bir pilot çalışma yapıp etki analizleri ve uygulanabilir çalışma modeli kurgulanmalıdır. Aksi takdirde kayıtdışılığın artması, finansal sistem dışında borçlanma gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.

3. Bireysel Emeklilik Sistemine İlişkin Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
3.1	18 Yaşından Küçüklerin de Bireysel Emeklilik Sistemine (BES) dahil edilmesi	18 yaş altı kişilerin sisteme dâhil edilmesi ile birlikte bu sözleşmelere de yüzde 25 devlet katkısı gündeme gelecek olup, bu teşvikle ciddi miktarda bir tasarrufun emeklilik sisteminde dahil edilmesi	• 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununun dördüncü maddesine göre bireysel emeklilik sistemine fiil ehliyetine sahip kişiler katılabilir. Sigorta Şirketleri bireysel emeklilik sistemine 18 yaşından küçüklerin de dahil edilebilmesi için anılan Kanun maddesinin ve diğer alt düzenlemelerin değiştirilmesine yönelik taleplerini otorite nezdinde ifade etmişlerdir. - 18 yaş altı kişilerin sisteme dâhil edilmesine ilişkin yapılan projeksiyonlarda, sisteme katılacak kişi sayısına göre bu tutarın kısa vade için 0,6 milyar TL, orta vade için 1,5 milyar TL ve uzun vadede de 8,9 milyar TL olması beklenmektedir. - Ancak, BES'in mevcut haliyle sisteme katılabilen görece yüksek gelirli kesimlere yönelik kaynak transferine neden olduğu bu önerinin de büyük oranda halihazırda sisteme katılmış olan hanehalklarını destekleyerek söz konusu kaynak transferini daha da artırabileceği hususu dikkate alınmalıdır. - Öneri kapsamında yeni açılacak sözleşmelere ödenecek devlet katkısı tutarlarının bütçeye ilave bir yük getireceği hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle konunun tasarruf çerçevesinde değerlendirilmesi bütçe açısından da ele alınmalıdır. - Aşağıda kısa, orta ve uzun vadede sisteme girmesi beklenen katılımcı sayısı, bu katılımcıların sözleşmelerinde oluşacak fon büyüklüğü ve ödenecek devlet katkısı tutarlarına ilişkin rakamsal beklentiler yer almaktadır.

18 Yaşından Küçüklerin Sisteme Girmesi Halinde Fon Büyüklüğü ve Devlet Katkısı:

	(milyar TL)		
	18 Yaş Altı (milyon kişi)	Fon Büyüklüğü	Devlet Katkısı
Kısa Vade	1,38	3,87	0,6
Orta Vade	2,17	9,68	1,5
Uzun Vade	3,93	38,26	8,9

3.2

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) Yatırım Fonlarının Etkin Yönetiminin Sağlanması

Yatırım fonlarında fon işletim giderleri düşürülmesi, BES'teki devlet katkısının risksiz yatırımlar yerine piyasa koşullarında getiri sağlayan fonlara yönlendirilmesi, ve fon yöneticilerinin müşterilerin risk iştahına uygun olarak fonları yönetme becerisinin artırılmasının sağlanması

Finansal piyasalarda tasarrufların kurumsal olarak değerlendirilmesinin ciddi faydaları söz konusu olabilir. Daha profesyonel ve etkin yönetilen fonlar tasarruf sahiplerinin daha yüksek getiriler elde etmesini sağlayacaktır. Etkin olmayan fon yönetimleri, risksiz yatırım araçlarına yönlendirilen fonlar katılımcıların getiri beklentileriyle uyumlayabileceğinden, yatırımcılar için cazip olmaktan çıkabilir. BES fonlarında etkin fon yönetiminin hayata geçirilmesi fon getirilerinin yükseltilmesinde önemli bir araç olma potansiyeline sahiptir.

Emeklilik yatırım fonlarının etkin yönetimin sağlanması amacıyla 2017 yılında Hazine Müsteşarlığı dört yeni düzenleme hayata geçirilmiştir.

- Her emeklilik şirketi fon portföyünü asgari 3 farklı portföy yönetim şirketine (PYŞ) dağıtmak zorundadır. (Rekabetin ve fon performanslarının artması beklenilmektedir.)
- Otomatik Katılım Sisteminde fon kesintileri düşük tutularak, performansa dayalı ek kesinti modeli kurgulanmıştır.
- Katılımcılara düzenli olarak risk profili anketi uygulanarak, beklenti ve risk algılarına uygun fonlara yönlendirme yapılacaktır.
- Katılımcılara fon yönetimini uzman bir PYŞ'ye devretme imkanı tanınmıştır.

3.3	Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) Yatırım Fonlarının Mimarisi Az Sayıda Fon ile Ölçek Ekonomisi Yaratacak Şekilde Yeniden Tasarlanmalı	Fon mimarisinin baştan oluşturulması ve daha az sayıda fon ile ölçek ekonomisi ve uzmanlık elde edilmesi	BES'in yapılandırılması ve fon sayısında azaltılma ile hem bu fonların yönetilmesi ile ilgili uzmanlaşma artırılabilir hem de fonların her biri için toplanacak meblağların büyümesi ekonomik avantajlar sağlayabilir. - Böylelikle etkin bir sistemde, sistemin şeffaflığı ve sürekli gelişimi garanti altına alınabilecektir. - Fon sayısında minimalist yaklaşımın benimsenmesi, fon maliyetleri ve operasyonel süreçler açısından faydalar getirecektir. Ancak diğer taraftan fon sayısının azaltılması bir bakıma da katılımcıların fon seçim hakkını kısıtlamış olacaktır. Dolayısıyla etkin bir yapı katılımcının hak ve menfaatlerini koruyabilmek adına fon çeşitliliğinin korunması ve katılımcılara belli açılardan daha yüksek faydalar sağlayabilecek fonların kurulmasının önüne geçilmemesini de sağlayabilmelidir.

4. Tüketimde Davranışsal Faktörlere İlişkin Politika Önerileri

Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
4.1	İkinci El Piyasasının, Tüketim Mallarının Geneline Yaygınlaştırılması	Otomobil, cep telefonu ve gayrimenkulde son derece gelişmiş ikinci el piyasasının dayanıklı tüketim malları başta olmak üzere tüm tüketim mallarında yaygınlaştırılması Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerde ikinci el kıyafetlerin dahi kullanıma sunulduğu gelişmiş ve işleyen bir ikinci el piyasası mevcuttur. Bu kapsamda, ikinci el kullanımın özendirilmesi ve ikinci el satış işlemlerini yapan platformlarda son dönemde gelişen garantili satış mekanizmalarının ve hızlı müşteri hizmetlerinin sağlanması önemli görülmektedir. - Ülkemizde ikinci el piyasasının geliştirilmesi, ürünlerin yeniden değerlendirilmesini ve tüketim ömrü sonuna kadar kullanılmasını sağlayacaktır ve tüketimin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

4.2	Tüketime Yönelik Algı Çalışması Yapılması	Toplumda gösterişçi tüketim eğiliminin yüksek olduğu dikkate alınarak, mükerrer tüketimin ya da gösterişçi tüketimin azaltılması için kamuoyunun bilinçlendirilmesi	Mükerrer tüketim, israf ve gösterişçi tüketimin azaltılması, ikinci el piyasasının canlandırılması ve ürünlerin ömrü tükeninceye kadar kullanılması için toplumsal bilincin artırılması, regülasyon ve piyasa temelli teşvikler kadar önemli bir konudur. Bunun için toplumun değişik kesimlerinin, okullardan başlanarak konu hakkında bilinçlendirilmesi önemli bir politika aracı olabilir. Okullarda tasarrufun neden önemli olduğu, nasıl yapılabileceği, tüketim mallarının ömürleri dolana kadar kullanılmasının faydaları üzerine eğitimler verilmelidir. İkinci el malların tüketiminin kötü bir gösterge olmadığı, gerektiğinde varlıklı insanların dahi ikinci el malları tercih edebileceği, gelişmiş ülke örnekleri ile anlatılmalıdır. Cep telefonu, televizyon, otomobil gibi ürünlerin sık değiştirilmesi yerine kullanım ömürleri boyunca kullanılmasının getireceği faydaların bilinci okullarda aşılmalıdır. Gösterişçi tüketim etkisinin azaltılması için reklamlarda ürünlerin sık değiştirilmesine yönelik kampanyalara sınırlama getirilmelidir. - Toplumsal algının küçük yaşlardan başlayarak değişmesi, gereksiz tüketimi azaltarak, tasarruf eğilimlerinin orta uzun vadede arttırılabilir.
4.3	Rasyonel Olmayan Tüketim Davranışlarının Nedenlerinin Tespit Edilmesi	Tüketicilerin davranışları üzerine yapılan akademik çalışmalarda bireyleri rasyonel olmayan tüketim davranışlarına iten psikolojik, kültürel ve sosyolojik nedenler tespit edilerek bu tespitler üzerine algı çalışmaları yürütülmesi	Bireylerin tüketici davranışlarını incelendiğinde, her zaman rasyonel temelli ekonomik kararlar almadıkları davranışsal iktisadın ortaya koyduğu ve günümüz ekonomisinde kararların alınması süreçlerinin anlaşılmasında önemli bir bulgudur. - Tüketicilerin davranışları üzerine yapılan akademik çalışmalarda bireyleri rasyonel olmayan tüketim davranışlarına iten psikolojik, kültürel ve sosyolojik nedenler tespit edilerek bu tespitler üzerine algı çalışmaları yürütülmesi, tüketimin davranış kalıplarının değiştirilmesi üzerinden azaltılmasını sağlayabilir. - Bu çalışmalar neticesinde tüketim kalıpları daha iyi anlaşılıp, bulgular ileriki politika yapım süreçlerinde kullanılabilir.

4.4	Su ve elektrik gibi çeşitli enerji türlerinde tasarruflarının arttırılması	Toplumun farklı kesimlerindeki bireylere suyu ve elektriği daha tasarruflu harcamak adına ufak bir hatırlatma yapma yönünde faturalara ek bir bilgi koyulması yönünde hazırlık çalışmaları başlatmak	Ortam ve süreçte ufak değişiklikler yaparak bireyleri çeşitli davranışlara teşvik etmek davranışsal iktisatta “dürtme” kavramı ile açıklanmaktadır. Bireylerin tüketim alternatiflerini değiştirmeden, aldıkları kararı değiştirmeye yarayabilecek bir mekanizma olarak günümüz ekonomisinde oldukça kullanışlı bir araçtır. İktisatçılar için ise dürtme fiyatları değiştirmeden insan davranışını değiştirme şansı oluşturmaktadır. Elektrik ve su gibi talep esnekliğinin düşük olduğu ürün ve hizmetlerde uygulama alanı doğmaktadır. Su veya elektrik tasarrufu gibi alanlarda da bu uygulama denenmiştir. Bireylere komşularının elektrik tüketimine ilişkin bir not yollamak, ortalamanın altında tüketim yapanlara güler yüz emojisi yerleştirmek gibi çeşitli uygulamaların elektrik fiyatlarını yüzde 10-30 civarında arttırmışçasına etkileri alınabilmiş ve elektrik tüketimini düşürebilmiştir. - Benzer bir politika ile suyu ve elektriği daha tasarruflu harcamak adına fayda sağlanabilir.
4.5	Türkiye’de vergilerin ödenmesi konusundaki davranışsal uygulamaların arttırılması	Toplumun farklı kesimlerine vergi ödemeleriyle ilgili hatırlatma yapma çalışmalarını başlatmak	Davranışsal iktisattaki “dürtme” kavramı kullanılarak yapılan akademik çalışmaya dayalı deneyler (özellikle İngiltere merkezli Behavioral Insights Team tarafından yürütülen çalışmalar) insanlara “sizin dışınızdaki insanların çoğu vergisini ödedi” demenin, onların davranışlarını değiştirmekte işe yaradığını ortaya koymuştur. Vergi ile ilgili bireylere mektup göndererek vergi ödemelerinin yapılması konusunda hatırlatma yapmak şeklindeki bir uygulama farklı ülkelerde denenmiş. Bu tip mektuplar gönderildiğinde vergi ödemelerinde yüzde 30’un üstünde artışlar yaşanmıştır. - Vergi hatırlatmaları yapılması ve hatırlatma notunda ülkedeki vatandaşların yüzde kaçının vergisini çoktan beyan ettiğinin belirtilmesi bireylerin ödeme dürtüsünü arttırabilir ve vergi gelirlerini çoğaltabilir.

4.6	Ulaştırma harcamalarının azaltılması yoluyla tasarrufların artırılması	Toplu taşıma fiyatlarında indirimle gidilmesi, toplu taşımada vergi iadesi benzeri bir uygulamaya geçilmesi gibi toplu taşımayı teşvik eden mekanizmaların oluşturulması	Hanehalkı harcama kalıplarında meydana gelen değişiklikler içinde en fazla dikkat çeken hususlardan biri de ulaştırma harcamaları kaleminde meydana gelen yüksek artıştır. Ulaştırma harcamaları, özellikle toplu taşımayı özendirici politikalar ile kısa vadede etki edilebilecek bir alan olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, - Toplu taşıma araçlarına daha rahat erişimin sağlanması yoluyla toplu taşıma araçlarının kullanımının özendirilmesi, bu alanda yapılan tüketimlerin bir miktar aşağıya çekilmesine yardımcı olabilecektir. - Toplu taşıma ödemelerinin mevcut temassız banka kartları ve kredi kartları ile yapılması sağlanarak, ülke genelinde her ödeme için farklı bir kart basım, dağıtım ve altyapı oluşturulması maliyetinin önüne geçilmesi yoluyla verimlilik sağlanabilir ve ek olarak toplu taşıma ödemeleri kolaylaşacağından toplu taşıma kullanımı özendirilebilir.
4.7	Kartlarla yapılan harcamaların yukarı yuvarlanarak BES'tekine benzer şekilde belirli bir hedefin tutturulması kaydıyla devlet teşviki verilmesi	BES ile yapılan uzun vadeli tasarruf uygulamasına bir ek olarak kısa vadeli hedefler vererek tasarrufun teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Basamaklı bir hedefleme yapısı ile biriktirilen tutar arttıkça ve hesabın bozulmadan kalma süresi arttıkça devlet teşvikinin oransal olarak arttığı bir yapı oluşturulması	Düşük gelir seviyelerinde tasarruf oranının düşüklüğü göze çarpan bulgulardan biridir. Bu teşvik mekanizması kredi kartı limiti belirli bir tutarın altındaki düşük gelirlilere uygulanabilir. Harcama tutarından bağımsız olarak sadece kuruşlar ile tasarruf sağlanması ve teşvik verilmesi daha düşük tutarlarda oransal olarak daha yüksek getiri getirerek, tüketimin artmasına neden olmayacaktır. Örneğin 49,5TL'lik market alışverişinde karttan 50TL çekilip, 0,5TL özel tasarruf hesabına aktarılabilir. Bu birikim belli bir seviyeye ulaştıkça her 500TL'ye 100TL devlet katkısı sağlanacak şekilde bir teşvik uygulaması kademeli bir vade yapısı ve hesabın bozulmadan kalma süresi dikkate alınarak yapılandırılabilir. - Hiç tasarruf alışkanlığı olmayan bireylerin küçük hedefler ile tasarruf alışkanlığı kazanması sağlanabilir. Uygulamanın kartlar üzerinden yapılması hem otomasyon sağlanması ve sürecin yönetiminin kolaylaşması, hem de vergi gelirlerinin artacak olması nedeni ile kendi kendisini fonlayan bir yapıya dönüşebilir. - Nakit alışverişlerde genellikle işyerine bırakılan kuruşları hem birikime dönüştürme hem de kayıt dışına kayma olasılığı yüksek olan mikro ödemelerin kayıt içine alınması sağlanarak vergi gelirlerini arttırmakta fayda sağlanabilir.

4.8	Kartlı ödemelerin yaygınlaştırılarak verimlilik sağlanması	Kartlı ödemelerin desteklenmesi amacıyla kart kullanıcılarına ve iş yerlerine yönelik teşvik mekanizmaları kurulması, bu amaçla bilgilendirme ve iletişim çalışmaları yürütülmesi	Alışverişlerin banka kartları kullanılarak yapılmasının ekonomik sisteme, kayıt dışı ekonomiyi ve sahte para kullanımını önleyerek, suç teşkil eden eylemlerin takibini ve önlenmesini kolaylaştırarak vergi gelirlerinde eksikliğin önlenmesi gibi faydaları mevcuttur. Tüm bu önleyici faydalarının yanı sıra bu suçlarla mücadelenin yaratacağı maliyetlerden de tasarruf edilmesini sağlar. Kartlı ödemelerin sağladığı tüm bu verimlilik hem iş kamu otoritelerinin, hem iş yerlerinin hem de kart kullanıcılarının birçok maliyetten tasarruf etmesine olanak vererek, genel bir refah artışı etkisi sağlayabilir. Özetle alışverişlerde kart kullanımının yaygınlaştırılması: - Vergi gelirlerini artırır, vergi kaçırılmasını zorlaştırır ve vergi yükünün adil bir şekilde dağılmasını sağlar. - Kart kullanıcıları harcamalarını kolaylıkla takip edebildiği için bütçe yönetimini kolaylaştırır. Hırsızlık, sahte para gibi risklerden korunmasını sağlar. - Taksitli harcamalar sayesinde ödemelerini dengeleyebilir, bu sayede birikimlerine dokunmayarak, biriktirme motivasyonlarını kaybetmezler. Bu da tasarruf için motivasyonlarını korumalarını sağlar. - İşyerleri için nakit taşınması, yönetimi gibi maliyetlerden tasarruf edip, sahte para ve hırsızlık gibi risklerden korunmalarını sağlar. Ayrıca satışlarını takibini de kolaylaştırdığı için kayıt tutmaları kolaylaşır. - Kartlı ödemeler sayesinde bankacılık ilişkisi gelişen iş yerlerinin birçok finansal ürünle de tanışarak işletmelerini büyütme, geliştirmek için çeşitli kaynaklara da erişmesi sağlanmış olur.

4.9	Uluslararası Yükümlülükler Gözetilerek, Lüks ve/veya İthalat Yoğunluğu Yüksek Tüketim Malları Tespit Edilerek Caydırıcı Vergilendirme Yapılması	İthal yoğunluğu yüksek lüks ürünler tespit edilerek caydırıcı vergilendirme yapılması	Tasarrufların artırılması, tüketim alışkanlıkları ile doğrudan ilişkilidir. Vergilendirme, fiyat değişikliğine sebep olarak lüks tüketim araçlarında tüketimi azaltma potansiyeline sahiptir. Tüketim üzerine uygulanacak vergilendirme politikalarının gelire yönelik uygulanacak politikalara nazaran tasarrufları artırıcı etkisi daha yüksek olacaktır. Zira gelire uygulanacak vergilendirme ile tasarruflar da vergilendirilmiş olacaktır. - Bu eylem ile kamu tasarruflarının artacağı öngörülmektedir. - Bunun yanında, tüketime yönelik vergilendirme politikaları ekonomik konjonktür dikkate alınarak hayata geçirilmelidir. Ekonomik aktivitenin yavaşladığı dönemlerde uygulanacak bu tip politikaların büyümeye yansımaları olumsuz olabileceğine dikkat edilmelidir.

5. Kaynakların Üretken Alanlara Kaydırılmasına İlişkin Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
5.1	Üretken Olmayan Alanlara Aktarılan Fonların Üretken Alanlara Kaydırılmasına İlişkin Düzenlemeler	İkinci konut alımında kullanılan kredilerde KKDF ve BSMV istisnası uygulamasının kaldırılması	Veriler incelendiğinde, faiz geliri elde eden ve oturduğu konuta sahip olan haneler, diğer hanelere kıyasla daha fazla tasarruf yapma eğilimindeyken; ikinci konut ve arsa sahipliği gibi varlık sahibi olan hanehalkları daha az tasarruf yapma eğilimindedir. Bu çerçevede, finansal ürün çeşitliliğinin artırılması ile birinci konut edinilmesine ilişkin var olan teşviklerin (konut hesabı katkı payı, KKDF ve BSMV istisnaları) tasarruf oranları üzerinde olumlu etkilerinin olacağı değerlendirilmektedir. Kişilerin konut sahipliğini bir yatırım aracı olarak benimsemesinin konuta yönelmede etkili olduğu düşünülmektedir. Tasarrufların finansal sistem yerine konuta yönelmesine sebep olan unsurların analiz edilmesi faydalı olacaktır. Bununla birlikte, ikinci konut sahipliğinin yatırım aracı olarak algılanmasının tasarrufları düşürücü etkisi doğrultusunda, ikinci konuta ve arsa sahipliğine ilişkin vergi düzenlemelerinin (değer artışının vergilendirilmesi, emlak vergisi gibi) gözden geçirilmesi yararlı olacaktır. - Yapılan düzenleme ile konut sahipliğinin yaygınlaştırılarak refahın artırılması amaçlanmaktadır.

			- Ancak hanede yer alan kişilerin ikinci konut alımında ilk konutta verilen teşviklerin kaldırılması ile hem hane tarafından yapılan tasarrufların konut gibi üretken olmayan alanlara kayması engellenecektir. - İlave konut için bu önlemin alınmasından dolayı sosyal refah kaybı asgariye indirilecektir. - Arsanın tasarruf aracı olarak kullanılması kaynakların üretken olmayan bir alana yönlendirilmesine sebep olmaktadır. Değer artışlarının (alım ve satım fiyatları arasındaki fark) vergilendirilmesi arsanın tasarruf aracı olarak cazibesini azaltacaktır. - Uygulamada çıkabilecek etkiler iyi analiz edilmelidir. İkinci taşınmazlara ilave vergi konulması aynı zamanda taşınmaz piyasasının daralmasına ve taşınmaz tescillerinin asıl sahibi dışında başkaları adına yapılmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla politikanın amaçlanan etkinliğini tasarrufların konuttan daha üretken yatırım araçlarına yönlendirilmesini de öngören kapsayıcı bir çerçevede değerlendirmek faydalı olacaktır.
5.2	Makro İhtiyati Tedbirlerin Sürdürülmesi ve Tüketici Kredilerini Caydırıcı İlave Önlemler Alınması	Konut kredilerinde uygulanan ve yüzde 80 olarak değiştirilen kredi/değer oranının satın alınan ilk evden sonraki alımlarda yüzdesinin aşağıya çekilmesi	Son yıllarda tasarruf artıcı etkisi olacağı değerlendirilen makro ihtiyati tedbirler çerçevesinde konut dışındaki tüketici kredilerinde maliyet artırıcı önlemler alınmıştır. Ancak Kasım 2017 itibarıyla tüketici kredilerinin yüzde 39,4'ünü oluşturmaya karşın konut kredilerinde kredi/değer oranı dışında belirgin bir düzenleme yapılmamıştır. Konut fiyat endeksine göre konut fiyatları 2010-2014 döneminde enflasyonun oldukça üzerinde artmış ve bu artış reel olarak seçilmiş ülkelerdeki artışların üzerinde olmuştur. Yapılan çalışmalarda genel olarak Türkiye'de konut balonuna rastlanmazken çalışmaların birçoğunun stok kredi verileriyle yapılması ve veri kısıtı nedeniyle konut balonuna ilişkin net bir çıkarım yapmanın hâlihazırda doğru olmayacağı değerlendirilmektedir. İkinci konut ve arsa sahipliği gibi varlık sahibi olan hanehalkları daha az tasarruf yapma eğiliminde olduğu dikkate alındığında, ikinci konutta kredi/değer oranının düşürülmesi hanehalkı için ek maliyet yaratarak tasarrufların konuta kaymasını engellenecektir.

	Lüks taşıt alımını kısıtlaması amacıyla belirli bir fiyat üzeri otomobillerde kredi/değer oranının caydırıcı bir oranda (yüzde 20 gibi) uygulanması	Verilerden görüldüğü kadarıyla bireysel taşıt kredilerinde artış oranları çok yüksek düzeyde değildir. Bu nedenle, bireysel taşıt kredilerinin geneli için bir tedbire gerek olmadığı düşünülebilir. Makro ihtiyati tedbirler çerçevesinde bulunan bireysel taşıt kredilerinde kredi/değer oranı sınırlaması 2017 yılı sonunda gevşetilmiştir. Bu nedenle, - Sadece lüks taşıtlara yönelik kredi/değer oranının caydırıcı bir değere düşürülmesiyle tüketimin azaltılması hedeflenmektedir.
	Bireysel kredi kartlarında belirli bir sınırın (örneğin: 250-500 TL) altında taksit uygulamasının kaldırılması ve konut kredilerinde kredi/değer sınırının ihlâl edilmesine, bireysel taşıt alımlarının ticari taşıt kredisiyle alımına ve kredi kartlarında taksit sınırının ihlâl edilmesine yönelik teşebbüslerin etkin bir denetleme mekanizmasıyla caydırılması	Tüketim üzerinde en çok etkili olduğu görülen ihtiyaç ve diğer tüketici kredileri ile bireysel kredi kartları diğer kredilere göre daha riskli olabilecek kredi türleridir. Bunun temel nedeni bu tür kredilere erişimin daha kolay, prosedürün daha az olması ve teminat gerekmemesidir. Tasarrufları arttırmanın bir yolu da tüketim için krediye erişimin maliyetini yükseltmek olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu tür kredilerin hane halkı için daha az cazip konuma getirilmesi düşünülebilir. Bunun yanı sıra 2002 yılından sonra bu tür kredilerde, diğer kredilere göre artış oranı çok daha yüksek olup ortalama vade de uzamaktadır. Bankalar açısından da uzmanlık vb. maliyetleri olmadığı ve tabana yayılması daha kolay olduğu için tercih edilmesi, bu tür kredilerin artış oranının kontrolünü güçleştirmektedir. Ayrıca, bu tür kredilerin büyük oranda tatil, cep telefonu gibi mal ve hizmetlere ya da tüketicinin bütçe kısıtının üzerinde alışverişlere kullanıldığı görülmektedir. 2014 yılında devresel bir sıkıntı olmamasına karşın bireysel kredi kartında tahsili gecikmiş kredilerin oranının diğer kredilerin aksine hızlı artış göstermesi de bu yönde risklerin olabileceğine işaret etmektedir. - Bu kapsamda, bu tür kredilere yönelik olarak alınan maliyet artırıcı önlemler yerinde görülmektedir. İlave olarak, bireysel kredi kartlarında belirli sınırların altında taksit uygulamasının kaldırılması, mükerrer tüketimi azaltacaktır.
	Kredilerde KKDF ve BSMV oranının farklılaştırılması ve Kamu bankalarına ilişkin kaynakların yatırıma yönlendirilmesi	Kredilerde maliyet unsuru olan KKDF ve BSMV oranı azami olarak yüzde 15 olarak belirlenmiştir (BSMV oranı BKK kararı ile bazı işlemlerde %1 olarak belirlenmişken, bunlar dışında kalan diğer tüm işlemlerde %5 olarak uygulanmaktadır). Diğer makroekonomik etmenleri de etkileyen faizlerdeki değişim yoluyla kredi artışını kontrol etmek yerine bu vergilerin oranları değiştirilerek faiz oranı dolaylı olarak değiştirilebilir ve borçlanmanın maliyeti arttırılabilir.

			- Özellikle teminatsız tüketici kredilerinde, vergi oranları yapılacak yasal düzenlemeyle yüzde 15'in de üzerinde belirlenebilir ve kredi maliyeti yükseltilerek tüketim azaltılabilir. - Konut kredilerinde de hâlihazırda yüzde 0 olarak uygulanan BSMV ve KKDF oranları ikinci konut alımında artırılabilir ve caydırıcı etki sağlanabilir (bkz. Öneri 5.2). - Diğer bir konu da tarım veya esnafı desteklemek amacıyla kurulan, aktif büyüklüğü ve etkinlik açısından en büyük bankalar arasında yer alan kamu bankalarının son yıllarda özel sektör bankalarıyla rekabete girerek tüketici kredilerine yönelmesi yerine kaynaklarını daha üretken yatırımlara aktarması sağlanabilir.

6. Farklı Gelir Gruplarına Yönelik Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
6.1	Düşük gelirli hanelerde tasarrufların devlet desteği ile artırılması ve verimli alanlara yönlendirilmesi	Düşük gelirli haneleri (örneğin, sosyal yardımlar hariç toplam gelirin en çok asgari ücret kadar olduğu haneleri) ve özellikle çocuklu haneleri hedefleyen, tasarruf odaklı sosyal yardım programı geliştirilmesi	Bu programın amacı, hanelerin önceden belirleyecekleri hedeflere yönelik birikim yapmalarına yardımcı olmaktır. Özellikle düşük gelir gruplarında gözlemlenen tasarruf eksikliği, bu grupları belli bir hedef ve teşvik ile tasarruf etmeye yönlendirerek azaltılabilir. Bu hedefler, çocukların yüksek öğrenimi veya kendilerine bir iş kurmaları olabilir. Tasarruf hesabına ailelerin yatıracağı her 1 TL'ye belirli bir oranda (örneğin 1 TL) destek verilebilir. Verilecek desteğin üst sınırı hem senelik, hem de yaşam boyu olarak belirlenebilir. Programa hem devlet hem de özel sektör destek verebilir. Bu programla hanelerin - kendilerine hedef belirleyip o hedefe yönelik olarak çalışmalarını özendirilecek, - kendine yetme, muhtaç olmama, kendine güvenme hissi pekiştirilecek, - tasarruf bilinci geliştirilecek, borçlanma ve faiz ödeme konularında daha bilinçli hareket etmeleri sağlanacak, - çocuklarının eğitimine daha fazla kaynak ayırabilmeleri sağlanacaktır.

6.2	Üst Gelir Grubu Tasarruflarını Teşvik Edici Mekanizmaların Geliştirilmesi	Üst gelir grubu tasarruf sahiplerinin tasarruflarını yönlendirebileceği finansal araç çeşitliliğinin artırılması	Gelir gruplarının gelir artışına karşı duyarlılığı farklıdır. Gelir artışı karşısında tasarrufları arttırma potansiyeli alt gelir gruplarında üst gelir gruplarına göre daha yüksektir. Ancak alt gelir grupları geçimlik düzeyde yaşadıkları için negatif tasarruf yapmak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla, toplam hanehalkı tasarruf oranına en çok katkı üst gelir grubundan geldiğinden, üst gelir grubunu tasarruf etmeye yöneltecek mekanizmalara odaklanılması etkili olacaktır. - Hanehalklarının tasarruflarını büyük oranda yönlendirdikleri mevduat hesapları dışında, şirket tahvilleri, hisse senedi, yatırım fonu gibi alternatif ürünlerin hanehalkları tarafından daha fazla kullanılmasına yönelik uygulamalar ile - Tasarrufların yönlendirilebileceği İslami ürünler piyasasının da geliştirilmesiyle tasarruflarda artış amaçlanmaktadır.
6.3	Gelir Dağılımında Adaleti Sağlayan Vergi Uygulamalarına Yer Verilmesi	Gelir vergisi dilimlerinde yapılacak düzenlemelerle özellikle ikinci ve üçüncü vergi dilimindeki bireylerin tasarruf oranlarının arttırılması	Gelir vergisi dilimlerinde yapılan düzenlemelerin özellikle ikinci ve üçüncü vergi dilimindeki hanelere asimetrik yansımaları, son yıllarda bu gelir diliminde düşük tasarruf oranlarının görülmesine neden olmaktadır. Kişi başı gelirin artırılması doğal olarak tasarrufları arttıracaktır. Ancak kişi başı gelir artmasa dahi gelir dağılımının düzelmesi ile ikinci ve üçüncü gelir grubundaki bireylerin daha yüksek gelire sahip olmaları ve dolayısıyla tasarruflarının artması sağlanabilir. - Vergi düzenlemesi ile gelir grupları itibarıyla tasarruf oranlarında iyileşme görülecek, özellikle 2., 3., ve 4. gelir gruplarında tasarruf artışı görülebilecektir. Gelir vergisine yönelik mevcut durumda varolan düzenlemeler aşağıda verilmektedir: - Anayasanın 73 üncü maddesinde herkesin, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlü olduğu düzenlenmiştir. Gelir vergisi tarifesi yüksek gelir elde edenden artan oranlı olarak vergi alınması yönelik düzenlenmiş bir sistemdir.

- Ayrıca 2005 yılından itibaren söz konusu tarifenin üst dilimine ait oran %45'ten %40'a, 2006 yılından itibaren de %40'tan %35'e indirilmiştir. Ayrıca, yine 2006 yılından itibaren ilk dilime ilişkin gelir vergisi oranı %20'den %15'e, tarifenin dilimleri de beşten dörde indirilmiştir.
- Ücretliler açısından ise bu kapsamda ücret gelirlerinin vergilendirilmesi esas tarifenin 3 üncü ve 4 üncü gelir dilimlerinde daha yüksek matrah belirlenmesi suretiyle ve ayırma ilkesine uygun olarak ücret gelirlerinin diğer gelir unsurlarına nazaran daha geç üst dilimlere girmesi sağlanmıştır.

B. Şirket Tasarruflarının Artırılmasına Yönelik Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
1	KOBİ finansal okuryazarlığının artırılması	KOBİ'lerin ihtiyaç duyduğu finansal konularda eğitim ve farkındalık çalışmaları yürüterek, eğitim materyalleri hazırlanması ve eğitimlerin düzenlenmesi	Hanehalklarında olduğu gibi, işletme sahiplerinin de finansal konulardaki farkındalık ve bilgi düzeyinin tasarrufların etkin kullanımında ve firma tasarruf oranlarının artmasında kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. - Bu konuda KOSGEB ile işbirliği yapılması ve KOSGEB tarafından geliştirilen eğitim portalının etkinliğinin artırılması finansal okuryazarlığın yaygınlaştırılması için uygun olacaktır.
2	Döviz Geliri Olmayan Mali Kesim Dışındaki Firmaların Dövizle Borçlanmasını Düzenleyecek Makro İhtiyati Tedbirlerin Alınması	Firmaların mevcut dövizli borçlarının hedge edilmesine dönük tedbirler alınması, gerekirse mevcut KGF limitlerinin kullanılmasında bu tedbirin bir koşul olarak kullanılması	11. Kalkınma Planının uygulama dönemin bazı projeksiyonlara göre küresel likidite koşullarının sıkılaşacağı ve risk iştahının azalacağı bir döneme denk gelmesi söz konudur. Böyle bir dönemde reel sektör şirketlerinin kur riskini asgariye indirecek makro ihtiyati tedbirlerin alınması şirketlerin karlılıkları üzerinde olası dışsal şokların negatif etkisini azaltacak, şirketlerin tasarruf ve yatırım kapasitesini korumaya yardımcı olacaktır. Bu çerçevede, - Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar bu çerçevede yeniden gözden geçirilebilir ve firmaların döviz risklerini azaltıcı tedbirler alınabilir. - Finansal İstikrar Komitesinin altında finans kesimi dışındaki firmaların mali yapısındaki gelişmeler izlenerek, gerektiğinde tüm ekonomik birimleri bir araya getirecek kurumsal mekanizmanın oluşturulması sağlanabilir.

3	Vergi Düzenlemelerinde Firmaların Tasarruf Tercihlerini Olumsuz Etkileyecek Kararlardan Kaçınılması	Firmaların sermaye yapılarını güçlendirecek mevcut vergi mevzuatındaki imkân ve teşviklerin azami ölçüde kullanılması	Dünya genelinde firma tasarruflarında bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. Ülke örneklerine bakıldığında genellikle firmaların dağıtılan kar paylarının artış hızı, brüt tasarrufların artış hızından daha düşüktür. Bu durum firma tasarruflarını olumlu etkilemektedir. - Küresel konjonktürün daha az elverişli olacağı bir dönemde firmaların daha ihtiyatlı olmasında, kar payı politikaları dahil sermaye yapılarını koruyucu tedbirler almalarında ve buna uygun mali planlama yapmasında yarar vardır. Bunu teşvik edici önlemler alınmasında fayda vardır. - Vergi düzenlemeleri yapılırken firmaların tasarruf tercihlerini etkileyecek kararlar Finansal İstikrar Komitesi altında kurulacak kurumsal mekanizma ile istişare edilerek alınabilir. - İdari ve hukuki düzenlemelerin de bu husus dikkate alınarak hazırlanması firma tasarruflarının olumsuz etkilenme olasılığını azaltacaktır.

C. Kamu Tasarruflarının Artırılmasına Yönelik Politika Önerileri

	Öneri	Amaç	Uygulama Mekanizması, Muhtemel Etkisi
1	Tüketicinin vergi sistemini denetleme ve ödenmeyen vergideki rolünü arttırmak	Türkiye’de vergi iadesinin kaldırılmasıyla birlikte fiş alma davranışlarında azalma meydana gelmiştir. Fiş almanın artırılması için davranışsal yaklaşımın kullanılması	Türkiye hukuk sisteminde bireyler alışverişlerinde fiş almazsa, alınan ürüne veya hizmete ait ödenmeyen vergiden onun da sorumlu olduğu bildirilmektedir. Ancak Türkiye’de vergi iadesinin kaldırılmasından sonraki süreçte bunu pratikte takip edecek bir mekanizma mevcut değildir. Bunun için bireylerin davranışlarını değiştirebilecek, davranışsal iktisattaki “dürtme” yöntemlerinden faydalanılabilir. Malta, Slovenya, Portekiz, Romanya ve Brezilya’da piyango fiş alma ve kayıt altındaki işlem sayısını arttırmak için bir politika aracı haline geldiği görülmektedir. - Uygulama ile alınan her fişin arkasında bir çekiliş numarası yazılarak bir ödül ile (para, araba, televizyon vb.) tüketicileri de sisteme dâhil ederek etkin vergi denetimi sağlanabilir. Brezilya’da yapılan çalışmada 4 yılda fiş alımında yüzde 22’lik bir artış yakalanmıştır.

2	Kamuda Yeni Bina Yapımı ve Bina ve Araç Kiralama Harcamalarının Rasyonelleştirilmesi	Kamuda yeni bina yapımı ile bina ve araç kiralama harcamaları gözden geçirilip, kiralama ve satın alma seçeneklerinden maliyet etkin olanın seçilmesi	Türkiye’de kamu tasarruflarının seviyesi 2009’dan itibaren artma eğilimindedir. Bu eğilim devam ederken kamu tasarruflarının daha da artmasına ve kamu harcamalarının rasyonelleşmesine katkı sağlayacak politikalar hayata geçirilebilir ve özendirilebilir. Bu vesileyle, - Yeni bina yapımı ile bina ve araç kiralama harcamalarında maliyet etkin stratejiler geliştirilerek, son kararların bunun üzerinden verilebileceği mekanizmalar hayata geçirilebilir. - Sayıştay denetimlerinde bu etkinlik göz önünde tutulabilir.

T.C.

KALKINMA BAKANLIĞI

YÖNETİM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI

Ankara 2018

Necatibey Cad. No: 110/A 06100 Yücetepe - ANKARA
Tel: +90 (312) 294 50 00 •Faks: +90 (312) 294 69 77

KALKINMA BAKANLIĞI YAYINLARI BEDELSİZDİR, SATILAMAZ.